KARA ÖLÜM

ORTA ÇAĞ'DA VEBA

SEAN MARTIN

KALKEDON

KARA ÖLÜM ORTA ÇAĞ'DA VEBA

Sean Martin

Kalkedon Yayıncılık: 157
Popüler Tarih
Orijinal Adı: *The Black Death*

Hocapaşa Mah, Kargılı Sok, Celal Orman İşhanı, No 1/ Kat 3, Daire 32
Sirkeci-İstanbul
Telefon ve Fax: 0212 512 43 56
Web: www.kalkedonyayinlari.com e-mail: kalkedonyayinlari@gmail.com

Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran
Kapak Tasarım: Semiha Şahin
Düzelti: Gökhan Sofuoğlu

Bu kitap Can Matbaası'nda basılmıştır.
Davutpaşa Cad. İpek İş Merkezi, Kat 3 No 17 Topkapı İstanbul.
Tel: 0 212 613 10 77

isbn: 978-605-5679-90-3

İngilizce Baskı: Pocket Essentials - 2007
Türkçe İlk Baskı: Kalkedon Yayınları - Nisan 2011
Copyright© Kalkedon Yayınları 2011

ORTA ÇAĞ'DA VEBA

KARA ÖLÜM

SEAN MARTIN

Türkçesi
Cumhur Atay

KALKEDON

Teşekkür

Bugünkü salgınlarla ilgili bazı konuların açıklanmasında Victoria Carolan, Wellcome Trust, British Library ve National Centre for Communicable Diseases'e teşekkür ediyorum.

Verdiği ve bazen başka türlü düşünmeme rağmen yararlı olacak güven için her zamanki gibi Nick Rennison'a, alışılmış sebeplerden dolayı yoldaş asker Mike Paine'e ve sevgi ve bilgeliği için kız kardeşim Lois'e teşekkürler.

Aldığım önemli bir kaynak, Michael W. Dols'un öncülük eden Kara Ölüm'ün etkileri ve bunun Orta Doğu'da yeniden ortaya çıkışı incelemesidir. Kitabı salgının yalnızca bir beyaz Avrupa hadisesi olmadığını netleştiren ve Arap kurbanları ve onların veba deneyimini tarihsel görünürlükteki yerine yerleştiren birkaç kitaptan birisidir. Orta Asya'da vebayla ilgili mevcut olan azıcık bilgi de Dols'tan gelmiştir.

Ey, böylesine sonsuz bir belâ yaşamayacak ve tanıklığımıza masal gözüyle bakacak olan gelecek mutlu nesiller.

Petrarch

İçindekiler

Kral Ölüm 11
Kara Ölüm'den Önceki Vebalar 12
İlk Salgın 14
Vebanın Üç Tipi 16
Kara Ölüm'ün Kökeni 19
Kara Ölüm Avrupa'ya Geliyor 22
İsmin Kökeni 24

Öldürücü Hastalıklar ve Diğer Felâketler 25
Avrupa'nın Durumu 25
Veba İtalya'ya Yayılıyor 28
Floransa Vebası 29
Diğer İtalyan Şehirlerinde Veba 36

Ölüm Burada Kapılara Haç Çiziyor 41
Fransa'da Veba 41
Ortaçağ Tıp Teorileri 44
Paris'te ve Fransa'nın Geri Kalanında Veba 47

Şeytan Galip 51
Almanya'da Veba 51
Kırbaççılar 53
Yahudilere Zulüm 58

Yok Oluş Yılı 61
İberik Yarımadasında Veba 61
Kuzey Afrika ve Orta Doğuda Veba 64

Salgın Zamanı 69
İngiltere'de Veba 69
Londra'da Kara Ölüm 74
Doğu ve Kuzey İngiltere'de Veba 76
İskoçya, Galler ve İrlanda'da Veba 78

Ölümün Zaferi 83
Avrupa'nın Geri Kalanında Veba 83
Kara Ölüm'ün Etkileri 85
Kurşuni Ölüm ve Rönesans Vebası 90
Üçüncü Salgın 94
Son Araştırma 96

Ek: Veba Salgınları Kronolojisi 101

İlâve Okuma Önerileri 109

Kral Ölüm

1347 Ekim ayı başlarında on iki Ceneviz kalyonu Sicilya'daki Messina Limanı'na girdi. Kent Eski İpek Yolu boyunca Kırım'dan Karadeniz'i geçerek Avrupa'ya Doğu'dan ipek ve baharat getiren kârlı ticaret rotası üzerindeki ana durak noktalarından birisiydi. Oysa bu defasında Cenova'nın Karadeniz'in kuzey kıyısında elinde tuttuğu Tana ve Kaffa ticaret istasyonlarından gelmiş olan gemilerden hiç ipek ya da baharat boşaltılmayacaktı. Liman yetkilileri on iki kalyonun bordosunda pek az kimsenin canlı kaldığını ve bunların da bariz bir uyuşukluk ve 'iliklerine kadar yapışmış' tuhaf bir hastalık sergilediklerini dehşetle anladılar. Kara çıbanlardan ıstırap çekmekteydiler ve vücutlarından çıkan her şey -nefes, kan, irin- berbat kokmaktaydı. Kalyonların varlığı birinci dereceden kamu sağlığı tehlikesi olarak kabul edildi ve yaklaşık bir gün içersinde kalyonlar limandan çıkarıldılar, Messinalılar Ceneviz gemilerinin bordosunda buldukları şeyden o kadar korkmuşlardı. Önlemler makul biçimde koruyucu olduğu halde çok geçti:

Cenevizli gemicilerin çektikleri hastalık birkaç gün içersinde kenti ele geçirdi. Lânetli kalyonlar temas eden herkese bulaştırarak sürüklendiler. Avrupa'ya "Kara Ölüm" gelmişti.

Bu vebanın ilk darbesi değildi. Messina'daki kent yaşlıları ve hekimler -ya şahit raporlarından ya da kesinlikle intihar olacak şekilde Ceneviz teknelerinde riske girerek- denizcilerin neden öldüklerini gayet iyi anlamış olmalıydılar. Nesillerdir genellikle tek tük ve bir bölgede sınırlı, birkaç ay süren ama yine de öldürücü veba salgınları olmuştu. 1167'de, 1230'da yeniden ortaya çıktığı şehrin kendisine yayılmadan önce Frederick Barbarossa'nın Roma dışındaki ordusuna saldırmıştı. 1244'te Floransa'ya, 1320 ve 1333'te Fransa'nın güneyine ve İspanya'ya saldırmıştı.

Oysa bu kez farklı olacaktı. Bu kez veba, bir ya da iki şehirle sınırlı kalmayacak, tarihin en kötü tek salgınında zengini, fakiri mezara koyarak tahmin edilmez, bazen de kontrol edilmez görünen bir şekilde tüm kıtaya yayılacaktı. Fakat Ekim 1347'de Messinalılar evlerinde ve sokaklarda İlâhi cezalandırma gibi görünen şeyden haykırarak ölürken öbür dünya kafalarındaki son şey olmalıydı.

Kara Ölümden Önceki Vebalar

Kaydedilmiş en eski vebalar Eski Ahit'tekilerdir. Eksodus [Hicret] 7. Bölümde, Firavun'un Mısır'da İsrailliler'i tutuklamasından memnun olmayan Tanrının ceza olarak memlekete veba gönderdiğini nakleder. Yine de, 'veba' tabirinin mutlaka tıbbi anlamında vebayı ifade etmeyip aslında sadece kötü giden şeyler için genel bir tabir olabileceği belirtilmelidir: Bir an için art arda kan hastalıkları, kurbağalar, sivrisinekler, sinekler, Mısırlılar'ın hayvanlarının ölmesi, çıbanlar, dolu ve karanlıkla toprak üzerinde toplanan çekirgeler ve ilk doğanın ölme-

si şeklindeki Mısır'ın Yedi Vebasının kesinlikle hıyarcıklı* olmadığını düşünün.

1. Samuel 5. Bölüm'de sıra Filistinliler'dedir. Sözleşme Sandığını** ele geçirdikten ve bunu Aşod kentine getirdikten sonra Tanrı'nın memnuniyetsizliğini anladılar: 'Aşod ve civar halkı üzerinde Tanrı'nın eli ağırdı; onların üzerine felâket getirdi ve onlara tümörlerle acı çektirdi.' (6. Ayet) İncil'in Septuagint*** ve Vulgate**** yorumları 'Ve topraklarında fareler ortaya çıktı ve şehrin her tarafında ölüm ve mahvoluş vardı.' Birkaç ayet sonra, 'Tanrının onu büyük bir dehşet içersine sokan eli o şehre karşıydı. Genç, yaşlı şehir halkına tümör salgınıyla acı çektirdi.' Bir kez daha Septuagint 'tümörler'in yerine 'kasık tümörleri'ni koymakla daha açık sözlüydü.

Farelerle tümörler arasındaki bağlantı Kadiri-Mutlak'ın gazabını yatıştırmak üzere, 'aynı veba hem sizi hem de hükümdarlarınızı vurduğu için' Filistinlilerin beş Filistin hükümdarı olması nedeniyle beş farenin altın taklidini yapmak zorunda kaldıkları 6. Bölümde güçlendirilmiştir.

Tıbbi anlamda veba olabilecek bir başka meşhur salgın M.Ö. beşinci yüzyılda Atina'da oldu. Tukidides, *Pelopones Savaşı Tarihi*'nde salgının canlı bir anlatımını yapmaktadır:

> Veba kendisini ilk kez Atinalılar arasında göstermeye başladı. Daha önce Limni civarında ve başka yerlerde yayılmış olduğu söyleniyordu; ama hiçbir yerde bu boyut ve öldürücülükte bir salgın hatırlanmıyordu.

---

* Hastalığın üç tipinden birisi hıyarcıklı vebadır (bubonic plague) – ç.n.

** İncil'de içersinde on emrin yazılı olduğu taş tabletlerin taşındığı varsayılan altın kaplama sandık (Ark of the Covenant) – ç.n.

*** İbranice Tevrat'ın MÖ 3. ve 2. yy.da İskenderiye'de yapılmış olan Yunanca tercümesi – ç.n.

**** İncil'in MS 4. yy. sonunda yapılan ve halen kullanılan Latince tercümesi – ç.n.

> Bunu tedavi etmenin uygun şeklini bilmedikleri, hastaları en sık onlar ziyaret ettiklerinden kendileri çok sayıda öldükleri için ne hekimlerin bir yararı oldu ne de herhangi bir beşeri sanat daha iyisini başardı. Felâketin kahredici tabiatı sonunda bunlara tamamen son verene kadar tapınaklardaki, kâhinlerdeki, vs. yakarışların da aynı şekilde boşuna olduğu anlaşıldı.

Korkunç bir ateş, cilt üzerinde kurşuni lekeler ve şiddetli bir ishalin dâhil olduğu belirtileri anlatarak devam ediyor. İnsanlar hastayı ziyaret etmekten korkuyor ve ölüler uygun cenaze törenleri olmadan gömülüyordu. Ölüm oranı o kadar ağırdı ki, sefahat ve suçların arttığı bir kanunsuzluk havası yaygınlaşmaya başlamıştı:

> Tanrıların korkusu ya da insanların yasası onları kısıtlamıyordu. İlk olarak, herkesin aynı şekilde yok olduğunu gördükleri için, onlara tapınsalar da tapınmasalar da aynı şey olduğuna hükmetmişlerdi; son olarak da, hiç kimse ihlâlleri yüzünden mahkemeye çıkartılacak kadar yaşayacağını ummuyordu, ama herkes kendilerine zaten çok daha şiddetli bir hükmün verilmiş ve başları üzerinde asılmış olduğunu ve bu düşmeden önce hayattan biraz zevk almanın ancak makul olduğunu hissediyordu.

Belirtiler ve Atinalılar'ın tepkileri Kara Ölüm'e olağanüstü benzer olduğu halde, Atina vebasının gerçekten veba olup olmadığı hâlâ tartışma konusudur. On sekiz yüzyıl sonra Boccaccio aynı tepkileri Floransalılar'da kaydedecekti.

İlk Salgın

Kara Ölüm ikinci veba salgınıydı. İlk salgın, Roma İmpara-

toru Justinyen'in hükümdarlığı (527-565) zamanında olduğu için Justinyen Vebası olarak bilinir. Mısır'a 541 sonbaharında Pelusium Limanı'ndan girmiş, sonra Batıya İskenderiye'ye, oradan da Mısır'ın geri kalanına geçmiş gibi görünmektedir. Doğu'ya, Filistin ve Suriye'ye de geçmiştir: Evagrius Skolastikus *Din Tarihi*'nde bir sonraki yıl kendi şehri olan Antakya'daki vebayı anlatmakta ve vebanın Habeşistan'dan kaynaklandığına inandığını söylemektedir (Tukidides, Atina vebası için aynısına inanmıştır).

Justinyen Vebası'nın bir başka tarihçisi, *Savaş Tarihi* eserinde vebanın ilk görgü tanığını anlatan Prokopius'tur. Vebanın Mısır'da nasıl başladığını ve Bizans İmparatorluğunun geri kalanına, Avrupa'ya, İran'a ve 'barbar iç kıtasına' nasıl yayıldığını anlatır. Mısır ve Küçük Asya (bugünkü Anadolu Türkiye'si) özellikle kötü etkilenmişti. Veba İrlanda ve İskandinavya'ya geçmeden önce Cadwallader 'Zamanının Vebası' olarak bilinen İngiltere'ye bile erişmişti. Bizans vebadan zayıflamış ve sınırlarını barbarların başarılı dirilişine maruz bırakmıştı: Balkanlar ve Yunanistan Slav göçlerini yaşadı, Lombardlar İtalya'yı istilâ ettiler, Berberiler de Bizans Kuzey Afrikası'na giriş yaptılar.

Kara Ölüm gibi olmayan Justinyen vebası muhtemelen Doğu Afrika'dan gelmişti. (İmparator Maurice için Prokopius'un *Tarih*'ine devam eden) Bizans tarihçisi Teofilakt Simokates, Türkler'in bir elçisinin 598'de imparatoru ziyaret ettiğini ve ona Moğolistan'da (bugünkü Kırgızistan'daki Işık Gölü yakınlarında) eski zamanlardan beri bulaşıcı hastalık yaşamadıklarını ve depremin ender olduğunu anlattığını yazmaktadır. Bu, ilk salgın için Asya'dan geçişi reddediyor ve Evagrius ile dokuzuncu yüzyılda Justinyen vebasının Kuzeye Habeşistan ve Sudan'dan gelen ticaret rotalarından geçtiği şeklinde tıbbi bir inceleme yazan Arap doktor Ali ibn-Rabban et-Tabari'nin paylaştıkları inancı onaylıyor görünmektedir. Işık Gölü'nün ilk

salgından kaçtığı halde ikinci salgın olan Kara Ölüm'de etkilenen ilk yerlerden biri olması ironidir.

Vebanın Üç Tipi

Kara Ölüm geleneksel olarak hıyarcıklı (bubonik), kan zehirleyici (septisemik) ve akciğer tıkayıcı (pnömonik) vebanın karışımı olduğu düşünülmüştür. (Şimdiki araştırmalar, Kara Ölüm'ü özellikle öldürücü kılan bilinmeyen bir başka faktörün de etkisi olabileceğini öne sürmektedir. Bu daha sonra döneceğimiz bir konudur). Veba, kemirgenlerin geçirdiği ve dünyanın, Afrika'nın bazı kısımları (ilk salgının muhtemel beşiği), Orta Asya (sonraki on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Çin'de başlayan ikinci ve üçüncü salgınların beşiği), Güney Amerika'nın bazı kısımları ve Kuzey'in daha ılıman bölgelerini içine alan birkaç bölgesinin yöreye özgü (endemik) bir hastalığıdır. Muhtemelen Avrupa'da da, ama çok daha küçük ölçekte endemiktir.

Veba basili *Yersinia Pestis* fare, sıçan, dağ sıçanı veya sincap gibi küçük kemirgenlerin kan dolaşımında yaşar. Aslında karınlarında zararsız bir bakteri olan basil, zamanla hayvanların kan dolaşımına girecek şekilde genetik evrim geçirmiştir. İşte o zaman, öldürücü hale gelmiştir. Ana vektör -ya da hastalığın yayılış şekli- hayvanın üzerinde yaşayan pireler yoluyladır. Pire, genellikle de kemirgenlerin alışık olduğu *Xenopsylla cheopsis,* mikroplu bir konak üzerinde beslendiğinde veba basili pirenin vücudunda çoğalacak ve yemek borusunu tıkayarak onu kronik şekilde susatacaktır. O zaman da onun dürtüsü susuzluğunu gidermek için sürekli ısırmaktır. Üzerinde beslendiği kemirgen ölünce emmek için bir başka konak arayacak ama yutağı sindirilmemiş, mikroplu kanla dolu olduğu için veba

basilini bir sonra hangi hayvan üzerinde beslenmeyi deneyecekse onun kan dolaşımına geçirecektir. Pire fiilen her yeni konağa potansiyel öldürücü *Y. pestis* dozları uygulayan bir şırınga haline gelir ve olası konak sayısı veba yayılışı yüzünden azaldıkça aynı hayvan üzerinde daha çok sayıda pire yaşıyor olacaktır; tek bir fare üzerinde yüzlerce veba bulaşmış pire olabilir. Aynı hayvandan beslenen bu kadar çok sayıda pire talihsiz konağın sonunu, normal sayıda pireden çok daha çabuk getirecek ve *X. Cheopsis* besin aramak için uzaklaşmak zorunda kalacaktır. Konaksız altı hafta yaşayacak kadar zorlu bir böcek olması da Kara Ölüm'ün yayılmasında önemli bir faktör olmuş olabilir ve hastalığın bu kadar uzak mesafelere nasıl gidebildiğini ve yine de öldürücü etkinliğini sürdürebildiğini açıklamaya yardımcı olabilir.

X. Cheopsis insan kanından özellikle hoşlanmaz ama başka bir konağın yokluğunda ısırır. Hıyarcıklı veba lenf sistemine saldırır ve genellikle mağdurun neresinden ısırıldığına bağlı olarak kasıkta, koltuk altlarında ya da boyunda çıbanlar ya da hıyarcıklar (buboes) oluşturur (kelime Yunanca kasık *boubon* kelimesinden türemektedir). Bacaktaki ısırıklar kasıkta, gövde ısırıkları koltuk altı ya da boyunda, sıklıkla kurbanın topallama, kol kaldırma ya da hıyarcıktan devamlı uzak tutmak için kafa kaldırmasına neden olan hıyarcıklarla sonuçlanacaktır. Nerede oluştuğuna bakılmaksızın hıyarcıklar boyut olarak bademden portakala kadar değişebilir, son derece acı vericidir ve bazen tuhaf gurultulu olduğu bilinen sesler çıkarırlar. Çoğu mağdur ilk enfeksiyondan sonra ikiyle altı gün kadar görünen yalnızca bir hıyarcık çıkarır; eğer daha fazla çıkarsa bunlar normalde aynı lenf bezi zincirinde olacaktır. Eğer hıyarcıklar bir hafta içersinde iltihaplanırsa mağdur genellikle iyileşecektir. Çoğu vakadaki gibi öyle olmazsa mağdur ölür. Modern araştırmalar tedavi edilmeyen hıyarcıklı vebanın yaklaşık % 60'lık bir ölüm oranına sahip olduğunu bulmuştur.

Hıyarcıklar vebanın en bilinen belirtileri olsa bile, mağdur muhtemelen önce hissizleşecek, çok geçmeden kusma, aşırı baş ağrıları, sersemleme, ışığa karşı hoş görüsüzlük, karın, sırt, kol ve bacak ağrıları, uykusuzluk ve akut ishalin hızla izleyeceği bir yüksek ateş olacaktır. Çağdaş tarihçiler üç tane daha belirti kaydetmişlerdir: Cilt üzerinde 'Tanrının işareti' denilen (muhtemelen derialtı kanamaların neden olduğu) çürük benzeri lekeler; çoğunlukla manik haykırış ve gülme nöbetlerine veya mağdur halâ ayakta durabiliyorsa yıkılana kadar trans halinde dans etmeye ya da amaçsızca ortalıkta dolaşmaya yol açan şiddetli hezeyan; son olarak da, mağdurun bedeninin nefes, ter ve kandan, dışkı, idrar ve iltihaba kadar ürettiği her şeyi etkileyen yaygın bir kötü koku.

En temel belirtisi kanlı öksürük olan pnömonik ya da akciğer tıkayıcı veba, basil lenf sistemine yerleşmeyi başaramayıp onun yerine akciğerlerde geliştiğinde meydana gelir. Mağdur her öksürdüğünde kanla birlikte havadan bulaşmaya neden olarak veba basillerini de saçacağından bu, bubonik vebadan daha da bulaşıcıdır. Mağdur, bubonik vebadaki gibi ateşlenecek ve zor ve hızlı nefes alacaktır. Oysa bubonik vebada eğer hıyarcıklar iltihaplanırsa biraz yaşama şansı varken, mağdurların genellikle ilk enfeksiyondan sonraki bir ila üç gün içersinde öldüğü tedavi edilmeyen pnömonik vebada ölüm oranı % 95 ila % 100 arasındadır. Bubonik veba ilkbaharda ve yazın hastalığın daha yaygın biçimi olma eğilimindeyken, pnömonik veba daha soğuk aylarda daha faal olmaya meyillidir.

Septisemik veba, basil lenf sistemine ya da akciğere yerleşemeyip onun yerine kan dolaşımına bulaştığı zaman meydana gelir. Basil, insan piresi, *Pulex irritans* yoluyla geçebilecek kadar hızla ve tamamen kanın mikroplanmasına neden olarak bol bol çoğalır. (Normalde insan piresi öldürücü bir doz bulaştırabilecek kadar kan ememezdi. Mağdur, kan dolaşımı pire bunu yapabilecek kadar mikroplanmadan çok önce ölmüş

ve gömülmüş olurdu. Ya da gömülmeyip, ortak bir çukura gömülmeyi bekleyerek sokağa yığılmış olurdu; pireler cesetten beslenmezler). Vebanın üç ana tipinin en enderi olsa da septisemik veba belki de en korkutucusudur: çünkü o kadar hızlı gelişir ki, hıyarcık oluşmasına zaman yoktur. Onun yerine eller ve ayaklar kararıp sertleşir. Akşam iyi görünerek yatıp ertesi sabah yatakta ölü bulunan insanların hikâyeleri septisemik biçimdeki vebanın işi gibi görünmektedir. Bu ayrıca üç çeşidin en öldürücüsüdür: Tedavi edilmezse ölüm oranı % 100'dür.

Veba gibi yöreye özgü hastalıkların niçin bulaşıcı ve salgın hale geldiği henüz araştırma konusudur. Genellikle konağın doğal ortamını terk edip yeni bölgeler aramasına çeşitli faktörler sebep olur. Kara Ölüm vakasında bu faktörler 1347'den hemen önceki yıllarda gerçekleşmiş görünmektedir. Hem de fazlasıyla.

Kara Ölüm'ün Kökeni

Arap tarihçisi, 1349'da Helep'te Kara Ölüm'e tanık olan ve kendisi de bundan ölen İbn el-Vardi salgın hastalığın on beş yıl kadar önce muhtemelen Moğolistan'ı kastettiği 'karanlıklar ülkesi'nde çıktığına inanmaktaydı. Eğer durum böyleyse bu, vebanın 1330'ların başında Orta Asya'yı kasıp kavurmakta olduğu anlamına gelir. Bir başka Arap yazar El-Makrizi vebanın Tebriz'den altı aylık mesafedeki bir yeri vurduğunu anlatmıştır; yine bu gayette Moğolistan ya da Kuzey Çin demek olabilir. Hepsi de birbirinden üç ay arayla ölen 16 prens dâhil 300 kabilenin ortadan kalktığını yazmaktadır.

El-Makrizi'nin tarihi eşzamanlı olmasa da dönemin Çin kayıtları onun 1330'ların başında vebanın Moğolistan'ı kasıp kavurduğu tezini onaylayabilecek bilgi sağlamaktadır: Büyük Moğol Hanı Tok-Temür, 2 Ekim 1332'de 28 yaşında öldü ve

oğulları hızla art arda onu takip ettiler. Han'ın selefi Yesün Temür'de 15 Ağustos 1328'de bilinmeyen bir hastalıktan aniden ölmüştü; o eğer veba mağduru idiyse, Kara Ölüm'ün kaydedilen ilk kurbanıydı.

Çin vakanameleri bu ölümleri o zamanlar Çin'i korkutucu bir sıklıkla sarsan -insanın neredeyse Eski Ahit'teki sıklıkla diyeceği geliyor- tekrarlanan doğal felâketler ve afetlerin arasında bildirmektedir. 1333'te açlık, Kiyang ve Hoay Nehirleri arasındaki bölgeyi kavuran kuraklığı izlemiştir. Kuraklığın peşinden tufan olmuştur; 400,000 kişinin öldüğü söylenmektedir. Tsinçiyu Dağı yeryüzünde dev çatlakların ortaya çıkmasına neden olarak kısmen çökmüştür. Ertesi yıl, 1334 daha iyi değildi: Hokuang ve Honan illeri çekirge bulutlarının beraberindeki açlığın izlediği bir kuraklık yaşamıştır; Ki-Ming-Çan Dağları'ndaki bir deprem yeni bir göl oluşturacak kadar kötü sel getirmiştir; Çe'de ölenlerin beş milyondan fazla olduğu söylenmiştir. Eğer bunlar yeterince kötü değilse, Tsinçiyu Dağını muhtemelen göçürtmüş olan depremler başka seller ve ekinleri yok eden çekirgelerin yanı sıra 1345'e kadar devam etmiştir.

Bütün bu kaosun ortasında Çin ve Moğolistan'ın kendi ülkelerinde gerçek mülteciler haline gelen tek sakinleri insanlar olamazdı: kemirgen nüfusunun yaşamı da aynı şekilde bozulmuş olmalıydı. Onları, veba basilini de kendileriyle birlikte götürerek göçe zorlayan şey muhtemelen bu felâketler dizisidir. Vebayı Hindistan'a taşıyarak güneye ve o on yılın sonunda vebanın Işık Gölü'ne varmış göründüğü batıya gitmiş olmalılar. Gölün kıyılarındaki Nestoryan* mezar taşları 1338 ve 1339'da ölen muazzam sayıda insanı anmaktadır. Taşlar ölümleri vebaya bağlamaktadır.

---

* İsa'da tek bir ilâhi kişilik değil, hem ilâhi hem de insani iki ayrı kişinin bulunduğunu savunan ve sapkın kabul edilen bir Doğu Kilisesine bağlı kimseler – ç.n.

Veba buradan Çin ve Doğu ile Ceneviz ve Venediklilerin sahip olduğu Kırım'ın ticaret istasyonları arasında düzenli bir ticaret yapan kervanlarla daha da batıya götürülmüş olmalıdır. Rotanın doğu başını daha 1219'da Cengiz Han oluşturmuş ve sonraki Moğol fetihleri Çin, Türkistan, İran ve Güney Rusya'yı tek imparatorluk, böylece tüm tacirler için emniyetli bir yer haline getirmişti. On dördüncü yüzyıl ortalarında rota güvenli ve işlekti. Veba taşıyan pireler fare ve dağ sıçanlarından, Avrupa'ya ve Orta Doğu pazarlarına giden kumaş, halı ve kürkler içersinde yeni bir yuva kuracak atlayışı kolayca yaptılar. Veba yavaş ilerlemiş görünmektedir ama 1345'te Volga kıyısındaki Saray'a kadar ulaştığı batıya sakin bir şekilde ilerlerken, aynı zamanda güneye sızıp, Semerkant ve Taşkent gibi şehirlere bulaştığından kuşku yoktur. Saray, Cengiz Han'ın torunu tarafından 1236 ile 1239 arasında fethedilen bugünkü Ukrayna bölgesi Altın Ordu'nun merkezi olan kozmopolit bir şehirdi.

1346'da veba güneye Astragan ve Azerbaycan içlerine yayıldı. Daha kötüsü, daha da batıya, hem Hıristiyan hem de Müslüman tacirler için önemli bir yer olan Kırım'a yayıldı. O sene Kırım'da 85,000 kişinin öldüğü söyleniyordu ve Müslüman tacirler dehşet verici ölüm oranından bir şekilde Hıristiyan tacirlerin sorumlu olması gerektiğine karar verdiler. Hıristiyanları Karadeniz'in kuzey kıyısındaki Kaffa sahil istasyonlarına çekilmeye zorlayarak Tana'daki Ceneviz ticaret istasyonuna saldırdılar. Kıpçak Hanı Canbek kuşatma yükümlülüğünü üstlendi ve adamlarına Cenevizlileri teslim olana kadar bombalama talimatını verdi. Tatar ordusunun gücü, saflarında vebanın ortaya çıkmasıyla ciddi şekilde zayıflamıştı ve tüm seferberlik neredeyse iptal edilecekti. Canbek Cenevizliler'in de vebadan kırılmaları gerektiğine karar verdi ve kurbanların cesetlerini mancınıkla Kaffa duvarları içersine fırlattırdı. Duvarlarla çevrili bir şehrin kapalı ortamında veba çabucak işini

gördü. Cenevizli tüccarlar Karadeniz'e atarak Han'ın asker cesetlerinden ne kadar çabuk kurtulmuş olsalar bile hastalığın hızını aşamadılar. Gemilerine atlayıp kaçtılar. Vebayı farkında olmadan kendileriyle birlikte götürdüklerini birkaç gün içersinde anlayacaklardı.

Bizanslı tarihçi Nikiforos Gregoras vebanın Bosforus'un [Boğaz'ın] batısına ilerleyişini anlatmıştır. (Nikiforos'un buna birinci elden şahit olduğu) Konstantinopolis'i kırıp geçirdikten sonra, tüccarların hangi limana gittiğine bağlı olarak hastalık Akdeniz'de ikiye ayrılıp, aynı anda hem Avrupa'ya hem de Orta Doğu'ya giderek güneye doğru ilerledi. Gemilerin bordosunda kumaş olmasaydı bile veba taşıyan pireler geminin farelerinin kürkünde kolayca yuva bulabilirlerdi. Her gemi potansiyel bir veba taşıyıcısı haline gelmişti ve Ekim 1347'de Kara Ölüm'ü Sicilya'ya getirenler bu gemilerin Kırım'dan gelen on ikisi tanesiydi.

Kara Ölüm Avrupa'ya Geliyor

Messina'daki yetkililerin gemileri limandan çıkarmış olduğu gerçeğine rağmen, hastalığın birkaç gün içersinde şehri ele geçirmesini engellemekte çok gecikmişlerdi. Yapabilen Messinalılar derhal hastaneye konuldukları bir sonraki şehir olan Catania'ya kaçtılar. Catanialılar, ancak gelenler kendi diğer hastalarına bulaştırmaya başladığında şehre yeni gelenlere sıkı bir karantina uyguladılar. Vebadan ölen Messina'dan gelen -ya da nereden gelirse gelsin- göçmenler şehir duvarları dışındaki bir çukura gömüleceklerdi. Ama bunun yararı yoktu. Kısa zamanda Catania'da da yüzlerce kişi ölmekteydi.

Karantinanın hastalığın ilerleyişini durdurmadaki açık başarısızlığından sonra Catania Başpiskoposu'na başvuruldu. Belki Azize Agatha'nın kalıntıları Catania'dan tüm belânın kayna-

ğı olan Messina'ya götürülebilirse tüm ıstırapları dindirilebilirdi? Başpiskoposu ancak sağlam Catanialılar'ın protestosu durdurabildi; onlar Azize Agatha'nın, ona dua edenlerin daha fazla etkisinin olabileceği kendi katedralinde kalmasının belki de en iyisi olacağı hissindeydiler. Sonuçta, bunun yerine Başpiskopos kalıntıları suya koydu ve Messina'ya götürdü.

Daha sonraki bir kafilede yakındaki bir türbeden ödünç alınan bir ikonla Messina'ya dönerken kötü bir alâmet gerçekleşti: putu taşıyan at şehre girmeyi reddetti. Bizzat Tanrı'nın Annesi neticede Yeni Azize Meryem kilisesindeki varış noktasına doğru gitmesine rağmen, Messinalılar'ı terk etmiş görünüyordu. 1350'lerde vebanın en eski Avrupalı anlatımlarından birini yazan Fransisken* keşiş Piazzalı Michael, Messinalılar'ın Bakire'ye günahları yüzünden kendilerini cezalandırmaması için yalvardıklarını yazmaktadır.

Michael'inki dışında en eski veba vakanamelerinden birisi de, ilk baştan vebayı Avrupa'ya getiren kalyonlardan birinde olduğu düşünülen Gabriel de Mussis'inkidir (sonradan kendi şehri Piacenza'da salgının dışında kaldığı ortaya çıkmıştır). De Mussis'in anlatımında Tanrı 'tüm insan ırkı türlü günahkârlıklar batağında yuvarlanıyor' şeklinde görmektedir. Öyleyse Tanrı insanlık hakkında hüküm vermektedir: 'Sevinçleriniz yasa dönüşsün, zenginliğiniz tersliklerle sarsılsın, hayat süreciniz hiç bitmeyen dehşet içinde geçsin. Ölümün suretine bakın. Bakın cehennemî sel kapaklarını açıyorum... Sivri ani ölüm okları tüm dünyaya hâkim olsun. Kimse esirgenmesin... Masumlar günahkârlarla yok olsun ve kimse kaçmasın.'

Messina'ya girmeyi reddeden at, özellikle aşırı yağmurlar, ya da Siyam ikizlerinin doğuşu gibi alışılmamış ya da uğursuz şeyler Tanrı'nın halkını terk ettiğinin kanıtı olarak görülmektey-

* Katolik Kilisesi'ne bağlı ve Aziz Francis'in 1209'da kurduğu, kendisini tevazu ve fakirlik erdemlerine adamış olan bir tarikat – ç.n.

di. Sicilya'da bariz olan bu umutsuzluk ve vebanın Tanrı'nın gazabı olduğu hissi, İtalya içlerine, sonra da kıta Avrupası'na giden merhametsiz yolunda Kara Ölüm'e eşlik edecekti.

İsmin Kökeni

Michael vakanamesini yazdığında vebayı Kara Ölüm diye isimlendirmemiştir. Geleneksel olarak mağdurda oluşan hıyarcıkların olduğu düşünülen bu isim, gerçekte İsveçli bir tarihçinin terimi kullandığı 1555'e kadar kullanılmış görünmemektedir. On yedinci yüzyıl başlarında bir Danimarkalı'nın çalışmasında yer almaktadır ve Britanya'da 1665 Büyük Vebası'ndan ayırt etmek için o tarihten sonra kullanılmaya başlanmıştır. On sekizinci yüzyıla kadar 1340'ların salgınını adlandırmak için geniş bir kullanım elde etmiş gibi görünmemektedir.

'Kara Ölüm' genellikle Latince *atra mors* ya da *pestis atra*'nın İngilizce ya da İsveççe'ye yanlış tercümesi olarak alınmıştır. *Atra* sözcüğü *kara* olduğu kadar *korkunç* ya da *berbat* anlamına da gelebilir. Avrupa'nın o zamanki kaynakları Kara Ölüm'ü, 'büyük salgın', 'mortalite', 'salgın zamanı', 'Floransa vebası' ya da sadece 'veba' olarak adlandırmaktadır. Arap meslektaşlarıysa kelime seçimlerinde biraz daha yaratıcıydılar: Müslüman vakanüvisleri onu, hepsi de maalesef gayet doğru olan, 'evrensel veba', 'büyük imha' ve 'yok oluş yılı' olarak isimlendirmektedirler.

Öldürücü Hastalıklar ve Diğer Felâketler

Avrupa'nın Durumu

Kara Ölüm'ün kırıp geçirdiği Avrupa, on ikinci yüzyılda başlayan devamlı bir ekonomik büyüme dönemi yaşamaktaydı. Hıristiyanlığın Kudüs'ün geri alınması ve Kutsal Topraklar'da kalıcı bir Hıristiyan yerleşimi kurulmasıyla ilgili dikkatine odaklanan Haçlılar -zenginlik, şan ve iyi bir dövüş talihlerinin Orta Doğuda olduğunu sanan belâlı unsurların uzaklaştırılmasına ek olarak- Avrupa'da artan zenginlik ve güvenlik seviyelerine büyük katkı sağlayan uzun bir barış döneminin açılmasına yardımcı olmuşlardı. Bu, kıta bütün olarak aniden cennet gibi koşullar içinde yaşıyordu anlamına gelmez, ama daha önceki, Avrupa'nın Orta Çağ yüzyıllarına kıyasla yaşamak için kesinlikle çok daha iyi bir yerdi.

Avrupa'daki iyileşen durum, elbette nüfusun her bir ferdini etkilemese bile, yine de toplumsal tayfın hemen her bandına yayılmıştı. Toprağın değeri artmış, rant ise artmamıştı. On

ikinci yüzyılda Rhine ve Moselle vadilerinde toprak onuncu yüzyıl başındakinden on yedi misli daha değerliydi. 1300'de her zamankinden daha fazla toprak işlenmekteydi ve Avrupa'nın bir kez daha muazzam bir değişim dönemi, Endüstri Devrimi geçirdiği 1800'e kadar buna erişilemeyecekti.

Öğrenim dünyasında da On İkinci Yüzyıl Rönesansı denilen benzer bir gelişim vardı. Kentler genişlemekte ve Avrupa ekonomisi yavaş yavaş hem kentleşmekte hem de rasyonelleşmekteydi. Birçok meslekte, denizcilikte, hayvancılıkta ve Fibonacci'nin çift girişli yeni defter tutma yönteminde ilerlemeler yapılmıştı. Resmi öğrenime, entelektüel ortama Peter Lombard gibi mantıkçıların ve Aristo'nun henüz ancak kısmen tercüme edilen çalışmalarının egemen olduğu Paris Üniversitesi hâkimdi. Paris'te yapılan diğer ilerlemeler müzik alanındaydı: teksesli şarkı yavaş yavaş yerini Perotin'in çalışmaları biçimindeki ilk dört parça çoksesliye bırakmaktaydı. Avicenna (İbni Sina) ve Averroes (İbni Raşid) gibi Arap bilginlerinin çalışmaları -çoğunlukla Arap dostu ortamı katı muhafazakâr Paris manzarasının tersi olan Kordoba gibi İberya çeviri okullarında- Latince'ye ilk kez çevriliyordu. Arap düşüncesinin diğer bir etkisi, on ikinci yüzyıl ortalarında Gotik kiliselerin gelişi şeklinde, mimarlık alanında hissedilecektir. Belki de en ünlü örneği olan Paris'in hemen dışındaki Chartres* ile tarz Avrupa'da hevesle benimsendi. (Tarzın Avrupa'ya, Arap bilginleriyle dinsel sapkınlık dostlukları olmasıyla tanınan Templar Şövalyeleri tarafından ithal edildiği düşünülen ilkelerden türediği o zaman yaygın şekilde bilinmiyordu.)

Avrupa'nın gelişimindeki önemli bir faktör basitçe öncekinde daha fazla Avrupalı olduğu gerçeğiydi. O zamana kadar nüfus müthiş şekilde artmaktaydı, on üçüncü yüzyıl ortalarında

* Paris'in güney batısındaki, on üçüncü yüzyılda yapılmış gotik katedraliyle meşhur şehir – ç.n.

Avrupa aşırı kalabalıktan muzdarip olmaya başlamıştı. Bazı bölgeler on dokuzuncu yüzyıl sonu, yirminci yüzyıl başlarına kadar benzer aşırı nüfus seviyelerine şahit olmayacaktır: Toskana'daki Pistoia'da nüfus yoğunluğu beş yüz sene bir daha erişilmeyen kilometrekarede 38 kişiydi; Grenoble yakınlarındaki Oisans'da 1339'da 13,000 olan nüfus ancak 1911'de kaydedilen 13,805 ile geçilmiştir. Kasabalar on ya da yirmi bin nüfusu kaldıracak şekilde büyüdüler; haritada yeni tomurcuklanan şehirlerin sayısı artmaya devam etti.

On üçüncü yüzyıl sonlarında gelişim yavaşlamaya başlamıştı. Gerçekten de kriz işaretleri belirmekteydi. Kasaba ve şehirlerin büyümesi, arzı geçmeye başlayan taleple ekonominin daha şehirleşmiş ve endüstrileşmiş bir hal almaya başladığı anlamına gelmekteydi. Birçok yerlerde tarlaların nadasa bırakılmayışının ardından, yoğun tarımcılık toprağın kötüleşmesine yol açtı. İngiltere'de 1272, 1277, 1283, 1292 ve 1311'de kıtlıklar oldu ve havalar durumu daha da kötüleştirdi: 1315 ila 1322 arasındaki 'Büyük Kıtlık' diye bilinen aşırı sonbahar yağmurlu yıllarda Avrupa'nın her tarafında kötü hasat vardı. Güneş eksikliği tuz üretimini, var olan etin de korunmasını zorlaştıracak şekilde engelledi. İngiltere'de buğday fiyatı, fakirleri köpek, kedi, gübre hatta kendi çocuklarını yemeye zorlayacak şekilde ikiye katlandı. Ypres'de nüfusun yüzde onu açlıktan öldü. Avrupa daha kendine gelmeye vakit bulamadan felâket tekrar vurdu: 1332 yılı 1345 ve 1348 arasında yeniden olan daha başka ekin kıtlıkları getirdi.

Kara Ölüm ortaya çıktığı sırada Avrupa durgunluk içersindeydi. Kumaş ticareti duraklamış, tarım fiyatları düşmüştü; bir zamanlar Avrupa'nın engellenemeyen gelişiminin en kesin göstergesi olan şeyler artık işlerin neredeyse duracak şekilde yavaşladığını gösteriyordu. Kötü beslenme nesillerdir olduğundan daha yaygındı ve Haçlı Seferleri'nin fiilen bitmesiyle Avrupa içersindeki siyasi gerilimler çatlakların yeniden ortaya

çıkmasına neden olmaktaydı. Bu kederli, bölünmüş kıtada Kara Ölüm kolay ganimet buldu.

Veba İtalya'ya Yayılıyor

Kara Ölüm'ün Ocak 1348'de İtalya anakarasına varışı, zamanın birçok kişisine, Tanrı'nın imansız ve günahkârlar üzerindeki gazabı olarak görünmüştür. Mussis, 'Ölümcüllük derecesi ve bunun aldığı biçim, ağlayıp sızlayarak yaşayanları, [bu] acı olaylarla... son hükmün gelmiş olduğuna ikna etti' diye yazmıştır. Bu yalnızca Kilise öğretilerinin bir ürünü değildi; İtalyanlar vebanın gelişinden hemen önceki yıllarda, 1330'larda Çinliler'in yaşadıklarıyla kıyaslanabilecek felâketlere maruz kalmışlardı. Veba vurduğunda Roma, Pisa, Bologna, Padua, Venedik ve Napoli henüz son depremlerden sonra kendine gelme süreci içersindeydi. 1345 yılı neredeyse altı ay, birçok yerlerde toprak sürmeyi neredeyse imkânsız kılan sürekli yağmurlar görmüştü; mısır alışılmış hasadın dörtte biri kadardı.

1346 ve 1347'deki, kimilerini çimen ve ot yiyecek kadar düşüren gıda yokluklarında, en zengin şehirler ve devletler bile dokunulmaz değildi. 1347'nin ilk aylarında buğday maliyetinin ikiye katlanmasıyla fiyatlar arttı. Paskalyada, tüm küçük borç takibatının askıya alındığı ve en ciddi suçlular dışında herkesin hapisten çıkarıldığı yalnızca Floransa'da 94,000 kişinin ekmeği karneye bağlanmıştı. 4,000 Floransalı yetersiz beslenmeden öldü. Şehir ayrıca mali zorluklarla da sarılmıştı: Peruzzi'nin büyük bankasının 1343'te iflâs ettiği bildirilmiş, buna 1345'te Acciaiuolis ve Bardis'inkiler de katılmıştı. 1346'da Floransa bankerleri 1.7 milyon florin kaybetmişti ve neredeyse her ticarethane zorluk içindeydi.

Söylemeye gerek yok, İtalya'nın meşhur olan o aksi siyasi arenası Guelphler'le Ghibellineler arasındaki çatışmayla en

yakıcı dönemlerinden birini yaşamaktaydı. Bu sırada Orsiniler Collonnalar'la dövüşmekteydi; Kara Ölüm'ün darbesini hisseden iki anakara şehri olan Cenova ve Venedik birbirlerinin boğazına sarılmışlardı; Visconti'lerse rastgele görünen kavgalar çıkarmaktaydılar. Alman korsanları nerede yapabilirlerse ganimet toplamakta, Macar Lewis'in adamlarıysa Kraliçe Joanna'nın Lewis'in biraderini öldürmesine misilleme olarak Napoli üzerine yürümekteydiler. Roma, papalığın Avignon'a gitmesinin kaybından toparlanmış değildi ve genel bir rahatsızlık duygusu mevcuttu. Papayla birlikte tüm büyüklük, siyaset sahnesini sonsuz ve potansiyel olarak karşılıklı öldürücü kavgalara bırakıp İtalya'yı terk etmiş görünüyordu.

Kara Ölüm taşıyan gemiler 1348 başında Cenova ve Venedik'e girdiklerinde Messina'da oluşan klişe kendini tekrarladı: gemilerin veba taşıdığı belirlendiğinde artık çok geçti. Gemiler alevli oklarla ve onlara mermi atabilecek hangi kuşatma makinesi varsa onlarla limanlardan çıkarıldı. Gemiler denize açıldı ve Cenova'dan gelen gemiler Fransız limanlarında sığınak aradıkları ve böylece hastalığı Güney Fransa kıyıları boyunca İberik yarımadasına ve Balear adalarına doğru hızla yaydığı batıya yelken açtılar.

Floransa Vebası

Şubat'ta Kara Ölüm'ün Kuzey İtalya'ya ana giriş noktası olmuş gibi görünen Pisa'ya saldırıya uğradı. Roma ve etrafı sarılan Floransa'ya bulaştı. Veba Floransa'yı öylesine istisnai bir vahşetle vurmuştu ki, kimi zaman Kara Ölüm diye değil, Floransa Vebası diye bilinmiştir. Bunun sebepleri iki tanedir: Floransa ciddi şekilde etkilenen ilk büyük şehirdi ve bu Giovanni Boccaccio'nun *Decameron*'unda ölümsüzleştirilmişti.

Decameron'da tepelere kaçan ve tecrit edilmiş villalarının dı-

şında veba kasıp kavururken kendilerini hikâyelerle eğlendiren bir gurup zengin Floransalı vardır. Giriş belki de Kara Ölüm'ün en ünlü anlatımıdır:

> Korkunç gücü yalnızca görgü şahitleri için değil, bundan bir şekilde haberdar olan herkes için de açık olan son öldürücü salgın hastalığın hatırasını canlandıracağı için, bu çalışmanın üzücü ve rahatsız edici bir girişi olduğunu kendimden gizleyemiyorum.
>
> 1348 yılında öldürücü salgın tüm İtalyan şehirlerinin en güzeli, meşhur Floransa şehrinde ortaya çıktı. İster gezegenlerin etkisiyle yayılmış, isterse günahlarımız yüzünden Tanrı tarafından onun gazabı olarak gönderilmiş olsun, kökeni birkaç yıl önce Doğu'da olup, sayısız insan öldürdükten sonra merhametsizce bir yerden diğerine ve sonunda Batı'ya yayılmıştı.
>
> Floransa'da bunu önlemek için, sokakların temizlenmesi, hasta yolcuların kabul edilmemesi ve diğer birçok tedbirlerin benimsenmesi gibi yapılabilecek her şeye rağmen; ayrıca Tanrı'ya edilen dualar, hem kamusal törenlerde hem de özel olarak, sık sık tekrar edilmesine rağmen; buna rağmen, ilkbaharın başlangıcına doğru salgının kasvetli etkileri korkunç şekilde görünmeye başladı.
>
> Belirtiler burun kanamalarının yaklaşmakta olan ölümün kesin işareti olduğu Doğu'daki gibi değildi; ama hem erkek hem de kadınlarda hastalık kendini önce kasıkta ya da koltuk altlarında, bazıları elma ya da yumurta kadar büyüyen tümörlerin ortaya çıkışıyla ele veriyordu. Vücudun bu iki kısmından tümörler kısa zamanda her yöne yayılmaya başlıyordu; ondan sonra kolda ya da kalçada, hatta bel çevresinde çeşitli boyutlarda siyah veya kurşuni lekeler beliriyordu. Tümörler gibi bu lekeler de yaklaşmakta olan ölümün işareti olarak görülüyordu. Doktorlar hiçbir şey yapamadılar. Onlar mı hatalıydı, yoksa hastalık mı tedavi edilemezdi bilmiyorum. İşin kötüsü, tıpta vasıflı erkek ve kadınların hiçbirisi insanları tedavi etmeyi de dene-

mediler. Neredeyse kimse sağ kalamadı. Tümörlerin ortaya çıkışından sonra üç gün içersinde, çoğu durumda ateş ya da diğer belirtiler olmadan hemen herkes öldü.

Dahası, hastalığın zehirliliği sadece hastayla konuşmakla artıyordu, aynen ateşin yakınına getirilen şeyleri yakması gibi. Eğer bu da yeterince kötü değilse, hastaların giysilerine ya da dokunmuş veya kullanmış oldukları başka bir şeye dokunmakla bile bulaşması mümkündü. Bir keresinde sokakta iki domuzun zavallı bir adamın giysilerine geldiğini gördüm. Hastalıktan ölmüş ve eşyaları evinin dışına saçılmıştı. Domuzlar giysileri dişlerinin arasında alıp çiğnediler. Neredeyse hemen sanki zehirlenmişler gibi düşüp öldüler. Bunu kendi gözlerimle görmüş olmasaydım yazıya dökmek bir yana, inanmaya bile kalkmazdım.

Bu durumda insanlar hastalarla temastan kaçınmaya başladılar ve olabildiğince sağlıklı kalmaya ant içtiler. Bazıları en iyisinin ılımlı yaşamak ve her aşırılıktan kaçınmak olduğunu düşündü. Küçük guruplar halinde birleştiler ve tecrit içersinde yaşadılar. Her çeşit lüksten kaçınarak ve ölçülü yiyip içerek aşırı özen gösterdiler. Hastalık ya da ölüm hakkında şeyler duyacaklar diye hiç kimseyle konuşmadılar ve müzik, tartışma ve oyunla meşgul oldular.

Diğerleri yanıtın sefahat olduğunu düşündüler ve her şeye karşı tam bir umursamazlıkla içerek, ya da içinde hoşlandıkları bir şey gördülerse her an ölmeyi bekleyen sahipleri konukları kadar aldırmaz hale geldiği ve evlerini her gelene açtığı için pek de zor olmayacak şekilde başka insanların evlerini ziyaret ederek, gece gündüz tavernalara başvurdular. Bu aşırı ıstırap içersinde beşeri ve ilâhi tüm yasalar, ölmüş ya da hasta oldukları için bunları sürdürecek kişilerin yokluğu yüzünden görmezden gelinmekteydi ve herkes istediğini yapmakta özgürdü.

Bazı insanlarsa ne sağlıklarından endişe ederek ne de sefahat hayatı yaşayarak orta bir yol sürdürdüler.

Ölülerin ve ölmekte olanların kötü kokusu sinmiş olan havaya karşı biraz rahatlık sağlayacağını düşünerek burunlarına tuttukları çiçek ya da hoş kokulu bitkilerle dolaştılar.

Yine diğerleri, belki de yargıda en sağlamları, en iyi ilacın kaçmak olduğunu hissetti; bir sürü erkek ve kadın şehri, evlerini, mülklerini, ailelerini, eşyalarını terk edip gönüllü sürgüne gitti, Tanrının gazabıyla onları takip etmeyip yalnızca geride kalanları yok edeceğini umarak taşraya kaçtılar.

İnsanlar hangi yolu seçtiyseler de birçoğu öldü. Hemşeriler hemşerilerden kaçındı, komşular birbirlerine olan tüm hisleri yitirdi, aileler ancak ender olarak buluştu; insanlar bu hastalıktan o kadar korkuyorlardı ki, birader biraderinden, yeğen amcasından, birader hemşiresinden, kocalarsa sık sık karılarından vazgeçti; dahası, inanılması zordur, ebeveynler çocuklarını yabancılara aitmişler gibi terk ettiler, onları kaderlerine bıraktılar. Büyük sayıdaki hastaların, birkaç arkadaşı kaldıysa onların hayırseverliğine, ya da bakımları için (nitelikli olmasalar bile) yüksek ücretler talep eden hizmetçilere ve hastaların sadece acil ihtiyaçlarına bakan ve ölmelerini seyredenlere ki, çoğunlukla onlar da ölüyordu, güvenmekten başka şansları yoktu. Hastalara bakacak o kadar az insan kalmıştı ki, ne kadar kibar ya da soylu olursa olsun, hastalık bulaşınca hiçbir kadın bir erkeğin hizmetinden kaçınmıyor ve bedeninin her parçasını isteyerek ona sergiliyordu; bazıları adamın tıbbi yardımından çok fiziksel ilgisini çekiyordu. Daha iyi bakımla muhtemelen bazıları yaşayabilirdi, ama böylesine öldürücü bir veba ve böylesine kötü bir tıbbi yardım gece gündüz ölümlerin olduğu muazzam bir ölüm oranıyla sonuçlandı; buna şahit olanlar -hatta ikinci elden işitenler- hayretle donakalmaktaydılar.

Geleneksel olarak cenaze sırasında kadınlar evin içersinde toplanıp ağıt yakarlarken, erkekler rahiple cesedi vefat edenin kendi istediği kiliseye taşımak için dışarıda toplanırlardı. Fakat böylesine azgın şekilde

gazaba gelmiş salgın hastalıkta bu düzenlemeler kısa zamanda bırakıldı. Çoğu, yas tutan kadın kalabalığı olmadan öldü; yas tutacakların çoğu ya ölmüştü ya da sarhoş olmaktaydı ki, bir cesedin yanına gitmek ya da başkalarının içine karışmak zorunda kalmayan kadınların sağlığı için bu iyiydi. Çoğu tabut sehpası dostlar ve komşular tarafından değil, böyle berbat işler için kendilerini kiralayan ve önde muhtemelen bir ya da iki mum taşıyan dört ya da altı rahiple ölüyü kendi tercih ettiği kiliseye değil, en yakında hangisiyse ona götüren gözü kara becchiniler (mezarcılar) tarafından taşınmaktaydı; rahipler de fazla uzun ve gösterişli bir cenaze merasimi yapmak derdinde değillerdi ve cesedi becchini'lerin yardımıyla, bulabildikleri ilk açık mezara aceleyle atıyorlardı. Fakirler için daha da kötüydü. Her gün binlercesinin hastalandığı evlerinde kalıyorlardı ve herhangi bir yardım olmadan ölümden kurtulmayı bekleyemezlerdi. Sokaklarda her saat ölmekteydiler; çürüyen bedenlerinin kötü kokusu fark edilene kadar komşuların evinde ölenleri göreceği gelmiyordu; tüm şehir mezarlıktı.

Vefat edene karşı hayırseverlikten çok bulaşma korkusuyla hareket eden insanların yaygın uygulaması, cesetleri evlerden kendi elleriyle, belki bir hamalın yardımıyla (eğer tutulacak bir hamal varsa) çıkarmak ve devriye gezen bir cenaze arabasının görebileceği şekilde evlerin önüne yatırmaktı. Bazen sabahları sokaklarda araba sürücüsünün sayabileceğinden çok ölü yığılı olabiliyordu; bazen tüm bir aile tabut sehpasına yüklenmekteydi. Gelen rahipler bir değil, altı, sekiz bazen daha fazla kişiyi gömeceklerini görüyorlardı. İnsanlar etraflarındaki ıstıraba kayıtsız hale gelmişlerdi ve ölüler sanki keçiymiş gibi halledildiyordu.

Gece gündüz -neredeyse her saat- defin için kiliselere getirilen çok sayıda cesede ayrılmış yeterince yer yoktu. Mezarlıklar dolunca, yeni gelen yüzlerce cesedi bir geminin ambarındaki eşyalar gibi kat kat, her kat ceset biraz toprakla örtülü şekilde, daha fazlasını ala-

mayıncaya kadar yığdıkları dev bir hendek kazdılar.

Civardaki kırsal da şehir kadar şiddetli acı çekti. Orada, köylerde ya da açık tarlalarda, yol kenarlarında, çiftlikte, evde, talihsiz çiftçiler ve aileleri, doktor ya da hizmetçi bakımından yoksun bir şekilde gece gündüz öldüler, insan gibi değil, hayvan gibi. Onlar da Floransalılar gibi her günün son günleri olduğuna inanarak ve tarlada çalışmayı ve hayvanlarına bakmayı bırakıp, bunun yerine bütün depoladıklarını yiyip içerek, normalliği terk ettiler. Sığırlarını, koyunlarını, keçilerini, domuzlarını, kümes hayvanlarını hatta köpeklerini barındırmayı reddettiler ve onları biçilmeyen ekin içinde dolaşmaları için tarlalara sürdüler.

Ama taşra hakkında bu kadar yeter! (Şehre dönerek) eklememiz gereken şey göğün hükmü o kadar feciydi ki, insanın kötülüğüyle birlikte, Mart ve Haziran arasında Floransa surları içersinde yüz binden fazla insanın hayatını yitirdiği tahmin edilmektedir. Bir zamanlar uşaklarla, lortlarla ve leydilerle dolu kaç tane büyük saray, kaç tane heybetli ev, kaç tane harika villa artık terk edilmiş ve boştur. Atalardan kalma geniş arazilere, görülmemiş zenginliğe sahip kaç eski aile artık bir varisinin olmadığını anladı! Her hekimin -bu ister Galen, ister Hipokrat ya da Aesculapius olsun- sabahleyin sapasağlam diyeceği genç ya da yaşlı kaç cesur adam, kaç güzel hanım akşam olunca öldü.

Dönemin diğer yazarları gibi Boccaccio'da kayıpların sayısını büyütmek eğilimindedir, ama salgın hastalığın tahribatını tarif edişi esas olarak doğrudur.

100,000 Floransalı'nın öldüğünü belirtmektedir; gerçekte muhtemelen bölgede bu sayının yarısından fazlaydı. Büyük sayılar, kaybın tam hesabı olduğunu değil, çok kişinin ölmüş olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Benzer şekilde, onun sokaktaki bir veba kurbanının elbiselerini çiğnedikten sonra düşüp ölen domuzları da, Piazzalı Michael'in vakanamesinde-

ki Messina sokaklarında ortaya çıkıp kılıç kullanan köpekle niyetlenilen aynı şairane serbestlik olabilir. Birçok veba anlatımında gerçek ve sembolik karakterlerin ya da yaratıkların kullanılması eğilimi mevcuttur. Ortaçağ kafasına göre bu sadece bir raporlamadır; İlâhi cezalandırmanın dehşeti onlar için fazlasıyla gerçekti. Aslında, 1348'de her tarafta bu var gibiydi ve şeytanlar, kılıçlı köpekler ve başka Fortean* olaylar her şeyin olabileceği kadar kötü olduğu anlamında okunmalıdır. Kara Ölüm hem dil hem de hayalin sınırlarını yormuştur: gerçekten tarif edilemeyecek kadar korkutucuydu.

Taşraya kaçmakla, bunu yapabilen Floransalılar, Kara Ölüm Avrupa'da yayıldıkça tekrar edilecek olan bir eğilim oluşturuyorlardı. Evler ve mallar terk edilecek, hastalar refakatsiz bırakılacak, hayvanlar sokaklarda ve tarlalarda dolaşacaktı. En kalabalık ve en sağlıksız koşullarda yaşamaya bakan fakirler için neredeyse hiçbir savunma -ya da kaçış şansı- yoktu. Buna ek olarak hastalık böyle çevrelerde hazır bulunan kötü beslenmede bir başka müttefik bulacaktı. Kentli fakirlerden olmak aslında fiilen ölüm hükmüydü. Eğer bu yeterli değilse, belki de aralarından bazıları hapishanelerden afla çıkmış olan *becchini*ler gibi suç unsurları ıstıraptan avantaj sağladılar ve sağlıklıları fidye vermezlerse hastalık bulaştırmakla tehdit ettiler; kentin kamikaze tabut taşıyıcıları ve mezar kazıcıları olarak kazandıkları parayı tamamlayan ufak, hoş bir ek iş. Aynı şekilde, rahiplerin, mezar kazıcıların ve cenazecilerin işlerine devam etmeden önce büyük ve ani ücret artışları talep etmeleri de duyulmamış şey değildi.

Floransa gibi büyük şehir merkezlerinde ölüm oranı daha yüksek olmak eğilimindeyse de taşra hiçbir şekilde dokunulmaz değildi. Toskana'da, köylerde şehirlerdeki kadar insan öldü; nüfusun daha seyrek dağılmış olması vebadan korunma

* Amerikalı anormal olaylar yazar ve araştırmacısı Charles Fort'u ilgilendirir – ç.n.

vasıtası değildi. Yalnızca insanlar da ölmüyordu: Kara Ölüm kedilere, köpeklere, koyunlara ve atlara da vuruyordu. Tarlalara, bakılmamış ekinler içersinde çürüyen cesetler yayılmıştı.

Diğer İtalyan Şehirlerinde Veba

Venedik'te, salgının zirvesinde günde 600 kişinin öldüğü söyleniyordu. Rakibi Cenova ile birlikte Doğu'dan gelen malların Avrupa'ya ana giriş limanlarından birisiydi. O ayrıca, ortalama her on yılda bir kez, şu ya da bu tür büyük salgının meydana geldiği, tekrar eden hastalık salgınlarından da mağdur oldu. Düka Andrea Dandolo'nun 20 Mart 1348'de topladığı Konsey hem ulaşılabilir, hem de uzak yerlerde, Lido'daki Aziz Erasmo'da ve Aziz Marco Boccacalme'de yeni mezar alanları açmaya karar verdi. Bir tarihçinin belirttiğine göre 'cesetleri adaları taşımak için büyük masraflarla tekne kiralanıyordu ve şehir fiilen terk edilmişti'. Sonsuz cenaze mavnası filoları tabutları bu yeni mezarlıklara taşıdılar; kısa zamanda bunlar da doldu.

Doğudan Venedik'e dönen herkes için kırk günlük karantina dönemi (kırk sayısı İsa'nın yabana tahammül ettiği kırk gün olduğundan seçilmişti) gerektiren göçmenlik kontrolleri getirildi. Floransa'da olduğu şekilde borçlular gibi küçük suçlular hapishaneden çıkarıldı ve cerrahların tıp uygulamasına izin verildi. Fakat doktorlar ilk ölenler arasındaydı; kalanlarsa Boccaccio'nun karakterlerinin önlemlerini benimsedikleri için hayatta kaldılar. Bir başka deyişle olabildiğince uzağa kaçtılar.

Büyük Konsey'i toplamakla Düka, diğer İtalyan şehirleri tarafından izlenecek bir örnek ortaya koymaktaydı. Hepsi de, yeni mezar çukurlarının açılması aynı zamanda cesetlerin ne kadar derine gömülmesi gerektiğine ve birbirlerinin üzerine ne kadar yakın yığılması gerektiğine karar verilmesi; düğün ve

kumar gibi tüm sosyal toplantıların yasaklanması (dini törenler ve dualar vebaya karşı önleyici tedbir olarak görülmekte, bu yüzden de genellikle izin verilmekteydi); karantina oluşturulması ve seyahat kısıtlamaları; herhangi bir şeyi bildirmek için çan çalmanın ya da şehir tellallarının yasaklanması; atık maddelerin -cesetlerin, pazar tezgâhlarındaki çürümüş ürünlerin- sokaklardan kaldırılması gibi genelde aynı tedbirleri önerecekti. Bazen Milano'daki gibi toplu kararlar alınmaktaydı. Oradaki bilinen ilk kurbanlar çifte talihsizlikle karşılaştılar: vebalı bir evleri olduğu öğrenildiği anda kapılarına haç – bir eve hastalık bulaştığının geleneksel işareti – çizildi, duvar örüldü ve içerde çürümeye bırakıldılar. Fakat bu konseylerin vebanın yayılışını durdurma çabaları kovayla okyanusu boşaltmaya çalışan bir çocuğunki gibiydi; çoğunlukla bu mükemmel şekilde makul önlemlerin yürütüldüğünü görecek kadar bile hayatta kalmış insan yoktu.

Pistoia şehri, Kara Ölüm sırasında yayınlanan sivil talimatnameler kaldığı için şehir babalarının krizle nasıl mücadele ettiklerinin iyi bir örneğini vermektedir. İlk vaka raporlarının geldiği 2 Mayıs 1348'de Konsey ilk önleyici tedbirler dizisini yazmıştır. Hiç kimse vebanın kasıp kavurduğu Pisa gibi herhangi bir yeri ziyaret etmeyecekti; eğer bir kimse zaten oradaysa geri dönmesine izin verilmeyecekti. Şehre cesetler dâhil hiçbir şey sokulmayacaktı. Yalnızca yerel ürünlerin satışa sunulmasına izin verildiği pazarlar gözetim altında tutulacaktı. Cenazeler aileye özgü bir iş olacak ve çan çalınmayacaktı. Şehir tellalları ve borazancıları da aynı şekilde susturulacaktı. Üç hafta sonra 23 Mayıs'ta, artık kişinin Pisa'ya gidip gitmediğine bakılmaksınız Pistoia'da da aynı şekilde vebaya yakalanma olasılığı bulunduğundan seyahat kısıtlamaları kaldırılmıştı. Diğer yandan gıda düzenlemeleri sıkılaştırılmıştı. 4 Haziran'da bir şehir mezar kazıcıları takımı tayin edildi; cesetleri bu on altı adamdan başka hiç kimse gömmeyecekti. 13 Haziran'da

şehrin savunma kuralları, zenginlerin eğer isterlerse kendileri için onların safında hizmet etmek üzere bir vekil seçmelerine izin verecek şekilde yeniden düzenlendi. Onların bariz zenginlik avantajlarına rağmen, Kara Ölüm sırasında Kilise ve Devlet toplumun tüm üyelerini korumak için yetersiz de olsa elinden gelenin en iyisini yaptığı için bu nadirdir.

Pistoia'da konsey zararı sınırlandırabilmek için olabildiğince çalıştığı halde, Orvieto'daki konsey daha az vicdanlı hareket etti. Şehrin yaklaşık 12,000 sakini vardı ve Guelphler'le Ghibellineler arasındaki bitmeyen mücadeleler sırasında oluşan ağır kayıplara rağmen hep refah içersinde yaşamıştı. Fakat 1346 ve 1347 kıtlıklarına ek olarak politik belirsizlik ve bunun oluşturduğu istikrarsızlık Orvieto'nun ekonomisini sakatlamıştı ve Kara Ölüm 1348 baharında vurduğunda ortalama bir Orvietolu bir başka felâketle karşılaşacak durumda değildi. Şehir konseyi 12 Mart'ta toplandı ve herkes felâketten gayret içersinde kaçıldığından söz etti. Veba 80 mil uzaktaki Floransa'yı kasıp kavurmaktaydı ve belki de bundan kaçınmak için yapabilecekleri bir şeyin olmadığını hissetmekteydiler. Şehir ikisi de tam gün çalışan bir doktora ve bir cerraha sahipti. Tıpta yetkili ve ihtiyaç doğduğunda hizmet sunmaya razı edilebilecek yarım düzine hemşeri de vardı. Orvieto büyüklüğünde bir şehir için bu kötü bir gidişat değildi. Uygun donanımlı tek bir hastane bulunuyordu, fakat özel bağışlarla ve daha eksik imkânlarla olabildiğince iyi idare eden diğer birkaç kuruluş da vardı. Çoğu ortaçağ şehrinde olduğu gibi kamu sağlığı fiilen mevcut değildi. Tekrarlanan -ve etkisiz görünen- talimatlarla konsey, hayvanların pislemesi, deri tabaklanması ve pencerelerden pislik atılması gibi geleneksel sokak faaliyetlerini yasakladı.

Kara Ölüm, Orvieto'yu özellikle sert vurdu: Nisan 1348'deki gelişinden sonraki üç ay içersinde nüfusun yaklaşık yüzde ellisi ölmüştü. Pistoia'nın tersine, önleyici tedbir olan hiçbir

talimat yayınlanmamıştı. Gerçekte veba yeni bir konseyin seçildiği Haziran ayına kadar şehir kayıtlarında görünmemektedir. Fakat artık çok geçti: veba tam güce yakın bir şekilde kasıp kavurmaktaydı ve seçilen yedi konsey üyesinden ikisi 23 Haziran'da ölmüştü; 7 Ağustos'ta üçü daha mezardaydı. Konsey toplantısı yapmaya kalkma iddiası ortadan kalkmıştı; şehrin en önemli dini töreni olan Assumption yortusu* bile terk edilmek zorunda kalındı.

Siena'daki yeni katedraldeki çalışma durdurulmak zorundaydı. Kara Ölüm, tam transept** tamamlanıp, koro yerinin ve merkezin temelleri atıldığı sırada vurdu; duvarcılar öldü ve çalışmalarını devam ettirecek kimse kalmadı. Yün sanayi fiilen yok oldu ve yağ ithalatı durdu. 2 Haziran'da tüm Siena mahkemeleri üç aylığına kapandı ve kumar sürekli olarak yasaklandı. (Fakat gelir kaybı o kadar büyüktü ki, bu yasak altı ay sonra salgın sözleri bittiğinde kaldırılacaktı.) Kiliseye miras ve (kuşkusuz en azından bağışlayanın kurtulması akılda olarak yapılan) bağışlar şeklinde o kadar çok para bırakılmıştı ki, Kilise'nin topladığı düzenli vergiler 1350'ye kadar askıya alındı.

Siena vebasının en tanınmış vakanüvislerinden birisi Agnolo di Tura tarafından yazılmıştır:

> Bu hastalık nefesle ve görmekle geçiyor sanıldığından baba çocuğu, karı kocayı; bir birader diğerini terk etti. Böyle öldüler. Para ya da dostluk için ölüleri gömecek kimse bulunamıyordu... Siena'da birçok yerde büyük çukurlar kazılıyor ve dev ölü yığınlarıyla doldurduluyordu... Ve ben Şişko denen, Agnolo di Tura beş çocuğumu kendi ellerimle gömdüm, bunu birçok kimse de yaptı. Ayrıca şehrin her yerinde, toprakla çok az örtüldüğü için köpeklerin çıkarıp vücutlarını yediği birçok ölü vardı.

* Hazreti Meryem'in göğe yükseldiği varsayılan günün yortusu – ç.n.

** kilisenin haç şeklindeki yan kolları – ç.n.

Alpler'in ötesine kaçan bazı tüccarlar Lombard Bobbio kentinde emniyetli bir sığınak bulmaya çalıştılar. Sahip oldukları malları sattılar, ama ya kendileri veba taşıyordu ya da mallarına pire bulaşmıştı, çünkü mallarını satın alan adam tüm ailesi ve komşularından bazılarıyla birlikte aniden ölüyordu. İnsan ancak tüccarların da ölmüş ve hep birlikte ortak bir çukura gömülmüş olması gerektiğini varsayabilir.

Mussis aynı şehirden başka üzüntüleri de not etmiştir:

> Vasiyetini yazdırmak isteyen bir adam noterle ve itiraflarını dinleyen rahiple ve vasiyete şahit olmak için toplananlarla birlikte öldü ve ertesi gün hepsi birlikte gömüldüler'. De Mussis'in şehri Piacenza'da 'her tarafta ağlamalar ve sızlamalar yükselmekte. İnsan günlerce Haç ve Kutsanmış Ekmek'in şehirde dolaştırıldığını ve sayısız ölünün gömüldüğünü... daha önce kimsenin gömülmediği kemer altlarına ve meydanlara çukur kazılmak zorunda kalındığını görüyor.'

Bir başka vakanamede şöyle belirtmektedir:

> Hekim ziyaret etmiyor; paniğe kapılmış rahip ayinleri korkuyla titreyerek yerine getiriyor... Ne bir yalvarma, borazan ya da çan dost ve komşuları cenazeye topluyor ne de aşai rabbani yapılıyordu.' Padua'da 'soyluların cesetleri bile gömülmeden yatıyor ve birçoğu bedel karşılığında fakir zavallılar tarafından rahip ve mumlar olmadan gömülüyordu.

Ölüm Burada Kapılara Haç Çiziyor

Fransa'da Veba

Kara Ölüm, Fransa'ya, İtalya'da işe başlamasından yalnızca bir iki ay sonra vardı. Vebayı, Fransa'nın bulaşan ilk şehri olan Marsilya'ya getiren kalyonun, en son batıya yelken açtıkları görüldüğü için, Ocak 1348'te Cenova'dan çıkarılanlardan biri olması mümkündür. İtalyan komşularının yapmış olduğu gibi, vebanın tayfada yaygın olduğu belli olur olmaz Marsilyalılar elde ne vasıta varsa onunla kalyonu limandan kovdular. Kalyon İspanya'ya doğru sahil boyunca veba saçarak sürüklenmeye devam etti.

O zamanlar Fransa ezeli rakibi İngiltere ile siyasal sorunlardan muzdaripti. III. Edward'ın Guienne Düklüğü üzerinde devam eden mülkiyeti hakkında iki taht arasındaki çatışma Fransa kralı VI. Philip'in pek hoş karşılamadığı şekilde, Edward'ın, Fransa tahtında hak iddia etmesine neden oldu. Sluys savaşından sonra bir ateşkes yapılmış, ama bunun kısa ömür-

lü olduğu kanıtlanmıştı. Edward, Normandiya'ya çıktı ve 25 Ağustos 1346'da Crécy'de İngilizler, Yüzyıl Savaşları'nı başlatan belirleyici bir zafer kazandılar. Uzun vadede bu, her iki ulusun da kaynaklarını tüketti; amacı yetersiz görünen bir savaş ya da çatışmalar dizisi gibiydi ve hiçbirisi açık olarak kazanamadı. Kısa vadede Philip'in yurtiçi politikasına şiddetle zarar verdi ve İngilizler kadar kendi birliklerinin de yağma ve talanına konu olan Fransız köylüsü için bu, güvenlik ve umut hissinin, o da eğer varsa, aslında çok bulanık olduğu anlamına gelmekteydi.

İlk ayda 56,000 kayıpla Marsilya'da işler hızla kontrolden çıktı. Bu o çağın tipik şekilde yüksek bir tahmini olsa bile, aynı anda hem bubonik hem de pnömonik vebanın kasıp kavurduğu şehirde işlerin kötü olduğu bellidir. Oradan batıya ve kuzeye iki ana aktarma hattı dallandı. Batı arteri hastalığı Şubat ve Mart'ta Montpellier ve Narbonne'a, oradan da Ağustos'ta da Bordeaux'ya erişerek Carcassone, Toulouse ve Montauban'a götürdü. Kuzey rotası salgını Mart'ta Avignon'a götürdü; yazın Lyon'daydı, Haziran'daysa Paris'e erişmişti.

Avignon 1309'da Papalık tahtı olmasından beri Avrupa'nın en güzel mimarilerinden bazılarıyla övünen, gelişmekte olan bir şehir haline gelmişti. Buna ek olarak Avignon önemli bir hac merkeziydi. Sofu yığınları şehirdeki mevcut insan sayısını arttırıyor ve kalabalık sokakları vebanın bulaşması için en önemli yer haline getiriyordu. Çağın raporları şehir nüfusunun yarısının yok olduğundan söz etmektedir, bir başka vakanameyse 120,000'in üzerinde kurbandan bahsetmektedir. Bu sayılar, o çağın neredeyse tüm raporları gibi kuşkuyla alınmalıdır; kesin rakamlar için ancak belli bir objektiflik seviyesine ulaşan hangi belgeler kaldıysa onlar kıstas alınabilir. Avignon vakasında Apostolik Odanın Ruloları, Papalık Mahkemesi'nin 450 üyesinden 94'ünün Kara Ölüm sırasında öldüğünü kaydetmektedir. İyi beslenmiş Papalık delegeleri, gezici papazlar

kapanmadığı halde cemaat keşişlerinin manastıra kapanması gibi kendilerini vebadan saklama vasıtalarına sahip olmuş olabilecekleri için, bu % 21'lik ölüm oranı bütün olarak Avignon'un kilise adamları için geçerli olamaz. Yine de bu sayılardan derlenebilecek olan şey, eğer şehrin en zengin, en iyi barınan ve en iyi beslenen üyelerinin beşte biri öldüyse bu, Avignon'un geri kalanında, fakir, yetersiz beslenen ve kötü barınanlar arasında genel ölüm oranının önemli ölçüde büyük olduğudur.

Bizzat Papa VI. Clement tecrit seçeneğinde kendi odasına çekilmeye ve hiç kimseyi huzuruna kabul etmemeye karar verdi. Zamanını iki ateşin ortasında oturarak geçiriyordu, sonra da Rhône vadisine şatosuna kaçtı. Kaçmak genel olarak iyi bir izlenim uyandırmaz ama Clement, çoğu insan gibi hayatta kalmanın korkunç ve anlaşılmaz bir hastalıktan ölmeye tercih edilir olduğuna karar vermişti. Dahası, sürüsüne ölüden çok canlı olarak daha fazla yararlı olduğunu ve dünya tarihinin böylesine karanlık bir zamanında öndersiz bir kilisenin iyi bir şey olmayacağını hissetmişti. Acı çeken imanlıların hayatını birazcık kolaylaştırmak için bir emirle insanların günahlarını bağışlatmalarını kolaylaştırdı ve geçiş törenlerinde haftada birkaç gün ayin söylenmesini tavsiye etti. Clement ilk geçiş törenlerine katıldı, ama kalabalık caddeler veba zamanında tehlikeli yerlerdir ve buralar kısa zamanda kamu -ve papalık güvenliği- adına terk edildi.

Clement mevcut koşullarda yapabileceği her şeyi yapmış görünse de, Kara Ölüm sırasında Kilise köşeye sıkışmıştı. Rahiplerin görevi mecburen hastalarla ilgilenmeyi gerektiriyordu ve onların doktorlarla birlikte en yüksek ölüm oranına sahip iki meslekten biri olduğu kanıtlanmıştır. Buna rağmen birçok yerlerde rahipler vebayı durduramayan kilisenin aracıları olarak görüldüğünden popüler değillerdi; eğer Kilise'nin Kadiri Mutlak'a aracılık etmesinin bir etkisi yoksa o zaman bu ya ki-

lisenin kendi insanları adına yeterince sıkı aracılık etmediği ya da Tanrının muazzam refah, bolluk ve bağnaz bir dünyevi güç arayışı içersindeki nefret edilen köylü gibi olan Kiliseyi terk etmiş olduğu anlamına geliyordu.

Ortaçağ Tıp Teorileri

Kilise, genel eğitim dışında tıbba da müdahale etmişti. Gelenek, birisi hastalandığında rahibin doktordan önce çağırılması zorunluluğunu dayatmaktaydı. Bir doktor sahnede önce kendisini bulduysa anlaması gereken ilk şey hastanın günah çıkartmış olup olmadığıydı. Eğer çıkartmadıysa doktor kendi işine başlamadan önce rahip çağırılmak zorundaydı. Günah çıkartma, kutsal yağ sürme ve gerekli tüm dualar o kadar uzun sürüyordu ki, doktor sadece hastanın artık ölmüş olduğunu not edip evine dönüyordu. Kara Ölüm sırasında böylesine çok sayıda ölen doktor ve rahiplerin, kutsanmadan uygunsuz bir şekilde ölmeleri pek şaşırtıcı olmayıp, korkulan bir ölümdü.

Rahip ayrıldıktan sonra hastayı görmek için girebilmişse bile, ortalama bir doktorun önünde çok az seçenek vardı, veba kurbanı durumundaysa hemen hemen hiç yoktu. Paris ve Montpellier gibi tıp merkezlerinde var olan tıp eğitimi Kilise tarafından dikte edilmişti. 1300 yılında Papa Boniface cesetlerin sakatlanmasını yasaklayan bir bildiri yayınlamıştı. Kalıntı avcıları ve mezar yağmacıları gibi aşırılıkları hedef aldığı halde bu, fiilen cerrahinin, otopsilerin ve organ kesme derslerinin de lanetlendiği anlamına gelmekteydi. Paris'teki tıp fakültesi belki de papaya yaranmak umuduyla cerrahiye karşı olduğunu ilân ederken Montpellier'de ileri düşünceli doktorları yatıştırmak için ya da yalnızca asilik yüzünden organ kesme dersleri yapılmaktaydı: İki yılda bir kez.

Ortaçağ tıp teorisi neredeyse tamamen Hipokrat ve Galen'in kanunsal tasvirlerinden türemişti. En azından Batı'da, bu iki antik devin çalışmalarını ilerletmek için hemen hiçbir deneme yapılmamıştı. (İnsanları araştırmadan kaçındıran şey, onların antik çağın devi konumları olmuş olabilir, ustaların hatalı olduğu kanıtlanmasın diye.) Dünya onlar için elementlerden ve salgılardan oluşmaktaydı ve insanın acı çekebileceği her durum bunların elverişsiz birleşimleri yüzündendi. İbni Hatima sıcak, sulu mizaçlı insanların, özellikle tutkulu yaradılışlı duygulu genç kadınların ve her iki cinsten genç ve şişmanların veba salgınlarında en büyük risk altında olduğunu düşünmekteydi. Bedendeki herhangi bir kötü salgının hastaya yarar sağlayacak ve hızlı bir iyileşmeye yardımcı olacak şekilde salıverileceği düşünüldüğü için kusturularak ya da kan alınarak sistemin boşaltılması olağandı. Doktorların basitçe hıyarcıkları kesmesi de işitilmemiş değildi; acısı hayal edilmez olmalı.

VI. Philip, Paris Üniversitesi'ndeki kutsanmış Tıp Fakültesini eşi görülmemiş Kara Ölüm belâsına kesinlikle neyin sebep olduğunu bulmak için görevlendirdi ve onlar da çabucak bulgularını kendisine rapor ettiler. Sebep, yapı olarak tıbbi değil, astrolojik gibi görünüyordu: Tüm ıstırapların kökeninde 20 Mart 1345 saat 13:00'te Kova Burcu'nda meydan gelen Satürn, Jüpiter ve Mars'ın elverişsiz bir rastlantısının olduğu görülmekteydi. Jüpiter ve Satürn rastlantıları ölüm getiricisi olarak kabul edilmekteydi ve buna ek olarak ateşli Mars'ın varlığı bunun üç yıl önce olduğu bilinse de, felâketin üzerlerinde olduğunu göstermekteydi.

Astrolojik cesaretlerine rağmen Fakülte, veba mağdurunun nasıl tedavi edileceği hakkında az şey söyleyebildi. Onların raporu Kara Ölüm sırası ya da hemen sonrası dönemden kalan yaklaşık 20 rapordan birisidir. Genel hissiyat salgına bozulan atmosferin neden olduğu ve vebanın zehirli bir gaz bulutu gibi bir yerden diğerine yayıldığı idi. Bir teori bu pis havaya ölü

balıklarla dolan denizin sebep olduğu iddiasındaydı. Bir diğeriyse zararlı atmosferin kuşkusuz son zamanlarda Doğu'da bir yerleri kasıp kavuran bir savaştan sonra gömülmeden çok uzun süre yatan cesetler yüzünden olduğuna inanmaktaydı.

Belirtiler hakkında fikir birliği mevcuttu. Doktorlar koltuk altları ve kasıktaki kara çizgilerden korkuyorlar ve hepsi de eğer hasta kan tükürüyorsa -pnömatik veba olduğunu- ve iyileşme şansının bulunmadığını biliyorlardı. Almeira'da vebanın etkilerine ilk elden şahit olan Arap doktor İbn-i Hatima vebanın bulaşıcı olduğuna ve pnömatik vebanın bubonikten daha hızlı yayıldığına inanan nerdeyse tek kişiydi. İbni Habib, Kahire'de kan tüküren kişilerin 'başkalarını ölüme çeken haberciler' diye tanımladığında süreç içersinde kanlı öksüren ve veba basili saçan kurbanların bulaştırıcı olduğunu anlamış olmalıdır.

En iyi savunma şeklinin sık sık dua dozları eklenmiş tecrit olduğu üzerinde genel bir fikir birliği de vardı. Evler sahilden uzakta ve tercihan kuzeye dönük olmalıydı. İdeal olarak zararlı havayı dışarıda tutmak için pencereler kalın perdelerle kapatılmalıydı. (Daha sonra bu, masrafını karşılayabilenlerin gelecekteki bir salgından korunmak umuduyla taktırdığı goblenli ağır perdelerin imalatında hızlı bir artışa neden olacaktır.) Evin içersindeki havaya yardımcı olmak için kokulu ağaçların yakılması önerilmekteydi; ardıç, dişbudak, asma ve biberiyenin en hoş, bu yüzden de etkin olduğu düşünülüyordu. Papa Clement'in iki ateş arasında oturması bu fikir üzerinde bir varyasyon ve çağın gerçekten işe yarayan birkaç önleminden biriydi; papalık odalarından kirli havayı temizlediği için değil, ısı fareleri ve pireleri uzaklaştırdığı için. Kokmuş havada nefes almanın bağışıklık vereceğine inanan diğer yetkililerse aynı fikirde değillerdi.

Kişi tecrit olmayı başarmış olsun ya da olmasın yapabileceği en iyi şey hiçbir şey yapmamaktı. Ani hareketlerin ya da gereksiz zahmetin insanı ancak savunmasız bırakacağı düşünü-

lüyordu ve birçok yorumcu ne kadar az şey yapılırsa o kadar iyi olduğu iddiasındaydı. Buna ek olarak, insan hoş düşünmeye çalışıp bununla eğlenmeli, belki hayattaki güzel şeyler hakkında sohbet etmeli ve aklının komşusuna ne olduğunu üzerinde olmasını engellemeliydi.

Diyet konusu birkaç öneri üretmişti. İncirin kahvaltıdan önce iyi olduğu düşünülmekteydi, Folignolu Gentile ise toz haline getirilmiş zümrüt yutulmasında ısrarcıydı, bir başka vesilede marulu savundu ki, Paris'teki Tıp Fakültesi buna kıymetli taşların öğütülmesi hakkındaki bildirilerinden daha güçlü şekilde itiraz etmiş görünmektedir. Arap doktorların da mesele hakkında söyleyecekleri çok şey vardı. İbn-i Hatima taze meyve ve sebzelerin yararlı olduğunu düşünmekteydi ama kimse aynı fikirde değildi. Ayrıca iyi bir gece uykusu uyunmasını, her gün Kuran okunmasını ve kabızlığı engellemek için pişmiş erik tüketilmesini de tavsiye etmekteydi. Yuhanna ibni Masavaih'ın bir tezi de ekşi nar emilmesini ve kahvaltıda soğan turşusu yenilmesini öneriyordu.

Paris'te ve Fransa'nın Geri Kalanında Veba

Doktorların Vebayı anlama ve tedavi etmekle ilgili yürekli teşebbüslerine rağmen Kara Ölüm kuzeye, Avrupa'daki her yerden daha nitelikli hekimleriyle övünen şehre, Paris'e doğru ilerlerken uçsuz bucaksız bir hasat biçmeye devam etti. Ne yazık ki bunun, Auxerreli Aziz Germain kilisesine bırakılan mirasların açıkça gösterdiği gibi Parisliler'e doğrudan bir yararı olmadı. 1340 Paskalyası'ndan Fransız başkentinde ilk vakaların ortaya çıktığı 1348 Haziran ortasına kadar kiliseye 78 miras bırakılmıştı. Sonraki dokuz ayda bu, 40 katı yüksek bir rakam olan 419 idi.

Paris'te olup bitenlerin belki de en çağdaş anlatımı sayılan

Nangisli Willam'ın *Chronicle*'ı [Vakaname'si] 'her iki cinsiyetten insanlarda öylesine büyük bir ölüm oranı vardı ki... onları gömmek zor mümkün oldu. Hôtel-Dieu de Paris'te... uzun bir süre günde 500 ceset gömülmek üzere Aziz Innocent mezarlığına taşındı. Ve ölüm korkusu olmayan bu kutsal hemşireler hastalara tüm korkuyu arkalarında bırakarak tam bir tatlılık ve tevazu ile baktılar. Ölümler yüzünden birçok defa yenilenen bu hemşirelerin birçoğu şimdi Mesih'le birlikte huzur içinde yatıyor.' Yalnızca bir bölgede günde 500 ölüm tipik şekilde şişirilmiş bir ortaçağ rakamı olarak görülse bile (bunun 50'nin hatalı basımı olduğu öne sürülmüştür), 1348'in ikinci yarısı boyunca belki 50,000 kadar insanın öldüğü Paris'te ölüm çanı şiddetliydi.

Zenginler, dar sokaklarda kol gezen vebanın darbesiyle fakirleri yüz yüze bırakıp kaçtılar. Nangisli William, etraflarını kasıp kavuran ıstırabı dindirmeye çalışırlarken kuşkusuz yığınlar halinde mezara giden onun 'kutsal hemşirelerini' daha da olağanüstü kılarak rahiplerin de kaçtıklarını kaydetmektedir. Bazı kimseler bir Hıristiyana göre aşağılık tepkiler gösterdiler: neredeyse kesinlikle öleceklerini bilerek, kalan az zamanlarını içip dans ederek geçirdiler. Yağma ve sefih yaşam Floransa'dakinden bile daha sıradandı. Alelâde bir gözlemci için sayısız resme ilham olan *Danse Macabre*, yani ölüm dansı olarak bilinen ateşli çırpınmaları yaşayan veba kurbanlarıyla, sokakta düz bir çizgide yürüyemeyecek kadar sarhoş halde sendeleyenler arasında az bir fark varmış gibi gönülebilirdi. Papa Clement bile vebanın Tanrı tarafından ortak günahlarının cezası olarak gönderilmiş olduğunu kabul etmişken, hayatta kalmaya çalışmanın ne yararı vardı ki? Ye, iç, mutlu ol, çünkü nasılsa yarın öleceğiz.

Kral başka bir harekete karar vermişti ve Normandiya'da sığınak arayarak maiyetiyle birlikte Paris'ten kaçtı. Faydası yoktu: veba onları takip etti. Mevcut mezarlıklar çabucak dolun-

ca Dük yeni bir mezarlık için toprak bağışladı. La Graverie'de ölüleri gömecek kadar canlı insan kalmamıştı ve bir vakanüvis 'ölülerin cesetleri son nefeslerini verdikleri şiltelerin üzerinde kokup çürüdü' diye rapor etti. Normandiya'da en kötü etkilenen diğer tüm köylerde olduğu gibi La Graverie'de de yolcuların girmemeleri için ikaz etmek üzere kilisede kara bir bayrak dalgalanmaktaydı.

Kuzey kıyısında bir sığınak bulamasa da Kral Philip en azından hayatta kalmayı becerdi. Fakat Bordeaux'da bir kraliyet kurbanı vardı. III. Edward, İngiltere ile Kastilya arasındaki bağları güçlendirmek amacıyla 15 yaşındaki kızı Prenses Joan'ı, Kastilyalı Prens Pedro ile evlendirmeye karar vermişti. Yol üzerinde Bordeaux'da kalmayı tercih ettiklerinde belediye başkanı Raymond de Bisquale onları limana tepeden bakan Ombriere Şatosu'na yerleştirdi. Ne yazık ki liman Bordeaux'da vebanın merkez üssüydü ve Joan'ın Şansölyesi Robert Bourchier'in 20 Ağustos'ta ölmesi kraliyet ekibini prensesin karşı karşıya olduğu tehlikeden kesin şekilde haberdar etmiş olmalıydı. Kalmaya karar verdiler. Fakat Şato yeterli bağışıklık sağlamadı ve prenses 2 Eylül'de öldü. Nedimi Andrew Ullford derhal 1 Ekim'de haberi Krala bildirdiği Londra'ya hareket etti. Edward kızının cesedinin getirilmesini emretti ve bir ekip gereken şekilde Bordeaux'a gönderildi. Oraya vardıklarında durumun, bulaşmanın yayılmasını durdurmak maksadıyla Bisquale'in tüm liman sahasını yakıp yıktıracağı kadar kötüleşmiş olduğunu anladılar. Şaşılmayacak şekilde yangın kontrolden çıkmış ve Ombriere Şatosu dâhil diğer bazı binalar da ortadan kalkmıştı. Prenses Joan'ın cesedi asla bulunamadı.

Şeytan Galip

Almanya'da Veba

Veba Almanya'ya Haziran 1348'de vardı. Doğu'dan Fransa'dan, İtalya ve Balkanlar'dan kuzeye doğru yayılan bulaşmayla Orta Avrupa aynı anda üç yönden vurulmuş görünmektedir. İlk önce Bavyera etkilenmiş, hastalık devam edip o yılın sonunda Hamburg ve Hansa Birliği limanlarına varmıştır. *Neuborg Chronicle* salgından kurtulanların umutsuzlukla çılgına döndüğünü ve sokaklarda avare dolaştıklarını kaydetmiştir. Her şeyin bu kadar kötüleşmesinden hayvanlar bile sarsılmış, kurtlar korkuyla şehirlerden kaçarak dağlara dönmüşlerdi.

Frankfurt-am-main'da 72 günde 2,000 ölüm oldu; Mainz'da 6,000; Munster'de 11,000; Erfurt'ta 12,000 kişi öldü; Bremen'deki dört bölge 7,000 can kaybetti. 1349 baharında saldırıya uğrayan Viyana'da günde yaklaşık 500 ölü vardı ki, tarihçi Sticker'e göre tek bir günde 960 kişinin hayatını kaybetmesiyle zirveye ulaşmıştı.

Viyanalılar için Kara Ölüm mavi bir alev biçiminde havada uçan ve sadece elini kaldırarak insanları öldüren güzel bir bakire, Pest Jungfrau şeklinde kişileşmişti. Kurbanları öldüğünde, Jungfrau'nun bir sonraki kurbanını aramak üzere ayrılışı diye kabul edilen mavi bir alev soludukları görülmüştü. Litvanya'da da benzer bir efsane vardı: veba kurbanlarını onların pencere ya da kapılarına kırmızı bir eşarp sallayarak öldüren bir kadındı. Bütün gece evinde onu bekleyen mahalli bir adamın fedakârlığıyla mağlup edilmişti. Kadın geldiğinde pencereyi ona açmıştı. Kadın eşarbını ona sallarken kılıcıyla onun elini kesmişti. Kendisi ölmüş ama köyün geri kalanı kurtulmuştu, eşarpsa mahalli kilisede vebadan kurtuluşlarının mucizevi bir hatırası olarak yıllarca korundu.

Almanya'da görülen bir anormallik salgın sırasında çok sayıda rahibin ölmesiydi. Rahiplerin %35'i Kara Ölüm sırasında öldüler. Bu normal olarak, her gün hastalarla ve ölümle temas etmeyip daha iyi korunan amirlerine değil, kendileri de hastalığa yenilmeden önce son duaları yerine getirmek ve itirafları dinlemek için gece gündüz çağırılan mütevazı mahalle rahiplerine ilişkin bir rakam olmalıdır. Olası tek açıklama Alman rahiplerin görevlerini başka yerlerdeki çağdaşlarından daha vicdanlı bir şekilde yerine getirdikleri ve bedelini ödedikleridir.

Kilise, keşiş ve rahipleri dünyevi yollardan kaybederek daha başka zorluklar da yaşadı; sefih yaşamla Ulm'daki manastırın tüm zenginliğini kaybettiği söylenmiştir. Belki de keşişler birçok kişi gibi günlerinin sayılı olduğunu anlamışlar ve henüz zamanları varken kendilerinin da cümbüş edebileceklerine karar vermişlerdi. Bu nüfus azalışının toplu sonucu 1350'de birçok rahibin birden fazla kiliseye hizmet ettiği Alman kilisesinin kendisini kesinlikle eksik kadrolu olarak bulmasıydı. Örneğin 1347 yılında bir bölgedeki 39 papazlık makamı 13 kişinin elindeyken Kara Ölüm'den sonra bu, 12 adamın elindeki 57 makama yükselmiştir. İnsan gücüne ihtiyaç duyan kili-

se işe yeni alınanlar hakkında seçici olmak durumunda değildi ve sonuç birçok yeni rahibin genç ve kötü eğitilmiş olmasıydı. İşin kötüsü, veba sırasında kalan birçok miras kilisenin mali durumunu büyük ölçüde desteklemişti; şimdiyse yaygın şekilde hor görülmesine yol açacak şekilde öncekinden daha kötü yönetimli ve zengindi. Neticede reform Martin Luther biçiminde gelecekti.

Kırbaççılar

Kara Ölüm'ün en olağanüstü yan ürünlerinden birisi Almanya'da 1348 ve 1349 yılları arasında zirveye ulaşan Kırbaççılar Biraderliği olarak da bilinen Haç Biraderliği hacılarıydı. Bunlar Kara Ölüm'ün hayal edilmez ıstırabını Avrupa'ya getiren kişisel ve ortak günahların kefareti olarak alenen kendilerini kırbaçlama eylemlerinde bulunan seyyah gruplardı.

Kırbaçlama uygulaması eski olmasına rağmen, bazı manastırlarda uygulanmaya başlandığı on birinci yüzyıl İtalyası'na kadar orta çağlarda belirtilmemiştir. Biraderliğin doğrudan öncüllerinin on üçüncü yüzyıl ortalarındaki devrimci kırbaççı grupları olduğu görülmektedir. Perugialı bir münzevi olan Ranerio adlı bir adamın önderliğindeki böyle bir grup, Tanrı'nın öfkesinin İtalyanlar'ın türlü günahlarıyla kışkırtılmış olduğuna inanan ve sözde 1260 yılında bir meleğin getirdiği mektup sayesinde meleklerin desteğine sahip olduğu iddiasındaydı. Mektup, Tanrı'nın insanlığı tümüyle yok etmeyi planladığını ama Raniero önderliğindeki kırbaççıların sofuluğuna işaret eden Bakire Meryem sayesinde bundan vazgeçtiğini ileri sürmekteydi.

Kırbaççılar 1334'te yeniden harekete geçtiler ve bu on yıl bitmeden bir başka sefer daha yaptılar. Belki İtalya'daki korkulu tahıl kıtlıkları ve kötüleşen siyasi ortamdan esinlenerek,

bu hacılar sapkınlıkla suçlandılar ve liderleri olan 'faziletli ve güzel bir bakire' kefaret eylemleri yüzünden kazıkta yakılma cezasına çarptırıldı. Bu olayda o affedildi, ama 1340'larda daha büyük çapta -ve kanlı- şekilde tekrarlanacak olayların uğursuz bir belirtisi olduğu kanıtlanacaktı.

Haç Biraderliği'nin geleneksel olarak daha önceki bir 'Macaristanlı Dev Kadınlar' grubunun kurduğu Bogomil sapkınlığının yuvası olan Doğu Avrupa'da ortaya çıktığına inanılmaktadır. Onlar da Kara Ölüm'ün, Tanrı tarafından ceza olarak gönderildiğine sıkıca inanıyorlar ve Raniero'nun takipçileri gibi görevleriyle ilgili olarak meleklerden yetki aldıklarını iddia ediyorlardı. Bir melek -Raniero'nun hacılarını onaylayanla aynı olup olmadığı belli değil- Raniero'nunkinin neredeyse aynısı olan bir mektubu 1343'te Kudüs'teki Aziz Peter Kilisesi'ne göndermişti. Kara Ölüm'ün, ilahi bir ceza olarak gönderilmiş olduğunu ve insanlığın günahlarını telâfi etmenin Biraderliğin görevi olduğunu açıkça söyleyen metin ilk versiyondan biraz farklıydı.

Kırbaççılar genellikle sessizce, ikişer ikişer, bazen sayıları 1,000'in üstüne çıkabildiği halde çoğunlukla 200-300 kadar sayıda yürürdü. Erkekler önde, kadınlar arkada giderdi. Bir kente vardıklarında gelişlerini bildiren çanların çalındığı kiliseye doğru ilerlerlerdi. Kırbaçlama için açık alana -kent meydanına ya da pazar yerine- çıkmadan önce dualarını okudukları kilise, Biraderler'in tasarrufuna verilirdi. Tören Biraderlik üyelerinin bir çember oluşturup bele kadar soyunmalarıyla başlardı. Sonra Usta kendilerini, çarmıha gerilme pozunu aldıkları yere atmaları işaretini vermeden önce çemberin etrafında yürürlerdi; gerçi başka pozların da kullanıldığı bilinmektedir: zina yapan yüzükoyun yatardı, yalancı şahitse yan yatıp üç parmağını yukarı kaldırırdı. Usta aralarında dolaşır ve onları döverdi. Ondan sonra toplu kırbaçlama başlardı. Biraderlik üyelerinin, her birisine sivri metal bir çivi uç takılmış üç ya da

dört deri şeritten oluşan kendi kişisel kırbaçları vardı. Vücutlarının üst kısmını dövmeye başlarlardı ve gruptakiler kan çıkana kadar kendilerini döverken Biraderliğin tezahürat önderi rolünü oynayan üç üyesi de ilâhiler söylerdi. Usta, tüm günahkârların ruhu için dua etmeye teşvik ederek imanlılar arasında dolaşırdı ve her kendine işkence etme nöbetinden sonra kendilerini tekrar yere atarlardı. Bütün bunlar sırasında kent halkı, belki ilâhilere bile katılarak durup seyrederdi. Bazıları Biraderliğin gösterilerinden birinde bulunmanın ilâhi merhametin kendilerine bağışlanmasını sağlayacağını hissederdi, hatta onların mucize yarattıkları bile düşünülürdü. (Bir üye bir tören sırasında ölümden döndürüldüğünü bile iddia etmişti.) İnsanlar günahlarını serbestçe itiraf ederlerdi. Biraderlik üyeleri kendilerini yere attıktan ve gerekli sayıda duadan sonra ayağa kalkarlar ve tüm sürece yeniden başlarlardı.

Hacların 24 saat süre içersinde üç kez kırbaçlamanın olduğu -iki kez gündüz bir kez gece- 33 gün (sayı Çarmıha gerilişte Mesih'in geleneksel yaşı olduğu düşünülerek seçilmişti) sürmesi gerekiyordu. Kendini yaralamaya ek olarak, kırbaççılar hac süresince yıkanmamaya, elbiselerini değiştirmemeye, yatakta uyumamaya ve karşı cinsle konuşmamaya yemin etmek zorundaydılar. Ayrıca katılımcılar bu ayrıcalıklar için (yiyecek karşılığı olarak) günde dört pens ödemek, yedi yaşından sonraki tüm günahlarını itiraf etmek ve katılmadan önce bunu eşinin ya da ailesinin onayladığının kanıtını sağlamak zorundaydılar. Ücretler toplumun fakir üyelerini katılım harici tutarken, sıkı kurallar samimi olmayanları dışlıyordu.

Bariz samimiyetlerine rağmen Biraderliğin herhangi bir üyesinin 33 günlük kendine işkence uygulamasından gerçekten sağ çıkıp çıkamadığı şüphelidir ve hadise, hakikaten sert dövme nöbetlerine yalnızca özel durumlarda izin verildiği şeklinde olabilir. Bir şahit, Herfordlu Henry, Biraderlerden bazılarının kırbaçlarının metal çivilerini etlerine, çıkarmak için ikin-

ci bir çekiş gerektirecek kadar derin daldırdıklarını kaydettiğine göre, daha aşırı gösterilerden birine katılmış gibi görünmektedir. Kırbaçlayıcının bakımsız kalan yaraları çabucak mikrop kapardı; tıbbi bakım için teşvik edilmiş olsa bile, ya veba kurbanlarını kurtarmaya çalışmakla ya da kendileri de ona yenilmekle meşgul herhangi bir doktorun Biraderlere bakacak zaman bulması olası değildir.

Avrupa turlarının ilk yılında kırbaçlayıcılar geniş çapta hoş karşılandılar, Papa bile onların çalışmalarına verdiği onayı seslendirdi. Vebanın vurduğu bir kenti ziyaret ettilerse ziyaretleri Tanrı'nın öfkesini dindirmenin olası bir yolu olarak görülüyordu. Eğer veba henüz vurmamışsa o zaman Biraderlerin ziyareti kentin vebadan muaf kalmasını sağlayabilirdi. İlk baştan açıkça rahip karşıtı değillerdi. Kilisesi Biraderler tarafından ele geçirildiği için rahip, orada sadece bir seyirci olmak zorunda kalıyordu; yerli halktan bazıları rahiplerinin böylesine düşük bir rol aldığını görmekten kuşkusuz hoşlanıyorlardı. Fakat daha başka yerleri ziyaret ettikçe -ve faaliyetleri kısa zamanda Almanya sınırlarının ötesine geçtikçe- ses tonları giderek Mesihleşmekteydi. Hareketin 33 yıl sürmek zorunda olduğunu, sonrasında insanlığın kurtuluşunun ve Millennium'un* geleceğini iddia etmeye başladılar. Görevi Hıristiyanlığı korumak olan bir azizler ordusu olduklarını düşünmekteydiler. Şeytanları kovup hastaları iyileştirebilecekleri iddia ediliyordu; bazıları Mesih ya da Bakire'yle konuştukları hayaller gördüklerini itiraf ediyorlardı; kanlı giysilerinin kırpıntıları ve atıkları kutsal emanet muamelesi görüyordu. Son damla Biraderlik ustalarının günahları temize çıkarabilecekleri iddiası oldu ve hareket, makamdan indirilmiş rahipleri saflarına kabul ederek rahiplere karşı konumunu sağlamlaştırmaya başladı. Alman kırbaççıları Katolik Kilisesi'nin aleyhinde olmaya

* Bin yıllık refah ve mutluluk dönemi – ç.n.

başladılar ve onlardan bazı grupların ayinleri kesip rahipleri minberden indirdikleri ve kutsallığa saygısızlık ve yağma başlattıkları duyulmamış şey değildi. Bu onları Lollardlar, Beghardlar ve Celliteler gibi gruplarla birlikte sapkın olarak tanımladı ve giderek Kutsal Roma İmparatoru II. Frederick'in ölümden kalkıp Kiliseyi yok etmesini ve fakirliğe son vermesini bekleyen popüler gelenekten geliyor olarak görüldüler.

Fakirliğe ve vebaya son verme arzusu ayrıca, kırbaçlayıcıların giderek servet karşıtı olmaya başladıkları anlamına da geliyordu. Önceden onların davasının yanında yer alabilen soylu ve burjuva üyeler, harekete giderek aşırılar egemen olduğu için artık gemiden atlamaya başlamışlardı. Hakikaten sofu olanlar hareketi terk etmeye başladığından, tebdili kıyafet yolculuk etmek için toplanan suç unsurlarıyla birlikte sayılarını maneviyata daha az eğilimli kimseler oluşturmaktaydı. Eğer bu da yeterli değilse, veba hacdakilerde ortaya çıkmaya başlıyor ve kırbaççılar enfeksiyonu kendileriyle birlikte şehirden şehre götürüyorlardı.

Buna rağmen kırbaççı hacılara katılan insan sayısı, Macaristan, Almanya ve Polonya'yı gezmiş oldukları, Hollanda'daki bir manastır altı ay içersinde 2,500 kırbaççıyı barındırmak zorunda kaldığı 1349 ortalarına kadar devamlı arttı. 5,300 kişi bunun yarısı kadar bir zamanda veba şehri kasıp kavururken Tournai'yi ziyaret etti. Muazzam bir sayı olan 42,000 kişinin Constance'a gittiği söyleniyordu. Eğer birisi onlara karşı çıkar ya da kente girmelerini reddederse Mesih karşıtı diye ihbar ediliyordu; Meissen yakınlarında bir Dominikan rahibi bir Biraderle tartışmaya girmiş ve ölene kadar taşlanmıştı. Belli bölgeler direnmeyi becerdiler: Başpiskopos Magdeburg'lu Otto tarafından daha baştan oraya ayak basmaları yasaklanmıştı ve ne Fransa ne de İngiltere'ye fazla bir giriş yapamadılar. Fransa'da Kral Philip onları Troyes'ten geri döndürürken, İngiltere'ye fazla bir etki yapacak kadar sayıda gelemediler.

Taşkının sonu Clement'in 20 Ekim 1349'da yayınladığı papalık bildirisiyle geldi. Kısa zaman sonra bir kırbaççı ekibi aforozla tehdit edildiği Avignon'a geldi. Avrupa'nın hükümdarları Papanın önderliğini izlediler ve harekete karşı dönmeye başladılar. Breslaw Piskoposu bir kırbaççı ustasını direkte yaktırırken Sicilyalı Manfred ziyarete gelen kırbaççıların görüldüğü yerde öldürüleceklerini bildirdi. Bir kırbaççı ekibinin 1350 yılındaki (vebanın ortadan kayboluşunun) Jübile kutlamaları sırasında kamusal kefaret gösterilerinin cezasız kalmış gibi göründüğü Roma'yı ziyaret etmesine, daha ufak ölçekte de olsa on beşinci yüzyıl içlerine kadar hayatta kalmasına rağmen, hareket bundan sonra çok sessizleşmiş görünmektedir

Yahudilere Zulüm

İlk onurlu maksatlarına rağmen kırbaççıların yozlaşmasının en tatsız yönlerinden birisi Yahudilere yapılan zulümde oynadıkları roldü. Bu süre içersinde hareket vebanın Hıristiyanların kuyularını zehirleyen Yahudiler tarafında yayıldığı popüler teorisini istismar etmeyi kuşkusuz uygun gören; kendilerinin de Yahudilerin mallarını yağma edebilmelerinin ve paralarını çalabilmelerinin ilâve teşvik olduğu kışkırtıcıların ve aşırıların sıkı hâkimiyeti altındaydı. 1349 yazında Frankfurt'a vardıklarında doğruca Yahudi mahallesine gittiler ve katliam oldu. Kırbaççıların yaklaşmakta oldukları haberi bile, onlar şehir surlarına yaklaşırken 600 Yahudi'nin öldürüldüğü Brüksel'de olduğu gibi cinayetleri başlatmaya kâfiydi. Zulümde oynadıkları role rağmen yine de onlar başlatmıyorlardı. Bunun Fransa'daki kökeninin bir önceki yılın ilkbaharında olduğu görülmektedir.

Yahudilerin kuyuları zehirledikleri dedikodusu yayılmaya başladığında Narbonne ve Carcassonne'a kendi Yahudi cema-

atlerini acilen imha ettiren şey işte bu Yahudi korkusu ve nefretiydi. Teoriler giderek, karargâhı Toledo'da olan gizemli bir hizbin Yahudilere ödeme yaptığı, onların da içme suyunu Şarktan ithal edilen bir tozdan yapılan bir zehirle kirlettiği ve bu aynı hizbin para basmak ve Hıristiyan çocukları öldürmekle vakit geçirdiği şeklinde daha da ayrıntılı bir hal aldı. Diğer yabancılar ve kimsesizler de öç keçileriydi: Fransa'da İngilizlere büyük bir kuşkuyla bakılıyordu, İspanya'da Araplar suçlanıyordu. Languedoc'ta kitlesel yakılmaların yaşandığı 1320'lerin başındaki hastalık salgını sırasında olduğu gibi cüzamlılar da suçlandılar, ama hor görülenler çoğunlukla Yahudilerdi.

Chillon'da 1348 sonbaharındaki bir yargılama Avrupa'daki Yahudilerin kaderinin tayininde belirleyici bir andı. İşkence altında alınan itiraflarda birkaç Yahudi kuyuları delil olarak üretilen sözde zehirle zehirlediklerini kabul ettiler. 'Sorguya alınmış' olma -işkence yapmanın ortaçağ örtmecesi- baskısı altında Chillon talihsizleri isim de verdiler. Komplonun bariz beyni, Toledo'nun karanlık Haham Yakop'u olarak Haham Peyret tekrar tekrar söylenmişti. Papa VI. Clement'in -Yahudilerin de Hıristiyanlarla birlikte öldüğüne, bu yüzden de kuyu zehirleme suçlamalarının muhtemelen doğru olamayacağına işaret eden- protestolarına rağmen Yahudiler kazığa gittiler. 21 Eylül'de Yahudilere Zürih ebediyen yasaklandı. Basel'de hepsini özellikle inşa edilmiş ahşap binalara sürdüler ve yakarak öldürdüler. Takip eden aylarda Kasım'da kitlesel yakılmaların başladığı Almanya'nın her yerinde katliamlar oldu. Speyer'de ölülerin cesetleri şarap fıçılarına konulup Rhine'den aşağı akıntıya bırakılıyordu. Ertesi Şubat Strasbourg'da vebanın yaklaştığı haberi 2,000 ölü bırakan bir saldırının başlatılması için yeterli olduğu halde, cinayetlerin çoğu vebanın kasıp kavurduğu zamanlarda gerçekleşmekteydi. Katiller boş yere Yahudilerin elbise astarları içinde saklandığı varsayılan altınları aradıkları için kurbanların sırtından giysiler sökülüyor-

du. Mainz'da Yahudiler başlatıcı olup 200 Hıristiyan öldürdüler. Cinayetlerin öcü 12,000 Yahudi'nin kanıyla alındı. Bazı vakalarda davacılarını ganimetten mahrum etmek için Yahudiler kendi mallarını tahrip ediyorlardı. 1348'de Esslingen'de bir adım ileri gittiler ve kendilerini sinagogda kurban ederek kitlesel intihar gerçekleştirdiler. Kara Ölüm'ün Baltık'a vardığı 1350 ilkbaharına kadar Hansa kentlerinde Yahudi evlerine duvar örüldü ve açlıktan ölüme terk edildiler.

Papa davacıları aforozla tehdit ederek şiddeti kınadı, ama etkisi az oldu. Şeytansı, bebek yiyen canavar (Birinci Haçlı Seferi zamanında Clement'in selefleri tarafından büyük ölçüde propaganda edilen) Yahudi imajı o kadar derine işlemişti ki, kulaklar onun ricalarına tıkalıydı. Her şeyin sebebinin Yahudiler olduğunu yazmasalar da, belki de Avrupa toplumunda böylesine genel olarak hor görülen bir figür için ayağa kalkmak istemeyen veba risalecileri ve doktorları sessiz kaldılar. Ruprecht von der Pfalz kendi toprakları üzerinde yaşayan Yahudileri kişisel koruması altına aldı ve süreç içersinde kendisine 'Yahudi Efendi' lâkabını kazandırarak neredeyse bir devrim başlatacaktı. Yalnızca Polonya Kralı Casimir topraklarında katliamı engellemekte neredeyse tamamen başarılı olmuş görünmektedir. (Aleyhindekiler onun Yahudi metresi Esther'in elinde olduğunu iddia etmişlerdir.) Casimir ve Ruprecht gibi şahısların çabalarına rağmen birçok Yahudi cemaati tamamen yok edildi ya da kalıcı şekilde yerlerinden edildi. Avrupa, Hitler'in yükselişine kadar bu ölçekte bir Yahudi karşıtlığını tekrar görmeyecekti.

Yok Oluş Yılı

İberik Yarımadası'nda Veba

Cenova ve Marsilya'ya hastalık bulaştıran kalyonlar karaya İspanya tarafında çıkmak üzere batıya doğru devam etmişlerdi. Mayorka'ya, salgının güney Fransa'yı kasıp kavurduğu Nisan 1348'te hastalık bulaşan Balear adaları daha önce etkilenmişti. Vebanın etkisi öylesine kötüydü ki, Mayorkalıları korsan saldırılarına ve Tunus Beyinin akınlarına karşı kendilerini koruyamaz halde bırakmıştı. Aragon Kralı IV. Pedro'ya yardım için başvurmuşlardı ve Pedro maliyeti 50-50 bölüşmek koşuluyla asker temin etmeye razı olmuştu. (İşin kötüsü, zayıflamış Mayorkalılar ertesi yıl daha sert vurulan Minorka'yı savunmak için asker sağlamaya çağrılmışlardı.)

Veba, Barselona ve Valensiya'nın hastalık bulaşan ilk yerler arasında olduğu İberik anakarasına Mayorka'dan bir ay sonra varmış görünmektedir. İspanyol krallıkları, İtalya'ya benzer şekilde savaş ve çatışmalarla zayıflamıştı ve daha başka felâ-

ketlerle başa çıkacak halde değildi. Granada iç karşıtlıklarla gerilmişti ve Kastilyalılar'ın elinden alınan mağlubiyetlerden sonraki genel buhranın acısını çekiyordu. Kastilyalılar ise, Kral XI. Alfonso'nun hazinesini tüketen ve krallığı yaygın bir fakirlik getiren ilâve Cebelitarık kuşatmalarıyla kırılma noktasına kadar gerilmişti. Kara Ölüm'ün gelişi her şeyi şiddetle kötüleştirdi. Kilise'ye o kadar çok para bırakılmıştı ki, Kastilya ekonomisi tehdit altındaydı. Kral I. Pedro 1351'de, akraba belirlenebildiyse paranın iade edilmesi zorunluluğunu ferman buyurdu.

Aragon'da IV. Pedro'nun en küçük kızı ve yeğeni, Avrupa'nın vebadan ölen ilk kraliyet mensupları olarak Mayıs 1348'de vebaya pes ettiler. Pedro'nun Kraliçesinin de kurban olduğu Ekim'de bunu başka kayıplar takip etti. Hastalığa uzun Cebelitarık kuşatması sırasında yakalanan ve 26 Mart 1350'de ölen Kastilyalı Kral Alfonso vebaya yenilen tek Avrupalı hükümdardı. Hastalık Cebelitarık'ın Arap ordularına, kendilerini kuşatan Hıristiyan meslektaşlarından önce bulaşmış ve önleyici tedbir olarak Hıristiyanlığa dönmeyi düşünmüşlerdi. Ancak veba Kastilyalılar'ın saflarında da gezmeye başladığında kişinin dinin fark etmediğini anladılar; Tanrı herkesi cezalandırmaktaydı.

Tarihçi Gabriel de Mussis en iyi bilinen veba hikâyelerinden birini kaydeder. Santiago de Compostella'dan dönmekte olan bir hacı Salvatierra'dan geçmektedir. Hacılığın tehlikelerine ek olarak -hacıların Yahudilere karşı soykırımı kışkırtan sözde zehirlenmiş içme suyu ile ilgili olmalarından da şüphelenilmekteydi- dışarıda silâhlı soyguncular vardı, onun için geceyi bir handa geçirmeye ve yolculuğuna ertesi günün ilk ışıklarıyla devam etmeye karar verir. Müessese tek bir hizmetçiyle birlikte ailelerinden geriye kalanlar olan bir adam ve iki kızı tarafından işletilmektedir. Ev sahipleriyle akşam yemeğini yedikten sonra odası için peşin ödeme yapıp yatmaya çıkar. Er-

tesi sabah adamın, kızlarının ve hizmetçinin hepsinin birden gece ölmüş olduklarını anlar. Hacı, rekor zamanda oradan ayrılmaya bakar. Bu anlatımdan varılacak hüküm, (ani ölümün dışındaki) görünür pek az belirtisiyle septisemik vebanın İberik yarımadasında yaygın olduğudur.

Büyük Arap hekimi İbni Hatima, Almeira'da vebaya ilk elden şahit olmuştur. Vebanın bulaşıcı olduğuna inanan neredeyse tek kişiydi ve veba mağdurlarının herhangi bir yere gelmesinin, yerlilerin de birkaç gün içersinde hastalanacağı demek olduğunu belirtmiştir. Suk-el-Halk'ta ölüm oranının neredeyse %100 olduğunu da kaydetmiştir. Burası, veba kurbanlarınkiler dâhil, battaniye, giysi ve yatak takımı ticareti olan hareketli bir pazar yeriydi. İşlerle birlikte veba da gelişmişti. Her yeni işlemle birlikte, kumaşı kendi yuvaları haline getirmiş olan basil taşıyıcı pireler yeni mağdurlara mikrop taşıyorlardı.

Akdeniz kıyısı Atlantik'ten daha kötü etkilenmiş olda da, Portekiz zararsız kurtulamadı. Coimbra şehri mahvoldu ve büyük Aziz Peter manastırı bir hafta içersinde tüm sakinlerini yitirdi.

Veba Ekim 1347'de Sicilya'ya vardığında Akdeniz'in doğu ucundaki adaları zaten vurmuştu. Bizanslı tarihçi Nikiforos Gregoras vebanın yalnızca insanları değil, atları, köpekleri ve kuşları da etkileyerek Rodos ve Kıbrıs'a saldırdığını kaydetmiştir. Bu Kara Ölüm'ün ya normal vebanın bir mutasyonu olduğu, ya da (yalnızca kemirgenlere değil) hayvan krallığına saldırabilen bir başka hastalık da onunla birlikte kasıp kavurduğu için çok yıkıcı olduğu teorisini destekleyebilir. Nikiforos'un anlatımı, onların da uğradıkları evlerde öldüklerini belirterek farelerden bahseden pek azından birisidir.

Kıbrıs'ta, çoğu Hıristiyan olan nüfus dünyanın sonunun üzerlerinde olduğunu düşündüler. İlk veba kurbanlarının belirttiği gibi ada, ekonomisinin dayandığı balıkçı filolarını ve zeytinyağı ağaçlarını tahrip eden bir deniz kabarmasına neden

olan büyük bir depremden etkilenmişti. Kıbrıs toplumunun üst kademeleri bir hafta arayla üç prensesin öldüğünü görmekten dehşete düşmüşlerdi. Dalganın tahrip ettiği adada veba yayıldıkça ölüm oranı o kadar büyüdü ki, cesetler gömülmeyip sadece denize atılıyordu. Hıristiyan Kıbrıslılar kırsala kaçmadan önce, durumdan bir şekilde yararlanırlar diye Arap kölelerin hepsini öldürdüler ama Sicilya'da ve başka yerlerde olduğu gibi veba neredeyse gittikleri her yerde onları buldu.

Kuzey Afrika ve Orta Doğuda Veba

Kara Ölüm'ü Asya'dan Kırım'a, oradan da Avrupa'ya getirmiş olan ticaret yolları bunun Arap dünyasına da geçişinin ana vasıtası olmuş görünmektedir. Saray'ın Moğollar'ı Mısırlılar'a, veba taşıması neredeyse kesin iki meta olan köle ve o zamanlar Memluk toplumunda moda olan kürk temin ederek Mısır'la sağlıklı bir ekonomik ilişki sürdürmekteydi.

Kara Ölüm Mısır'a 1347 sonbaharında varmıştı. Oraya vebanın 1348'de azdığı Anadolu üzerinden karadan ya da Kırım'dan deniz yoluyla Boğazlar üzerinden İskenderiye'ye gelmiş olması mümkündür. O zamanlar kuzeyden geldiği düşünülen ve İskenderiye'ye giren bir gemide, 300 köle ve tayfa ve 32 tüccardan yalnızca bir köle ve 40 tayfa henüz hayatta olduğu için belki de bu daha olasıdır. Limanda onlar da ölmüşlerdi. Hastalık İskenderiye'nin her tarafına yayılmış ve 1348 baharında Aşağı Mısır'ın tamamını kaplamıştı.

Arap dünyası Mısırlılar'ın kırıldığı efsanevi vebadan, altıncı ve yedinci yüzyıllarda Orta Doğu'yu kırıp geçirmiş olan tarihsel bakımdan daha fazla kanıtlanabilir Justinyen Vebası'na kadar vebayı yaşamıştı. Müslüman çağının ilk vebası Müslüman takviminin beşinci yılı olan (Hıristiyan hesabına göre 627 ya da 628) ve muhtemelen Justinyen vebasının nüksedişi olan Şi-

raveyh Vebası'ydı. El Madain'de* patlak verdi ve önemli kurbanları arasında 629'da ölen Sasani kralı Siroes'te vardı. Daha başka kralları ve Ebu Ubeyde, Yezid ibn Abi Sufyan ve Muah ibn Cebel ve onun oğlu dâhil Peygamberin sahabelerini de alan veba bundan itibaren tehlikeli bir sıklıkla tekrarlamış görünmektedir. Emeviler'in hakimiyeti boyunca (661-749), hastalık çıktığında halifelerin genellikle çöl saraylarına çekildikleri salgınlar devam etti. Halefleri olan Abbasilerin saltanatı sırasında bir şekilde azaltılmış gibidir ve dokuzuncu yüzyılda artık tercüme edilmiş olan Galen ve Hipokrat'ın çalışmalarıyla Arap hekimler vebayı anlamaya çalışmaktaydılar. Büyük doktor-simyacı El Razi (866-925), İskenderiye'de 622 yılında vebaya doğrudan tanık olmuş olan Rahip Ahrun'un çalışmasını tercüme ederek pnömonik vebanın Arapça tanımını çıkaran ilk kişiydi. Razi'nin zamanı, araştırmaya, Batıda Katolik kilisesinin bilimsel araştırma üzerindeki engellemesinin sonunda kırıldığı yüzyıllarca sonrasına kadar asla aynı derecede olmamış şekilde izin veren İslami hukuk kuramının oluşum dönemiydi. Razi ve çağdaşlarının yaptığı hayranlık duyulacak çalışmalara rağmen 1056, 1063, 1157, 1200 ve 1273'teki daha başka salgınlar, onları hastalığı daha iyi anlayabilmek ya da engelleyebilmekten aciz bıraktı.

Kara Ölüm'ün Mısır ve Orta Doğu'da ilerleyişi peşinde acıklı biçimde benzer bir hikâye bıraktı. Esas vakanüvislerin çoğu İskenderiye, Kahire ve Şam'da yerleşikti ve vebanın yıkımının en tam -ve inandırıcı- anlatımlarını bu şehirlerden elde etmekteyiz. Ölü sayısı yüzünden Buhayre'de vergi toplanmadı; hayvanlar öldü, tarlalar ve ekinler terk edildi; hem vebadan ölümlerle hem de kaçabileceklerini sanan herkesi benzer bir kaderin beklediği şehirlere göçle taşra nüfusu azaldı. Şam'da, Vali sokaklarda sahipsiz yatan cesetleri yiyerek kamu sağlığına da-

* Partların ve Sasanilerin antik başkenti – ç.n.

ha da zarar veren şehrin tüm köpeklerinin yok edilmesini emretti. Pazarlar ıssızlaştı, camiler sessizleşti: halkı namaza çağıracak müezzin kalmamıştı.

Felâketi anmak, matem tutmak ve ıstırabı Boccaccio'nun Floransa'da yaptığı kadar canlı şekilde anlatmak için vakanameler ve şiirler yazıldı. El Mak, kurbanlar 'kan tükürdü, çığlıklar attı ve öldü' şeklinde kaydettiği Kahire'de pnömonik vebaya şahit olmuştu. As-Safadi o kadar kısa ve öz değildir: 'Sonra gözleri yaşartan en kötü felâket geldi. İnsanlar kan parçaları tükürüyordu ve bir tanesi lekelerle kaplandı ve öldü... Sabah akşam herkes sanki bıçaksız katledilmiş gibi boğazından kan çıkarmaktaydı.'

Ölüm her yerdeydi ve ölüleri gömmede bitmeyen zorluklar vardı: Sürekli bir tabut eksikliği mevcuttu ve ölüler mezarlıklara ve çukurlara kalaslar (bazen birinde iki veya üç ceset), merdivenler, pencere panjurları üzerinde hatta küfelerin içinde taşınmak zorundaydı. Yoksa cenaze arabası olarak -vebaya duyarlı olan- develer kullanılmaktaydı. Sokaklar sürekli olarak cenaze alaylarıyla kilitleniyor; her evden geleneksel olarak Müslüman cenazelerinin bir parçası olan matem feryatları geliyordu. Camilerde işler daha iyi değildi: dolup taşıyorlardı ve toplu cenazeler sıradandı. Camiler dini törenlerle ve toplu namazlarla sürekli meşguldü.

Avrupa'daki gibi, uygun bir definden başka her şey kaçınılması gereken ölüm olarak görülmekteydi. İşler çok kötü gittiğinde, gerçi bu bir kural değil, istisnaydı ama cesetlerin basit şekilde Nil'e atıldığı doğrudur. Toplumun bir süreliğine tamamen çöktüğü Avrupa'nın bazı şehirlerinin – örneğin Paris'in – tersine Müslüman toplumu felâkete metanet ve cesaretle tepki gösterdi. Hükümet yapabildiği yerlerde yardıma geldi. Mısır'da Sultan defin masraflarının karşılanmasına ve hayatta kalanların bakımına yardımcı oldu. Şam'da defin ücretleri tamamen kaldırıldı. Bu Müslüman toplumunun kendi düzenbazla-

rı ve vurguncuları olmadığı iddiasında bulunmak demek değildir: Bazı kişilerin iyi ücretli tam gün cenazeci ve mezar kazıcı olmanın cazibesiyle işlerini terk ettikleri biliniyordu.

Vebanın nedenleri hakkındaki Müslüman teorileri Hıristiyan meslektaşlarının çok benzeriydi. Bu, onları cezalandırmayı uygun gören Tanrı'nın iradesiydi ve Onun cezasına dayanmaktan başka bir seçenekleri yoktu. Birkaç yorumcu bunu yalnızca imansızlar için bir ceza olarak görmekteydi; Müslüman için bu, müminin vebadan ölerek inancını kolaylıkla gösterebileceği bir kutsama ve şehitlikti. Diğer temel görüş farkı bir Müslüman için hastalıklı bölgeden kaçmanın mı, yoksa kalıp sonuçlarıyla yüzleşmenin mi doğru olduğu sorusunda yatmaktaydı. Peygamber aslen Jüstinyen Vebası sırasında, bir Müslüman'ın vebalı bir yerden hem kaçmamasını hem de oraya girmemesini buyurmuştur ki bu, yoruma geniş yer bırakmaktadır.

Mekke'ye 1348 yılında hastalık bulaştı ve Peygamber hiçbir hastalığın kutsal Mekke ve Medine şehirlerine giremeyeceğini de buyurmuş olduğu için bir başka teolojik zorluk oluşturdu. Mekke'ye büyük felâketi hacı trafiği getirmişti ve hacı trafiğinin içersinde imansızların bulunduğuna karar verildi. (Belli ki büyük sayıda hakiki iman sahibinin de sinekler gibi dökülüyor olması bu teoriyi çürütmemiştir.) Medine'ye yayılmaması bir mucize olarak kabul edildi.

Mağrip ülkeleri, Tunus'a Nisan 1348'de bulaştırmış olan Sicilya'dan saldırıya uğradı. Hastalık, Tunus ve Cezayir'den Fas'ın Atlantik sahiline kadar amansızca yayıldı. Her zamanki gibi yerel siyaset bundan etkilendi. Fas'ın Marinid hükümdarı Ebu-l Hasan o sırada Tunus'u istilâ etmeye çalışıyordu. Ordusu bir göçebe kabileler ittifakı tarafından mağlup edilmiş ama buna rağmen Tunus'a doğru yürüyüşüne devam edebilmişti. Tarihçi İbn-i Haldun'a göre 'şiddetli bir veba oldu ve meseleyi yatıştırdı'. Vebanın zirvedeyken Tunus'ta günde 1,000 kişiyi öldürdüğü söylenmekteydi. Arap anlatımlarının

diğer Hıristiyan eşdeğerleriyle benzerliklerinden birisi ölümlerin sayısını abartma eğilimiydi. Yine de Tunus 1348 yazında bulunulacak bir yer değildi. Tunuslu şair Ebu-l Kasım er-Rahavi duruma ağıt yakar:

Allah'tan bağış diliyorum hep.
Gitti hayat ve huzur.
Tunus'ta hem sabah hem de akşam
Ki, sabah ta akşam gibi Allahın'dır,
Kargaşa ve vebanın başlattığı,
Korku, açlık ve ölüm var.

Araplar, Avrupalı komşuları gibi genel olarak vebanın günahkârları cezalandırmak için dünya üzerinde yavaşça süzülen pis bir hava yoluyla yayıldığına inanmaktaydılar. Bazı göçebe kabilelerin haricilerle temastan kaçınmaya yetecek uzaklığa kadar çölün içlerine çekilerek hayatta kaldığına göre, tecrit bazen çözüm olarak görülmüştür. (Karşı koyamayan göçebelerin kuşkusuz ticaret yollarını işletmeye devam etmek suretiyle halâ başkalarıyla ilişkileri vardı.) Fas kenti Sale'de İbn-i Ebu Medyan adlı birisi tecride alışılmadık bir biçim vermiş, evine duvar örerek kendisini canlı canlı hapsetmişti. Yetecek kadar yiyecek ve içecek stokladığını düşünmüş ve vebanın dışında kalmaya karar vermişti. Hamlesi işe yaradı: hayatta kaldı ve bırakmış olduğundan çok farklı bir dünyaya ayakbastı.

Salgın Zamanı

İngiltere'de Veba

Kara Ölüm hakkında İngiltere'de başka ülkelerden daha fazla şey bilinmektedir. Bilinenler Boccaccio gibi vakanüvislerin yaşadığı Floransa ve hiç vakanüvis olmayan ya da bir iki tane olan, bilginin çok az mevcut olduğu Orta Asya gibi ülke ve şehirlerden gelmektedir. Fakat salgının en ayrıntılı resmini veren, kilise ve tımar ruloları zengini İngiltere'dir. Müessese Defterleri rahiplerin makama ne zaman atandıklarını ve atanmalarının bir önceki rahibin ölümü, istifası ya da emekliliğinden hangisi nedeniyle olduğunu kaydeder. Tımar rulolarıysa toprağın bir kişiden diğerine ne zaman el değiştirdiğini gösterir. Bu kaynaklardan herhangi bir yerde herhangi bir zaman -ruhban olan ve olmayan- kaç kişinin öldüğü konusunda bir fikir oluşturulabilir. Kara Ölüm koşullarında bu ikisi arasındaki yakın bağlantı, elbette insanın günahlarını itiraf etme ve affedilme ihtiyacıdır; rahipler salgının ön cephesindeydiler ve bunu sık

sık hayatlarıyla ödemişlerdir.

Buna rağmen Kara Ölüm'ün İngiltere'ye ne zaman ve nereden girdiği hakkında büyük bir kararsızlık mevcuttur. Alışılmış kanallardan -bir limandan- girdiği kuşkusuzdur, fakat kesinlikle hangi limandan olduğu vakanameye bağlıdır. Bazıları İngiltere'de hastalığın yayıldığı ilk bölgelerin Bristol ve Southampton olduğuna inanmaktaydı, oysa artık genelde Melcombe Regis kentinin (şimdiki Weymouth'un bir parçası) vebanın Britanya adalarına giriş noktası olduğu düşünülmektedir. O zamanlar Melcombe, Calais kuşatması (1246-47) için Londra ve Bristol kadar gemi temin eden önemli bir limandı ve güney sahilindeki çoğu liman gibi vebanın kırıp geçirdiği kıtayla ve Channel Adaları'yla neredeyse günlük temas halindeydi. *The Grey Friars' Chronicle* hastalığı Melcombe'a getiren geminin kayıtlı olduğu limanın, geminin Dorset'ten ayrıldıktan sonra hastalığı kaptığı Bristol olduğuna inanmaktadır (burada gemi ateşli oklar ve kuşatma makineleriyle limandan atılmış görünmese de Messina ve Marsilya'yı hatırlatmaktadır).

Veba vakanameleri Kara Ölüm'ün gelişi için de çeşitli tarihler kaydetmektedir. Verilen tarihler Vaftizci John yortusu zamanından (24 Haziran 1348) sonbahara, hatta Noel'e kadar yayılmaktadır. 17 Ağustos'ta Bath ve Wells Piskoposu, muhtemelen Fransa'yı, belki de komşu piskoposluk bölgesini kastettiği 'komşu krallığı' kasıp kavuran salgın hastalıktan cemaatinin korunması için her Cuma geçit merasimi yapılmasını ve dualar okunmasını emretmiştir. Vebanın kökeni hakkındaki kararsızlığa rağmen Britanya'ya er ya da geç varması kaçınılmazdı; Ekim'de Dorset'i tüm gücüyle kırıp geçirdiğine göre yazın gelmiş olmalıdır. Kilise kayıtları örneğin, önceki görevlilerin 29 Kasım, 10 Aralık, 6 Ocak (1349) ve 12 Mayıs'ta ölmeleri nedeniyle Shaftesbury'ye yeni papazlar tayin etmek zorunda kalındığını göstermektedir. Buna ek olarak Ekim 1348'den sonraki altı ay içersinde taşraya toplam olarak 100

yeni papaz ataması yapılmak zorunda kalınmıştır.

Kara Ölüm'ün Melcombe'u vurduğu zamanlarda İngiltere nispeten istikrarlı ve zengin bir ülkeydi. Plantagenet Kral III. Edward hem İskoçlara hem de Fransızlara karşı tayin edici zaferler kazanmıştı ve bu zaferleri İngiltere'nin kalıcı avantajına çevirebilmiş olmasa bile, belli bir derecede istikrar ve güvenlik sağlamıştı. Yün ve kumaş endüstrileri 1347'de Edward'a ihracatı vergilendirmeye başlatacak kadar büyümüştü. Londra'nın yaklaşık 70-75,000 kişiyle en büyük şehir olduğu ve onu Norwich (13,000) ve York'un (10,000) izlediği nüfusun yaklaşık % 85-90'ı kırsaldı. Vebanın en kötü etkilediği toplumsal birim köydü. Bazı köyler tamamen ortadan kalktı, etkileri hepsinde kalıcı oldu.

Kara Ölüm Dorset'e geldikten sonra çabucak ülke batısının her yerine yayıldı. Hemen akabinde Bristol, kente hastalığın Melcombe Regis'ten daha yavaş olan kara yoluyla değil, denizden bulaştığını belirtecek şekilde saldırıya uğradı. Bu, Melcomb'a bulaştıran geminin kayıtlı olduğu Bristol limanına dönmekte olduğunu varsaymakta *The Grey Friars' Chronicle*'ın haklı olabileceğini göstermektedir. Hastalığın ilerleyişi gelişigüzeldi ama yılsonunda Güney Batı'da etkilenmiş olmayan köy yok gibiydi. Ocak 1349'da Batlı ve Wells Piskoposu, rahip bulunamadığı zaman (bir başka deyişle rahibin kendisi de vebadan ölmüş ve henüz yerine birisi gelmemişse) insanların birbirlerine itirafta bulunmasına izin vererek önceki Ağustos'taki geçit kafileleri çağrısından çok daha tesirli hareket etmek zorunda kaldı. İtirafları bir kadın bile dinleyebilirdi. Piskopos mektubunda ayrıca birçok rahibin vebanın etkili olduğu yerlerde görev almakta ya da hastaları kendi mahallelerinde ziyaret etmekte isteksiz olduklarını da belirtmektedir. Kıdemli bir kilise adamından gelen böyle bir bildiri, tüm İngiltere'nin etkileneceği yıl olan 1349 başlangıcında durumun zaten kontrol dışı olduğunun yeterli bir göstergesidir.

Kara Ölüm'ün yeni yılda çok geçmeden Wiltshire, Hempshire, Surrey, Sussex, Kent ve East Anglia'nın tümünün etkilendiği İngiltere güneyinin her tarafında olduğu görülmektedir. Böylesine bir hastalık yaygınlığı Melcombe'dan sonra diğer limanların da farkında olmadan vebayı kaptıklarını ve 1349 başlarında farklı birkaç bulaşma zincirinin işlemekte olduğunu göstermektedir. Veba Bristol'ü silip süpürdükten sonra vurulacak olan bir sonraki büyük şehir ülkenin batısındaki Gloucester idi. Gloucester kent konseyi kendileriyle talihsiz Bristol'lüler arasındaki -insan ve diğer- tüm trafiğe ambargo koymuş olduğu halde, söylemeye gerek yok, bu boşuna bir hareket oldu. Mart ve Eylül arasında taşradaki seksen köy rahibini vebadan yitirdi.

Gloucester zarar gördüğü sıralarda Kara Ölüm İngiltere'nin orta güneyini ele geçirmişti. Oxford'da din adamlarının %35'i öldü. Eynsham Manastır Başrahibi Nicholas veba değil, kovulma mağduru olmuştu; Piskopos Gynewell tarafından kaydedilmeyen bir ihlâl nedeniyle atılmıştı. Halefi seçilene kadar manastıra bakmak üzere iki idareci atandı. 13 Mayıs'ta Piskoposa iki adamdan ilkinin öldüğü, ikincisinin de ölmekte olduğu söylendi. Durumu düzeltmek için Piskopos Eynsham Manastırına onların yerine geçmek üzere iki keşiş daha gönderdi. Her ikisi de manastır yolunda öldüler ve Gynewell kayıpları durdurmaya ve Nicholas'ı yeniden atamaya karar verdi.

Manastır diğer yerlerden daha az zarar görmüş olmasa bile, topraklarındaki iki köy daha da kötülerini yaşadı. On yıl sonra Tilgarsley'e gelen vergi toplayıcıları 1350'den beri orada hiç kimse yaşamadığı için vergi toplayamadıklarını rapor ettiler. Bir zamanlar refah içinde olan köy artık yabani ot bürümüş bir harabeydi. Woodeaton'da ikisi hariç köylülerin hepsi ölmüştü. Öylece bırakmaktansa Nicholas yeni kiracılar getirdi. Biraz daha fazla kira vermelerine rağmen, yeni kiracılardan daha az feodal hizmet etmeleri istendi.

Thame yakınlarındaki Cuxham'da veba gücünü köy muhtarlarının kaderiyle acımasızca göstermiştir. 1288 ve 1349 yılları arasında köyün çok uzun süreler kalmış olsalar da yalnızca iki muhtarı olmuştu. Yaşlı muhtar 1349'da öldü ve yerine geçen kişi veba kurbanı olmadan önce ancak bir ay yaşayabildi. Yerine geçenin yerine geçen, Haziran'a kadar yaşayarak selefinin iki katı kalmayı başardı. Üçüncü muhtarsa Temmuz'da ölmeden önce birkaç hafta dayanabildi; onun yerine geçen tam bir yıl hayatta kalmayı başardı, ama bir sonraki Temmuz'da o da ölmüştü.

Hikâye her yerde aynıydı. Wycombe'da rahiplerin yaklaşık % 60'ı ölmüştü. Bu son derece yüksektir ve nüfus içersindeki genel ölüm oranının % 50 civarında olduğunu belirtmektedir. Amesbury yakınlarındaki Durrington 1349 sonlarında 41 kiracısından 18'ini yitirmişti. Winchester piskoposluk bölgesi rahiplerinin % 48'ini (tüm ülkedeki piskoposluk bölgelerinin en yükseği) kaybetmişti ve Piskopos Pazar, Çarşamba ve Cuma günleri yalınayak geçit merasimleriyle ilâve kefaret emir buyurdu. Ölümler öylesine yüksek bir seviyede sürmekteydi ki, gün boyunca yığılan cesetlerden hastalık bulaşacağından korkan Winchester sakinleri yeni mezar çukurlarının şehir surları dışında açılmasını talep ettiler. Piskopos onların taleplerine ancak katedral arazisi içersinde cenaze hizmetini yerine getiren bir keşişe saldırdıkları zaman razı oldu (ama ayaktakımını aforoz etmeden önce değil).

Piskopos şunları yazmıştır, 'Rama'da bir ses duyuldu, yeryüzünün çeşitli ülkelerinden birçok ağlayıp sızlama sesi geldi. İşitilmemiş bir veba cehenneminde çocuklarından olan uluslar teselli edilmeyi reddediyorlar, çünkü duyması bile korkunç, şehir, kasaba, şato ve köylerin nüfusları... bahsedilen salgın hastalık belâsı yüzünden, iki ağızlı bir kılıçtan daha acımasızca kazınmıştır. Ve artık bahsedilen bu yerlere girmeye kimse cesaret edemiyor vahşi hayvan inleriymiş gibi uzağından geçi-

yorlar.' Piskopos yine de, işitilmemiş vebadan mali olarak gayet iyi çıkmıştı. Normalde 10-20£ arasında olan ölüm vergileri 1349'da 101£ gelir getirerek beş misline yükselmişti.

Londra'da Kara Ölüm

İngiltere'nin eski başşehri Winchester vebanın eline düştükten sonra ardılı Londra'nın da ezilmesi korkunç şekilde kaçınılmazdı. İngiltere'de Kara Ölüm büyük ölçüde kırsal toplulukların felâket öyküsü olduğu halde, şehirlerde de işler bir o kadar kötü gitmişti. Paris, Viyana, Bruges ya da Konstantinopolis kadar büyük olmasa da kent surları içersinde yaşayan yaklaşık 60,000 ve hemen dışında yaşayan 10-15,000 kişiyle 13,000 nüfuslu Norwich'i çok geride ikinci bırakan Londra, İngiltere'nin uzak farkla en büyük şehriydi.

Kara Ölüm'ün Londra'da yayılmasına üç faktör büyük katkıda bulunmuştur: kötü (bazı durumlarda hiç olmayan) sağlık önlemleri, pislik ve aşırı kalabalık. Bunlar kendi başlarına hastalığın yayılmasının doğrudan nedeni değillerdi ama dizanteri gibi bunların sonucu olan hastalıklar vebanın zaten zayıflamış ve harap olmuş bedenlerde işini halledebileceği anlamına gelmekteydi. Kamusal hijyen köylerdekinden daha iyi değildi, hatta muhtemelen daha kötüydü. Her türden atığın sokağa dökülmesi sıradan bir uygulamaydı. Bazı hallerde sokağın ortasında teorik olarak atıkları götürecek bir oluk vardı; tıkanmalar sıktı. Eğer oluk ya da kanal iş görüyorsa pislik ya Thames'e ya da ortak bir lâğıma akıyordu. Çukurlar çoğunlukla insanların içme sularını çektiği kuyulara sızdırdığı için sularda probleme neden oluyordu. Helâların birçoğu ya doğrudan nehre ya da daha yaygın olarak bir kanala boşalmaktaydı. Fleet Hapisanesi kanalında on bir tuvalet ve ona boşalan üç lâğım vardı. Pislik birikimi o kadar kötü bir hal almıştı ki Fleet Neh-

ri'nden hapishane hendeğine su akışını engellemişti.

Thames ortalama bir sokak kadar atıklardan zarar görmüştü. Yalnızca sürekli bir lâğım değil, kasaplardan da atık madde akışı vardı. Aziz Nicholas Mezbahası kasapları Fleet Hapisanesi'nin yanındaydı ama hayvan karkaslarının kokusu 'sokaklardan akan çürük kan ve Thames'e dökülen bağırsaklar' yüzünden o kadar kötü bir hale gelmişti ki, Kraliyet fermanıyla bunlar tamamen kent surları dışına taşınmak zorunda bırakıldılar.

Londra ayrıca vebanın ilerlemesine çok yardımcı olan ve kırsal toplumda karşılaşılmayan bir problemin de zararını çekmekteydi: aşırı kalabalık. Ortaçağ Londrası'ndaki 75,000 kişi iki mil kareden az geniş bir yerde yaşamaktaydı. İki arabanın geçmesine ancak müsaade edecek genişlikteki pis, telâşlı sokaklarda Kara Ölüm kolay ganimet buldu. Fakirler çoğunlukla hayvanlarıyla aynı odada yaşamaktaydılar; Boccaccio'nun karakterlerinin bulduğu tecrit emniyeti kentli fakirler için olanaksızdı.

Veba Londra'ya muhtemelen 1348 sonunda varmıştır. Bölgelerdeki durumdan kaçan insanlar tarafından mı, yoksa gelen tüccar gemileri tarafından mı taşındığı bilinmemektedir; şehre birkaç giriş noktası olabilir. 1349 başında mevcut mezarlıklar dolmuş ve Smithfield ve Charterhouse'da hızla yenileri açılmıştı. Vebanın soğuk Ocak ve Şubat aylarında yaygın oluşu, bubonik çeşidi gelişme eğiliminde olduğu daha sıcak aylara kadar ortaya çıkmadığından, Londra'daki ilk kurban dalgasının pnömonik vebaya yakalandığını belirtmektedir. Bu kitlesel çukurlardaki cesetler her cesedi üzerindekinden ayıran ince bir toprak tabakasıyla beş ya da altı kat gömülmüş olmalıdır. Yeni mezarlıklara her gün düzinelerce ceset taşınmıştır: toplam 100,000'in üzerindeki ölü sayısıyla tutarlı olması gereken ve yalnızca Charterhouse'da 50,000 cesedin gömüldüğünü yazan on altıncı asır vakanüvisi John Stow'un aktar-

dığı kadar yüksek olmasa da, Avesburyli Robert'in kaydettiği, günde 200 rakamı biraz yüksek görünmektedir; şehrin ve yakın çevresinin toplam nüfusu 75,000 olduğuna göre Stow'un rakamı nüfusun üçte birinin iki kez ölmüş olmasını gerektirmektedir. Floransa ve diğer yerlerdeki gibi, çağın tahminleri yüksekle imkânsız arasında olmak eğilimindedir. Londra'da yaklaşık 30,000 kişinin öldüğünün varsayılması olasılık sahasının ötesinde olmasa bile, kesin bir ölü sayısının tespit edilmesi imkânsızdır.

Fakirler vebanın en sık kurbanları olduğu halde, zengin ve güçlüler de dokunulmaz değildi. Daha tahta bile çıkamadan Mayıs 1349'da ölen ardılı John Offord gibi, Centerbury Başpiskoposu John Stratford Ağustos 1348'de ölmüştü. Onun da halefi, önde gelen bilgin Thomas Bradwardine, Avignon'dan dönerken 26 Ağustos'ta, neredeyse Dover'e ayak basar basmaz ölerek vebaya yenik düşmüştü. Hampstead'deki taşra evine boş yere çekilen Westminster Piskoposu Simon de Bircheston adında bir başka ruhani kurban da vardı. Ayrıca keşişlerinden de 27'si ölmüştü. Kraliyet ailesi bir önceki Eylül Prenses Joan'ı Bordeaux'da vebadan yitirmiş, şimdi sıra 13 Mayıs'ta ölen Kraliyet cerrahı Roger de Heyton'daydı. Şehrin at ahırı şirketlerinden Cutters Şirketinin sekiz bekçisinin hepsi de 1349 sonunda ölmüştü; Goldsmiths Şirketi bekçilerinden dördünü 1349 sonunda yitirmişken, Mayıs 1350'de Hatters Şirketinin altı bekçisi de ölmüştü.

Doğu ve Kuzey İngiltere'de Veba

Londra'dan sonra veba kuzeye dönmeden önce merhametsizce Doğu İngiltere'ye yayıldı. Ülkenin, yaz ve sonbahar boyunca nüfusun yarıdan fazlasının öldüğü ikinci büyük şehri Norwich'te ölüm çağrısı ulusal ortalamanın üzerindeydi. Tüm

piskoposluk bölgesinde her sene yaklaşık 80 rahip tayin edilmekteydi. Mart 1349 ile Mart 1350 arasında toplam sarsıcı 831 sayısına yükseldi. Komşu Ely piskoposluk bölgesinde bu, normal bir yılın 18 katı tayinle oransal olarak daha da kötüydü. Kilise muazzam aşırı kadrolu olduğu ve yedek rahipler genellikle bir iki haftadan fazla kalmadığı halde, böylesine korkunç kayıplar, yeni rahipler çoğunlukla genç, deneyimsiz, cahil ya da ahlâk bakımından kuşkulu olduklarından kaçınılmaz şekilde standartların er ya da geç kayacağı anlamına gelmekteydi.

Norwich hızla bir hastalık cehennemi haline geldiği halde, veba kuzeye hareket ederek gezgin tarafını gösterdi. Cambridge nüfusunun yarısını kaybetti ve şehrin on millik yarıçapı içersindeki Oakington, Dry Dryton ve Cottenham nüfuslarını % 50 ila % 70 arasında yitirdiler, ama komşu Great Shelford ve Elsworth tımarlarında hiçbir zayiat olmadı. 15 köyü tamamen silinip süpürülen Lincoln ilçesi kırıldı, yine de Northamptonshire ucuz kurtuldu. Nottinghamshire ortalamanın altında bir ölüm oranına sahipken, Huntingdon o kadar kötü etkilenmişti ki vergilerini ödeyemedi.

Yerel yetkililer neredeyse kırılma noktasına kadar vergilendirildikleri halde hükümet mekanizması saldırıdan sağ çıkmış görünmektedir. Bunun tuhaf bir göstergesi York'tan gelmektedir. 7 Ağustos 1349'da bir tahkikat William Needler adlı birinin vebadan ölmüş olduğunu ve vefat şeklinde şüpheli bir şey olmadığını kaydetmektedir. Dikkate değer olan şey, vebanın şehri zirvesine yakın biçimde kasıp kavurması gereken bir zamanda bir ölüm için tahkikat yapılmasının gerekli bulunmasıdır. Jüri toplamanın mümkün olması, işler ne kadar kötüleşmiş olursa olsun insanların genellikle ellerinden geleni yapmaya çalıştıklarını belirtmektedir; belki de bu felâketle başa çıkmanın tek yoluydu.

İngiltere'nin kuzeyinde kayıtlar kıttır. İskoçların tekrar eden akınları Northumberland ve Cumbria'yı veba vurmadan da

önce moralsiz bırakmış, sürekli yağmalamalar başka şeyler arasında kilise kayıtlarını da yok etmiştir. Bazı gerçekler kalmıştır: Carlisle Şatosu toprakları emekçi yokluğu yüzünden 18 ay bakımsız kalmışken, kent salgın hastalık sonucu 'normalden fazla bunaldığı' için vergi yükünden kurtulmuştur. Durham ilçesinde Billingham nüfusunun yarıdan çoğunu kaybetmişken West Thickley silinip gitmişti; Kilise ruloları basitçe 'hepsi öldü' demektedir. Bir köylünün ailesini vebadan yitirdikten sonra üzüntüden delirdiği ve onları bulmak için ilçenin her tarafını dolaşarak yıllar geçirdiği söylenmiştir. Durham kentinde kiracılarla toprak sahipleri arasında bir uzaklaşma olmuş görünmektedir. İskoçların hoş karşılanmayan ilgisiyle durum ilk başta daha da kötüleşmiş olsa bile, Kara Ölüm İngilteresi'nde vebanın gelişi iç karışıklığın meydana geldiği tek olaya yol açan kırılma noktasıydı.

İskoçya, Galler ve İrlanda'da Veba

Tarihçi Henry Knighton'a göre, İngiltere'de vebanın muazzam sayıda İngiliz öldürdüğü haberi İskoçya'ya geldiğinde İskoçlar sevindiler ve bunun istilâ için iyi bir zaman olduğuna karar verdiler. İskoç kuvvetleri Selkirk ormanından seferlerini başlatmak üzereyken safları arasında aniden veba baş gösterdi. Askerler paniğe kapıldılar ve hastalığı da beraberlerinde götürerek evlerine kaçtılar. Hastalığın ilerlemesi 1349-50 kışı nedeniyle sekteye uğramış görünse de baharda işine dönmüştü. Çağın çok az olan İskoç vakanamelerinden birisi Fordunlu John'unkiydi: '1350 yılında İskoçya krallığında insanlar arasında ...dünyanın başlangıcından modern zamanlara kadar hiç duyulmamış çok büyük bir salgın ve veba vardı... insanların neredeyse üçte birinin tabiat borcu bu şekilde ödetildi. Dahası, Tanrı'nın iradesiyle, bu kötülük tuhaf ve alışılmamış tür-

den bir ölüme yol açtı, o kadar ki, hastaların etleri her nasılsa guruldayıp şişti ve dünyevi hayatlarını iki gün zar zor sürdürebildiler.'

Fordun, nüfusun üçte birinin yok olduğuna inanmakla ilginçti. Çoğu tarihçi ölümlerin sayısını abartmaya yatkınlığıyla tanınmış olduğundan bu bir ortaçağ anlatımı için sürpriz biçimde muhafazakârdır. En modern araştırmacılar 1348 ve 1350 arasında Britanya nüfusunun üçte birinin yok olduğuna inanmaktadırlar ki bu, Fordun'un ya doğrulukta eşsiz olduğu ya da onun da abarttığı anlamına gelmektedir. Eğer durum buysa o zaman bu İskoçya'nın İngiltere, Galler ya da İngiltere'den daha az ıstırap çektiği anlamına gelmektedir.

Galler'e hastalık, Bristol ve Gloucester'den kısa bir süre sonra bulaşmış görünmektedir. Hastalığın basitçe Severn'den Monmouth'a geçerek yayılmış olması gayet mümkündür. Mart 1349'da Abergavenny'de fiilen hiç kimse sağ kalmadığı için memurlar lordun topraklarındaki kiracılardan kira toplama umutlarından vazgeçtiler. Cardigan'da kira ödeyen 104 kiracıdan 97'si Haziran'da ya ölmüş, ya da kaçmıştı (kuşkusuz başka bir yerde ölmek üzere).

Veba, Güney Galler'den tekrar İngiltere'ye girmiş, sonra da kuzeye gidip prensliğe Cheshire'den yeniden girmiş görünmektedir. Yabancı istilâcıların hiçbir ciddi giriş yapmadığı Galler şimdiki gibi İngilizce konuşan güneyle Galce konuşan kuzey arasında bölünmüştü. Mevcut kayıtlar güneyden gelmekte olup, kuzeyde neredeyse hiç yoktur. Kuzeydeki durum hakkında bilinen az şey, işlerin çok kötü olduğunu belirtmektedir. Flint yakınlarındaki Holywell madencileri kırılmıştı; hayatta kalan birkaç kişi aletleri bırakmış ve çalışmaya devam etmeyi reddetmişti. Galli şair Jeuan Gethin 1349 baharında vebaya ilk elden şahit olmuştur. Kendisi vebayı kara dumana, 'merhameti olmayan asılsız bir hayalete', hıyarcıkları 'çabucak çıkan iğrenç bir takıya', 'yakışıksız bir aceleyle gelen çirkin bir

püskürmeye' ve deyimin muhtemelen tek çağdaş kullanımıyla 'Kara Ölüm'ün ilk takılarına' benzetmektedir.

İşler İrlanda'da da benzer şekilde kötüydü. Hastalık Fransa'dan bir gemiyle gelmiş olabilirse de, İngiltere ile ana ticaret kaynağı olan Bristol'den gelmesi olasıdır. Vebanın tam olarak ne zaman vurduğu hakkında daha da az şey bilinmektedir. Armagh Başpiskoposu Richard Fitzralph Ağustos 1349'da Avignon'da Papa Clement'i ziyaret etti ve veba İngilizlerde felâket bir yıkıma neden olduğu halde İskoç ve İrlandalıların o zamana kadar büyük ölçüde ucuz kurtulduklarını bildirdi. Muhtemelen Fitzralph farkında olmadan yurtta işler o konuşurken bile kötüleşmekteydi. Dublin Başpiskoposu 14 Temmuz'da öldü, Meath Piskoposu'da ay sonundan önce yaratanıyla buluşmaya gitti. İrlanda, Galler gibi İngiliz akınlarından zarar görmüştü ve ayrıca 1320 ve 1330'lar boyunca kasıp kavuran bir iç savaşı telâfi etmekteydi. Burada, İspanya ve İtalya'yı zayıflatmış olan çatışmalardaki gibi, çatışmaya ilk yakalanan, sonra da ilâhi intikam olarak görülen şeyle neredeyse yok olan sıradan insanlara acımamak elde değildir. En iyi zamanda bile zor olan hayatta kalma artık kimsenin gücünün yetmediği bir lüks olarak görülmekteydi.

İrlandan'dan kalan birkaç kayıttan bir tanesi orada keşiş olan John Clyn tarafından yazılmış *Kilkenny Chronicle*'dır. 'Veba köyleri, kasabaları ve şatoları boşalttı ve yuttu. Bu salgın öylesine bulaşıcıydı ki, ölüye ya da hastaya dokunanların kendileri de derhal hastalanıp ölüyordu, öyle ki günahlarını itiraf eden ve ettirenler mezara birlikte götürülüyordu. Birçoğu bacaklarda ve koltuk altlarında patlayan çıban, apse ve püstüllerden öldü. Diğerleriyse baş ağrısının getirdiği bir çılgınlık içersinde ya da kan kusarak öldü.'

Clyn şüphesiz keşiş arkadaşlarının öldüğünü görmüştü (ve muhtemelen hepsini defnetmişti) ve dünyanın sonu gibi görünmüş olması gereken şeyin içersinde yazmaktaydı. Anlatımı

başka bir elde şöyle biten sözcüklerle daha da dokunaklı hale gelmiştir:

> Ben ve Küçük Keşişler Tarikatı'ndan ve Kilkenny manastırından Birader John Clyn bu kitapta benim zamanımda olan ve kendi gözlerimle gördüğüm ya da inanılmaya lâyık kişilerden öğrendiğim bu dikkate değer şeyleri yazdık. Ve hatırlanması gereken şeylerin zamanla yok olmaması ve bizden sonra gelecek olanların hafızasından kaybolması için, çok kötülükler ve olduğu gibi tüm dünyanın Şeytanın elinde olduğunu gören ve kendimin de ölüler arasında olduğu, ölümün beni ziyaret etmesini bekleyen ben, işittiğim her şeyi doğru şekilde yazıya döktüm. Ve yazılar yazanla birlikte yok olmasın ve iş emekçiyle birlikte başarısız olmasın diye bu çalışmanın devamı için parşömen bırakıyorum, eğer bir ihtimal birisi sağ kalırsa ve Adem ırkından herhangi biri bu salgın hastalıktan kaçarsa benim başladığım işe devam eder.

Bunun altına belki de devam edemeyecek kadar hasta şekilde sadece 'büyük yokluk' yazmıştır. Bir başka yazıcı 'Burada yazar ölmüş görünüyor' diye eklemiştir.

Ölümün Zaferi

Avrupa'nın Geri Kalanında Veba

Mayıs 1349'da bir yün gemisi gelişmekte olan Norveç limanı Bergen'e doğru Londra'dan yelken açtı. Bazı kaynaklara göre denizdeyken tayfa arasında veba yayılmaya başladı ve zaman içersinde gemi varış yerinin yakınlarında karaya oturdu, hiç kimse sağ kalmamıştı. Belki yükün ne olduğunu merak eden, muhtemelen yağma umudundaki bir grup Norveçli gemiye çıktı, ama bunun yerine hastalığı kendileriyle birlikte kıyıya taşıdılar. Başka anlatımlar İngiliz tüccarların karaya oturmadığını, Bergen'deki limana emniyetli bir şekilde vardığını ve hepsinin henüz yaşamakta olduğunu iddia ettiler. Ancak kargonun kıyıya taşınma sürecinde tayfa ölmeye başlamıştı. Bu anlatımlardaki farklılıklara rağmen bir şey kesin olarak kalmaktadır: Bergen Norveç'te hastalık kapan ilk yerlerden biriydi (Oslo'da kapmış olabilir) ve Eylül'de tüm şehir bir salgının acıları içersindeydi.

Kara Ölüm'ün son ayları olan 1349 sonuyla 1352 başları muhtemelen ana ticaret yollarından epey uzak olan Finlandi-

ya hariç, İskandinavya'nın geri kalan her yerine ve Rusya içlerine yayıldığına şahit oldu. İsveç Kralı II. Magnus halkının Cuma günleri oruç tutmasını ve kutsal emanetleri taşıyarak mezarlıkların etrafında yalınayak geçit yapmasını buyurdu. Uppsala ve Stockholm'de en fazla kışın olan ölümler soğuk derecelerde gelişebilen pnömonik vebanın işbaşında olduğunu belirtmekteydi. Eğer durum buysa, o zaman pnömonik vebanın, hastalığın Avrupa'nın geri kalanından artık tam çekilmeye başladığı sırada ulaştığı Rusya'da da başka kurbanlar bulmuş olması mümkün görünmektedir. Shetland, Hebride, Orkney ve Faroe adalarının tümü benzer şekilde etkilenmişti. İzlanda'nın şanslı bir kaçışı oldu: Bergen'den bir gemi Reykjavik'e doğru yola çıkacaktı fakat tayfa arasındaki ölümler öylesine yüksekti ki, yelken açmak imkânsızdı. Grönland'daki Danimarkalı balıkçı istasyonları bir nüfus düşüşü yaşamıştır ki bu, vebanın etkileri yüzünden düzenli erzak gemilerinin kesildiği Arktik'te kalmak yerine yurda dönmeye karar veren sakinler nedeniyle de olabilir.

Bir kente olağanüstü şiddetle saldırıp, komşusunu neredeyse dokunmadan bırakan veba çoğunlukla kararsız bir gidişat göstermiştir. Kuzey İtalya tarifleri akla Bosch ve Breughel'in resimlerini getirse bile, Milano aşağı yukarı el değmemiş şekilde kalmıştır: Bunun Milanoluların (İtalya'nın en sıkısı olan) karantinası nedeniyle mi, yoksa şans eseri mi olduğu asla kesinlikle bilinemeyecektir. Aynı şekilde, komşu Fransa ve Almanya'yı belirgin bir gaddarlıkla kasıp kavurduğu halde, Hollanda veba yıllarının karanlığını nispeten zararsız atlatmıştır. Gerçi yeni araştırmalar bunu sorgulamaktadır ama çok daha geniş başka yerlerin, özellikle Polonya ve Bohemya'nın da pek etkilenmediği eskiden beri düşünülmüştür. Bu iki ülke de ticaretle fazla meşgul değildi ve bu nedenle ticaret yollarının getirdiği kaçınılmaz ölümden kurtuldular ama sonraki salgınlar o kadar müşfik olmayacaktı. Bohemya, Kara Ölüm'ün

1361'deki ilk tekrarlayışında kırıldı; 1349'da bulaşıcı hastalığa çok yaklaşan İzlanda 1402'de neredeyse silinip süpürüldü.

Kara Ölüm'ün Etkileri

1347 ve 1352 yılları arasında Kara Ölüm'ün Avrupa nüfusunun üçte birini öldürdüğü tahmin edilmektedir. Asya ve Orta Doğu'daki ölü sayısı muhtemelen benzer boyuttaydı. Başka şekilde söylenecek olursa, 1328'de Moğolistan'daki ilk ölümlerle 1352'de Moskova'daki son ölümler arasında yaklaşık 50 milyon kişi, bilinen dünyanın üçte biri yok oldu. Bazı yerler daha da kötü zarar gördü: Floransa'nın nüfusu, tüm Çin de olduğu gibi, % 50 düştü.

On dokuzuncu yüzyıl ve bazı yirminci yüzyıl tarihçilerinin her üç kişiden birinin yok olmasını özellikle önemli bir şey olarak görmemeleri dikkat çekicidir. Kara Ölüm olmadan Rönesans olmayacağına (ve Rönesans olmadan Endüstri Devrimi olmayacağına) inanan David Herlihy tarafından da desteklenen bir görüş olan, Kara Ölüm'ün en az Endüstri Devrimi kadar önemli olduğuna inanan G. M. Trevelyan bunun tersi görüşe sahiptir. Şimdi hâkim görüş, salgının zaten olacak değişiklikleri hızlandırdığı ve kasıp kavurduğu ülkeler üzerinde derin ve kalıcı neticeleri olduğudur; bu neticelerin neler olduğunu tarihçiler henüz tartışmaktadırlar.

En iyi belgelenmiş ülke olan İngiltere vakasında, rahipler arasındaki biraz daha yüksek, yaklaşık % 45 ortalama ölüm oranıyla, nüfusun % 30 ila 40'ının öldüğü tımar ve kilise kayıtlarından görülebilir. Kesin nüfus rakamları bilinmemektedir -1087'deki Kıyamet Günü Defteri'nden* 1377 Kafa Vergi-

* Fatih William'ın buyruğuyla yapılan İngiliz toprak sahiplerinin ve mülklerinin sayım ve araştırma kayıtları (Doomsday Book) – ç.n.

sine* kadar nüfus sayımı olmamıştır- fakat İngiltere'nin, aslında tüm Avrupa'nın Kara Ölüm vurduğu sıralarda aşırı nüfuslu olduğu genellikle kabul edilmektedir. Salgın nüfusu seyreltterek daha sürdürülebilir seviyelere indirmiş ve giderek yaşlanan bir nüfusa yol açmıştır. Toskana'daki ölüm oranı muhtemelen ortalamanın üzerinde olsa bile, aynı şey tüm kıta için söylenebilir

İngiltere'deki kentlerin çoğu dikkate değer bir hızla toparlanmış görünmektedir. Vebanın doğrudan etkilerinden birisi ücretlerin % 25 artmasıydı. Toprağı işleyecek kadar işçi yoktu ve hayatta kalanlar daha yüksek ücret talep edebiliyorlardı. Bu ayrıca emeğin daha hareketli hale geldiği manasındaydı: eğer bir lort yerince iyi bir anlaşma teklif etmiyorsa emekçi bir sonraki kasaba, köy ya da mahalleye taşınabilirdi. Bazen kalıtsal kiracıları -serfleri- kalmaya teşvik etmek için daha düşük kira karşılığında özgürlüklerinin bağışlandığı (bir başka deyişle artık bir lort için çalışmak zorunda olmayıp isterlerse tamamen farklı bir tımara ya da yere taşınabiliyorlardı) anlaşmalar yapılmıştır. Bu, tımar lordunun çalışılacak toprağa, ama işgücünün de artık ayrılma tercihine sahip olduğu anlamına gelmektedir; yeoman denilen serbest bırakılmış serflerin sayısı zamanla çok artmıştır. Emek maliyetlerindeki artışla birlikte bugün orta sınıf denilebilecek kimselerin ataları olarak görülebilecek Yeomanlığın artması tımar sisteminin sonuna katkıda bulunmakta büyük bir rol oynamıştır.

Veba sonrası yıllar yeomanların yaşam standartlarında tedrici bir artışa tanık olmuştur: toprak yerine metal tencereler kullanılmaya başlanmıştır; daha az kişi için daha fazla yiyecek bulunmasıyla beslenme iyileşmiştir; kadınlar, artık iş yapacak kadar adam olmadığından biracılık sanayinde çalışmak gibi

* Mülke değil, kişiye konulan ve oy kullanma hakkı için gereklilik sayılan vergi (poll tax) – ç.n.

daha önce reddedildikleri işleri yapabiliyorlardı. Ayrıca önceden yaptıkları işlerde daha fazla terfi fırsatı buldular (örneğin bazıları daha önce yalnızca pamuk tarakçısı olabildikleri yerlerde dokumacı olmuştur), diğerleriyse aile işi yapmaya başladılar. Sanayi de değişiklikler yaşadı: veba sonrası kronik emek kıtlığı yüzünden yenilikler gerekti ve Kara Ölüm'ü takip eden yüzyıl misket tüfeğinin gücündeki ilerlemeleri ve Johann Gutenberg sayesinde matbaanın icadını gördü. Tıp da hastanelerin gelişmesiyle ilerledi. Kara Ölüm'den önce hastaneler yalnızca hastaların karantinaya alınması için mevcut olduğu halde, veba sonrası dönemde hastaneler hastaları karantinaya alınmayacak, onun için de potansiyel olacak incelenecek nesneler şeklinde görmeye başladılar.

Kara Ölüm'ün hemen sonrası yıllar salgın sırasında belli zamanlarda hâkim olan hovardalığa dönüşü de yaşadı. Böyle bir davranış, günahkâr insanlığın cezalandırılması için gönderilmiş olarak gördükleri vebanın sağ kalanlar üzerinde ayıltıcı bir etki yapacağına inanan bazı vakanüvisleri şaşırtmıştır. Öyle olmamıştır: insanlar müsrifçe giyinmişler, daha fazla yemiş, daha fazla içmiş, daha fazla dans etmişlerdir. Siena'da ailesinde vebadan tek sağ kalmış kişi olan Agnolo di Tura, 'Hiç kimse kendisini herhangi bir şey yapmaktan alıkoyamaz' diye yazmıştır. Doğum oranı da yükselmişti.

Öğretimde, üniversitelerde Latince kullanılmasından anadilde öğretime doğru belirli bir kayış vardı. Gayet basit olarak, Latince ya da (sarayda kullanılan) Fransızcası akıcı yeteri kadar insan kalmamıştı: 1348 öncesi öğretim veba vurduğunda geniş ölçüde ortadan kalkan yaşlı adamlara bağımlıydı. Toplam otuz üniversitenin dördü tamamen ortadan kalktı. Onların yerine genç adamlar ve yeni kurumlar geldi. Floransa, Prag, Viyana, Krakov ve Heidelberg hepsi de Kara Ölüm'ün peşinden yeni üniversiteler kurdu; Cambridge'de üç, Oxford'da iki yeni kolej tesis edildi.

Kilise yalnızca İngiltere'de değil, Avrupa'nın her yerinde genelde cemaatini mağdur etmiş olarak algılanmaktaydı. Rahiplerin çoğu ölmüştü, piskoposlar da öyle, bu yüzden de özel olamazlardı; cemaatleriyle aynıydılar, aynı kötülüklerle dolu ve aynı şekilde ölümlü. Birçok rahibin – kuşkusuz ölüm korkusuyla dolu bir şekilde – görevlerini yaparken ölmüş olması asla konu olarak görülmedi. Fakat üzerinde yorum yapılan şey, onların yerine geçenlerin daha kötü eğitimli, görevlerine daha az adanmış ve para ve konumla daha fazla ilgili olmalarıydı. Kara Ölüm sonrası yıllarında Ortodoks olmayan din biçimlerinin yaygınlaşması doğrudan doğruya Kiliseyle ilgili bu düş kırıklığına yorulabilir. Muhalifler*, Mırıldananlar** ve Wycliffçiler'in*** hepsi de kiliseye olan güvenin kısmen çöküşünün bıraktığı boşluğu doldurmak için ortaya çıktılar. Gezgin (dilenci) vaizler türedi ve nereye gittilerse buyur edildiler. Dünyevi zenginlik ya da güce bağlı olmayan bunlar ortalama Katolik rahibinin olmayı zor umabileceği şekilde 'halka ait' görülmekteydiler. Kara Ölüm'ün dinmesinden kısa bir süre sonra dilencilerin yasadışı edilmesi için çeşitli piskoposlar tarafından imzalanan bir dilekçe Avignon'da Clement'e verildi. Papanın kendi ruhbanlarına saldırışı dikkate değer: 'Eğer onların vaazları durdurulursa sizler halka ne vaaz edeceksiniz? Tevazu ise, dünyanın en gururlu, kibirli ve şatafata düşkünleri siz kendinizsiniz. Fakirlikse, en açgözlü ve en hırslı sizlersiniz... iffetse; ama bu konuda sessiz kalacağız, çünkü herkesin ne yaptığını ve kaçınızın şehvetini tatmin ettiğini Tanrı bilir.'

Kara Ölüm'den sonraki yıllarda insanlar ne kadar uzun süreleri kalmış olursa olsunlar, zamanları geldiğinde doğru yere

* Anglikan kilisesine karşı çıkan Hıristiyanlar (Dissenters) – ç.n.

** John Wycliffe taraftarı, sürekli dua mırıldanan bir Hıristiyan tarikatı (Lollards) – ç.n.

*** İngiliz dini reformcusu John Wycliffe taraftarları (Wycliffites) – ç.n.

gitmelerini sağlayacak çabaları göstermeye başladılar. Yeni inşa edilen şapellerin sayısında muazzam bir artış vardı. Mahallenin en fakir üyelerinin bile uygun şekilde defnedilmelerini sağlamak için cenaze kulüpleri kuruldu. Vebaya karşı aşai rabbani ayinleri* başlatıldı ve yalnızca çarmıha gerilen oğlu için değil, tüm insanların ıstırabı için ağlamakta görünen Tanrı'nın ağlayan anası, Mater Dolorosa resmi vebanın azaldığı, hatta tehdit ettiği zamanlarda bile başvurulan popüler bir resim haline geldi. Her kişi kendi ölümlülüğünden endişeliymiş gibi, daha kişisel bir Hıristiyanlık türü ortaya çıkmaya başladı. Sanki soluların dağıttığı kasvetli gelen 'devamlı kendi ölümünü düşün' tavsiyesi aniden geniş şekilde dinlenir olmuştu. *The Cloud of Unknowing* [Bilgisizlik Bulutu] ve *The Ladder of Perfection* [Mükemmellik Merdiveni] gibi İngiliz tasavvufunun en sevilen klasiklerinden bazılarının tarihi Kara Ölümden hemen sonraki yıllardır; Hepsi de münzeviler ve mutasavvıfların kalemlerinden çıkmış ve çoğunlukla belli bir kişiye ruhunu öbür dünyaya en iyi nasıl hazırlayacağı tavsiyesi şeklinde yazılmıştır.

Benzer temalar *The Three Living and the Three Dead* [Üç Yaşayan ve Üç Ölü] öyküsü gibi lâik çalışmalara da girmiştir. Kökeni on üçüncü yüzyıl sonu olsa da, öykü salgından sonra gayet popüler olmuş ve Kara Ölüm sonrasının önemli bir ana konusu haline gelmiştir. Üç soylu genç -öykünün bazı versiyonlarında kral- avlanırlarken üç iskeletle karşılaşırlar. Soylular en son modaya göre güzelce giyinmişlerken, çürüyen etleri kemiklerinden dökülen ölüler kefene sarılıdır. Ölüler, 'Bir zamanlar sizin gibiydik; siz de bizim gibi olacaksınız. Zenginlik, şeref ve gücün ölüm saatinizde değeri olmayacak' diye ikaz ederek soyluları av, sofra ve beden zevkleriyle meşgul oldukları için kınarlar. Üç yaşayanın her biri karşılaşmadan

* İsa'nın kanını ve etini temsil eden kutsal şarapla ekmek yeme ayini – ç.n.

farklı bir sonuç çıkarır: biri tövbe edip ölüme hazırlanmaya karar verir, ikincisi ne kadar hayatı kaldıysa ondan olabildiğince yararlanmaya yemin ederken, üçüncüsü bu dünyanın geçiciliği hakkında bir vaaz verir.

Görsel sanatlarda, Mesih, takdis yerine hüküm verirken ya da çarmıh üzerinde daha fazla betimlenmeye başlandı. Ölüm ve ıstırap her sanatçının ilgilenmek zorunda olduğu konular oldu: Aziz Sebastian ve Eyüp'ün şehitlik resimleri çoğaldı ve *Danse Macabre* -yaşayanları kendi krallığına götüren ölüm- Avrupa'nın her yerinde çoğunlukla gayet ayrıntılı bir şekilde çizildi, yontuldu ve nakşedildi. Mimaride stiller daha basit, daha ciddi hale geldi. Girift Gotik kiliseler çağı bitmişti. En iyi duvarcıların hepsi ölmüştü, halefleriyse ustalarını ya kopya edemiyor ya da etmiyorlardı. Avrupa sanatı üzerine Rönesans'a kadar kalkmayacak bir sonbahar karanlığı çökmüştü.

Kurşuni Ölüm ve Rönesans Vebası

Avrupa 1350'leri kendini yeniden inşa etmeye çalışarak, bir savaş şoku halinde geçirdi. Fakat 1361'de düşünülemez şey gerçekleşti: veba geri döndü. Vakanüvisler muazzam sayıda çocuk öldürdüğünü not ettikleri için, ikinci salgın Gri Ölüm ya da Çocuk Vebası olarak bilindi. Durum gerçekten böyle olmuş gibi görünmemektedir, çünkü zaten zayıflamış olan bir toplumu vurduğu için, % 20-25 civarındaki ölüm oranlarıyla tesir olarak neredeyse ilk ziyareti kadar felâketti. Vebanın tekrar etmediği sonraki üç yüz seneden önce neredeyse bir on yıl geçecekti. Yalnızca 1360'lar on yıl boyunca başka ufak salgınlar gördü. Hastalık 1369-71 Üçüncü Salgınıyla geri döndü ve Dördüncüsü işini 1375'te gördü. İnsanların, Hobbes'in ünlü özdeyişindeki, zaten 'iğrenç, yabani ve kısa' olan hayatları sık sık başka hastalık salgınlarıyla daha da fazla öyle olmuştu.

Kurşuni Ölüme birçok yerlerde kendi başına önemli bir katil olan Kızıl Veba ya da çiçek hastalığı eşlik etmekteydi. Dizanteri, şarbon, grip ve tifüs de benzer şekilde öldürücüydü.

Avrupa toplumunda Kara Ölüm'ün yaptığı değişiklikler sonraki bu veba ve diğer hastalık dalgalarıyla daha da kötüleşmiş ve kırılma noktasına getirmişti. İngiltere'de III. Edward ücretleri veba öncesi seviyede sabitledi ve yeomanların çalışma sözleşmelerini feshetmelerini ya da çalışmayı reddetmelerini yasaklayan yasalar geçirildi. 1350'lerin nispeten dik kafalı günlerinin bir özelliği haline gelmiş olan güzel elbiseler giyilmesine karşı da önlemler alınmıştı. Daha da kötüsü, 1377'de kafa vergisi toplumun daha önce muaf olan genellikle en fakir kesimlerine doğru genişletildi. Dört yıl sonra İngiliz köylüleri ayaklandı. Kara Ölüm'ün Köylü İsyanına sebep olduğu söylenemese bile belki kaçınılmaz olan değişiklikleri hızlandırdığı bir vakadır. Fransa ve Hollanda da benzer ayaklanmalar yaşamıştır.

Arap dünyasında böyle iç karışıklık patlamaları olmamış görünmektedir, ama diğer birçok bakımdan Kara Ölüm'ün Müslüman toplum üzerindeki etkileri Avrupa'dakilerin benzeridir. Birçok ülke şiddetli ekonomik bozulmalar yaşadı. Mısır'da, kefen, tabut, ecza ve emek gibi vebayla doğrudan alâkalı olan her şeyin fiyatı yükseldi. Lüks mallar da aniden fahiş şekilde pahalı hale geldi. Avrupa'da veba tımar sisteminin ortadan kalkışını hızlandırarak toprak sahipliği yapısını etkilemişse bile, Orta Doğuda böyle bir değişiklik olmamış gibidir. Dahası, Avrupa'da olduğu gibi kamu ahlâkında büyük çapta bir çöküş yaşanmamış görünmektedir, Yahudilere de saldırılmamıştır. Çoğu Müslüman için Kara Ölüm insanlık günahları için vahiysel bir İlâhi cezalandırma olmayıp, Tanrının planının bir parçasıydı ve müminin yapabileceği en iyi şey imanı korumak ve karanlık zamanların geçeceğini ummaktı. Geçmedi. Veba salgınları modern çağda da devam edecekti.

Avrupa'da da aynı şekilde, veba sonraki 300 yıl için toplu-

mun bir özelliği olacaktır. Kara Ölüm'e benzemeyen -sonraki salgınların bilindiği şekilde- Rönesans Vebası vakaları genellikle mahalliydi ve toplamda gazabı o kadar acımasız değildi. Ölüm oranları da düşük, genellikle % 10-15 civarındaydı ve veba Kara Ölüm'ün günde iki mil yol alma yeteneğinden çok daha yavaş bir tempoda yayıldı. Yine de 1563 ve 1665'te Londra'da neredeyse bir o kadar kayba yol açan felâket salgınların olduğu, sonraki salgınların hepsi de hafif değildi. John Evelyn 7 Eylül 1665 için günlüğüne şunları not etmiştir: 'haftada yaklaşık 10,000 zavallı yaratığın öldüğü [Londra'ya döndüm]... bu kadar çok tabutun, insanları seyrelmiş sokaklarda sergilendiğini görmek tehlikeli; dükkânlar kapalı ve bir sonra sıranın kimde olduğunu bilmeyen herkes yaslı bir sessizlik içersinde.'

Evelyn ayrıca o yaz Londra sokaklarında iş başındaki veba doktorlarını da görmüş olmalıdır. Balmumuyla astarlanmış -Kara Ölüm sırasında önerilen ağır perdeler gibi vebadan koruma sağlayacağı düşünülen- uzun cübbeler giymekte ve kokulu otlarla dolu göze çarpan bir gagayla tamamlanmış kuşa benzeyen özgün maskeler takmaktaydılar. Fiilen ilk kimyasal savaş giysileri olan bu kostümler Kara Ölüm sırasında değil, on altıncı yüzyıl sonlarında ortaya çıkmıştır. Kara Ölüm döneminde Londra doktorlarının çoğu, kentin sahte hekimlerini ve berber cerrahlarını kuş maskesi takar ve ellerinden gelen yardımı yapar bırakıp taşraya kaçmışlardır. Balmumu ve otların veba doktorlarının kendilerini korumada pek az işe yaradığını söylemek gereksizdir.

1340'ların dehşetinden ayırt edilmesi için Büyük Veba diye bilinen 1665 salgınının sözde olumlu sonuçları olmuştur: ertesi yıl, salgının bittiğinin ilân edilişinden ve Kralın şehre yeniden girişinden yalnızca altı ay sonra Londra Büyük Yangın'a maruz kaldı. İki felâket Londra'yı devirmişken, onu kendinden geçirmek bir yana ters etki yaptı. Şehir büyük çapta yeniden inşa edildi ve süreç içersinde Kara Ölüm'ün başlıca müt-

tefiki -lâğım sistemi- Londra'yı dünyanın en sağlıklı ve modern kentlerinden biri haline getiren önemli bir bakım gördü.

Büyük Veba bir çocuk şarkısına ve Derbyshire'deki bir köye kalıcı ün kazandırmıştır. Anaokulu şiiri 'Ring a ring a roses' [Halka halka yılancık], basılmış en eski uyarlamaları on dokuzuncu asra kadar ortaya çıkmamasına rağmen 1660'lardan kaldığı düşünülmektedir. 'Yılancık halkaları' mağdurun cildinde hıyarcıklar ortaya çıktıktan sonra meydana gelen kurşuni lekelerdi; 'çiçek demetleriyle dolu kese' muhtemelen kurbanın ölünün kötü kokusunu bastırmak için taşıdığı (hemen etraftaki havayı temizleyerek veba taşıyıcı pis havayı da bastırdığı farz edilen çiçekler ya da bitkilerdi); 'küle, hepimiz küle dönüşüyoruz'u açmaya pek gerek yoktur.

Geniş ölçüde Londra'da yoğunlaşmasına rağmen Büyük Veba ülkenin diğer yerlerini, özellikle Güney-Batı'yı da etkiledi; Cambridge'de üniversiteyi bir yıldan fazla kapanmaya mecbur etti. O nedenle, 1665 Ağustos sonunda Derbyshire'in bir köyü olan Eyam'da terzi George Vicars Londra'dan veba bulaşmış bir paket kumaş aldığında bu bir alarmdı. Kendisi bir hafta sonra öldü ve hastalık köyü kasıp kavurmaya başladı. Genç papaz William Mompesson, emekli selefi Thomas Stanley ile birlikte hastalığın yayılmasını asgariye indirmek için köylüleri kendi uyguladıkları bir karantina altında yaşamaya ikna etti. Başka önlemler de alınmıştı: kilise hizmetleri, mahalli tüccarlar ve hayırseverler tarafından köyün kıyısına kendileri için bırakılan yiyecek ve diğer mühim erzakla açık havada, Cucklett Delf yakınlarında yapılacaktı. Vebanın son kurbanlarını Kasım 1666'da aldığı köylüler karantinalarını sonraki 14 ay boyunca sürdürdüler. Vebanın daha da yayılmasını engelleme amaçlarına erişmişlerdi, ama muazzam bir maliyetle: köy nüfusunun yaklaşık üçte biri ölmüştü ve bazılarının tümüyle ortadan kalktığı, ya da tek bir kişinin hayatta kaldığı 76 aile etkilenmişti.

On dokuzuncu yüzyılda koleranın yardım ve tahrik ettiği Kızıl Veba -çiçek- on sekizinci yüzyıldan itibaren başlıca katil haline gelse de, 1720'de Marsilya'da ve 1771'de Moskova'da önemli veba salgınları oldu. Bunun neden olduğundan kimse emin değildir. Veba basilinin, Kara Ölüm sırasında bunun eşiğinde olduğu gibi, tüm konak nüfusunu öldürmeyecek şekilde kendisini değiştirmesi, böylece hayatta kalabilmesinden olabilir. İkinci salgın aynen başladığı gibi gizemli bir şekilde bitmiştir. Fakat bu vebanın sonu olmayacaktır.

Üçüncü Salgın

Üçüncü veba salgını 1855'te Çin'in Yunnan ilinde başladı ve Huilerin -İslamı uygulayan Çinliler- ve diğer Müslüman etnik grupların ayaklanması olmasaydı muhtemelen orada kapalı kalacaktı. Dungan İsyanı diye bilinen bu ayaklanma 1862'de başladı ve on beş yıl sürdü. Çatışmanın yarattığı mülteci dalgaları, çoğunlukla Çin'in daha yoğun nüfuslu yerlerine doğru giderek ve hastalığın 1894'te birkaç hafta içinde 60,000 kişiyi öldürdüğü felâket bir salgının patlak verdiği Şanghay ve Kanton gibi limanlara ulaşmasıyla sonuçlanarak vebayı da kendileriyle birlikte götürdü.

Veba 1894'te Hong Kong'da sadece iki ayda tahminen 100,000 kişiyi -nüfusun % 75'ini- öldürerek kasıp kavurduğu sıralarda Alexandre Yersin adlı genç bir Fransız-İsviçrelisi, onun onuruna *Yersinia pestis* ismi verilen veba basilini teşhis etti. Neredeyse aynı zamanda yine Hong Kong'da çalışan Japon bakteriyolog Şibasaburo Kitasato'da bağımsız olarak aynı keşfi yaptı. Dört yıl sonra Fransız bakteriyolog Paul-Louis Simond Asya'daki salgını incelerken vebanın bir kemirgen hastalığı olduğunu, bunların ve pireleri *X. Cheopsis*'in vebanın esas taşıyıcıları olduğunu keşfetti. Ortaçağ ağıtlarının 'asılsız

hayaleti'nin artık bir yüzü vardı.

Veba güneye, Bombay'ın Ağustos 1896'dan Şubat 1897'ye kadarki altı ay zarfında 19,000 kişi yitirdiği Hindistan'a da gitti. Fakat bu kontrolden çıkmış ölümlerin ortasında Victoria dönemi bilimi bir başka önemli buluş daha yaptı. Genç bir Rus mikrobiyoloğu -Yersin ve Simond gibi büyük Louis Pasteur'un öğrencisi olan- Waldemar Haffkine hastalığı zapt etmek için yapabileceği yardımı sunması için çağırıldı. Şehrin Grant Tıp Koleji'nin bir koridorunda kurulan eğreti bir laboratuarın olanaksız düzeni içersinde çalışan Haffkine vebaya karşı aşı bulmak için günde yirmi dört saat çalışarak üç ay geçirdi. Yorucu ve zor bir işti; asistanlarından ikisi onu terk etti, üçüncüsüyse sinir krizi geçirdi. 10 Ocak 1897'de Haffkine aşının hazır olduğunu hissetti ve kendi üzerinde denedi. Sonra da mahalli hapishaneden gönüllü istedi: aşılananların tümü hayatta kalırken, aşılanmayan kontrol grubu yedi üyesini vebadan yitirmişti.

Bu bilimsel buluşlara rağmen Üçüncü Salgın durdurulmasının imkânsızlığını kanıtlamıştır. Kara Ölüm gibi, hastalık ticaret yolları boyunca yayıldı. Uluslararası nakliyat farkında olmadan hastalığın Hindistan, Okyanusya, Kuzey Afrika, Güney Afrika ve Güney Amerika'da özel bir şiddetle vurarak yerkürenin her tarafına daha hızlı yayılmasına yardım etti. Hawaii 1899 sonunda şiddetli bir salgına uğradı ve Sağlık Kurulu, hastalığın daha da yayılmasını engellemek için son çare olarak Honolulu'nun Çin mahallesinin yakılması şeklindeki tesirli bir eyleme karar verdi. San Fransisco 1900-1904'teki ve 1906 depremini izleyen sağlıksız koşulların azdırdığı 1907-1909'daki ikinci salgından etkilenmişti. Hastalık on dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılında son önemli Avrupa veba salgınını yaşayan Rusya'ya -muhtemelen karadan- yayıldı. Fakat ülkenin devrim yaşadığı, sonra da iç savaşla harap olduğu 1920'lere kadar Rus halkının ıstıraplarına katkıda bulunmaya

devam etti.

Salgının yaklaştığı görülünce Batı Avrupa dehşete düştü ve tıp yetkilileri hastalığın daha da batıya gelmesi durumu için olasılık planları yapmak üzere 1897'de Viyana'da toplandılar. Gemilerle geldi de, ama liman işçileri arasında yalnızca bir avuç ölümün olduğu Glasgow, Liverpool, Cardiff ve Hamburg gibi limanlarda kapalı kaldı. Dünyanın her yerinde tek tük salgınlar devam etti. Son önemli salgın 1945'te Peru ve Arjantin'de oldu. Dünya Sağlık Örgütü 1959'a kadar Üçüncü Salgının bittiğini resmen ilân etmedi; yine de bazı araştırmacılar onun sürecini daha tamamlayacak olduğuna inanmaktadırlar.

Son Araştırma

1980 ortalarından beri bazı bilim adamları Kara Ölüm'ün gerçekten bir veba salgını olup olmadığını sorgulamaya başladılar. Modern salgınlarda bulunmayan birkaç belirtiye işaret etmektedirler. Tanrı'nın işaretleri, kurbanın göğüs, kol, sırt ve boynundaki çürük benzeri lekeler ne Üçüncü Salgın'da ne de hastalığın sonraki gelişlerinde ortaya çıkmamıştı. Benzer şekilde Kara Ölüm kurbanlarının zararlı kötü kokuları ve çılgınca, yarı-hayali sinirsel heyecanlar ve komalar bugünün vebasında görünmemektedir. Ayrıca veba, 1890'ların ölüm seviyelerine varması neredeyse 40 yıl süren Üçüncü Salgının tasdik ettiği gibi çok yavaş ilerlemektedir; oysa Orta Asya'daki beşiğinden Batı Avrupa'ya 20 yıldan az bir sürede varan Kara Ölüm günde birkaç mil ilerleyebiliyordu. Kara Ölüm'ün genel ölüm oranları da Üçüncü Salgınınkinden çok daha yüksekti. O zamanlar sadece Floransa ve Siena gibi istisnai durumlarda % 50'ye kadar yükselen ve genelde % 30-40 arasında olduğu düşünülen ölüm oranları, Üçüncü Salgın'da yalnızca % 3 civarındaydı. Aynı şekilde Kara Ölüm sırasında gayet yaygın görü-

nen pnömonik veba modern salgınlarda o kadar yaygın değildir; ayrıca Kara Ölüm biçimi çok daha bulaşıcı olmuş görünmektedir.

Kara Ölüm hakkında çeşitli teoriler önerilmiştir. Farklı araştırmacılar bunun aslında şarbon ya da sonunda yok olan gizemli bir 'X Hastalığı' ya da Ebola benzeri kanlı bir humma ya da bir meteorun taşıdığı dünya dışı bir virüs olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Şarbon teorisi, fare ve pirelerin Norveç gibi uzak kırsal alanlara kendi başlarına hastalığı yayamayacağına ama fare ve pirelerin teorik olarak kötü veba taşıyıcısı olduğu bu az nüfuslu alanların yerlisi olan şarbon bulaşmış sığırların yayabileceğine işaret etmektedir. Talihsiz kurbanın tüm yapması gereken şey hastalıklı eti yemekti. Edinburgh'da bir veba çukurunda şarbon sporları keşfedildiğinde teori insanlar arasında açıkça kanıtlanabilecek bir şarbon salgını olmadığı gerçeğiyle zayıflamıştır; bu bir sığır hastalığı olarak kalmıştır. Jüri 'X Hastalığı' teorisini sürdürmektedir. Yeni hastalıklar ortaya çıkmaya devam etmektedir: en önde geleni ve en tahrip edicisi AIDS olmuştur. (Bazı bilim adamlarının vebaya bağışıklık sağlayan CCR5-¢32 alelinin HIV'e de bağışıklık sağladığını ileri sürmeleri ilginçtir.) Temmuz 1999'da Rusya'da Volgograd ile Don üzerindeki Rostov arasındaki yolun ortasında bir köyde olan gibi tıp bilimini şaşırtan yeni hastalık türleri de vardır. Hastalık tıp bilimi için hiç bilinmeyen, tamamen yeni bir şeydi. Şansına salgın hapsedildi ve bir daha da olmadı. Buna ek olarak, SARS, Marburg humması, avian gribi ve elbette Ebola gibileri, hepsi de yirminci yüzyıl sonlarında ortaya çıkmış olup, böylece Kara Ölüm'ün on dördüncü yüzyıla özgü olması ihtimali devam etmektedir. Kanlı humma iddiası fazla yandaş bulamamıştır – veba vakanüvisleri Ebola'nın bir özelliği olan aşırı kanamadan bahsetmemektedirler – ve dünya dışı teorisi de aynı şekilde bir azınlık görüşü olarak kalmaktadır.

Kara Ölüm'ün tabiatı hakkındaki tartışma devam ederken, bilimsel fikrin ağırlığı halâ salgının veba olduğu geleneksel görüşünden yana olmak eğilimindedir. 1990 sonlarında bir Fransız bilim adamı ekibi Fransa'nın güneyindeki bir veba çukurundan ve daha sonraki bir başka çukurdan örnekler aldılar. Her iki örnek de DNA testlerine tabi tutuldu: her ikisinde de *Y. pestis* bulundu. Diğer bir destek 1896-97 Bombay salgınından gelmektedir. Ölü sayısı arttıkça sağlık koşulları hem şehirde hem de mağdurlara bakan hastanelerde kötüleşmişti. Böyle olunca hastalık giderek Kara Ölüm'e benzemeye başlamıştı. Kara Ölüm sırasında yeterli sağlık koşullarının olmaması salgının öldürücülüğüne katkıda bulunmuş ve insan piresi *P. irritans*'ın gayet önemli bir veba taşıyıcısı olabilme ihtimalini yükseltmiştir. Çoğu durumda insan piresi öldürücü doz bulaştıracak kadar kan ememez, fakat vebaya işinde epey yardımcı olan kötü sağlık koşulları nedeniyle veba taşıyıcısı olarak etkinliği çok artmış olabilir. Ayrıca on dördüncü yüzyılda başka zamanlardakinden çok daha öldürücü olan veba zamanla mutasyon geçirmiş olabilir. Yetersiz beslenme de Kara Ölüm'e yardımcı rol oynamış olabilir: 1315-22 Büyük Kıtlığı hayatta kalanları elbette veba dahil, her çeşit hastalığa daha fazla maruz bırakmıştır.

Eğer Kara Ölüm, geleneksel olarak varsayıldığı gibi, veba idiyse bu ne tür bir veba olabilir? Kara Ölüm vakanamelerinde -vebanın insanlara atlamak üzere olduğunun kesin işareti olan- kitlesel fare ölümlerinden bahsedilmeyişinin kötü sağlık koşulları / *P. irritans* varsayımıyla açıklanabileceğine işaret eden birçok bilim adamı arasında farenin taşıdığı teorisi halâ etkilidir. Bir başka deyişle tüm işi yapmak için farelere gerek yoktu: ortaçağ bedeninin hijyenik olmayan ve pire bürümüş hali fazlasıyla yeterliydi.

Yine de fare vebası hastalığın tek biçimi değildir ve kemirgen vebasının diğer türlerinden birisinin Kara Ölüm'den so-

rumlu olması mümkündür. Sovyet bilim adamlarının Soğuk Savaş sırasında biyolojik silah olarak dağ sıçanı vebası geliştirme çabalarının doğurduğu bir gerçek olarak, dağ sıçanı vebası açık arayla en öldürücüsüdür. Dağ sıçanı vebası ayrıca, veba vakanamelerinde sık sık bahsedilen öldürücü öksürükten sorumlu tutulabilecek bariz bir akciğerlere saldırma eğilimine sahiptir. Ayrıca korkunç bulaşıcıdır ve mikroplu havanın solumakla geçebilir. Yine vebanın kötü havanın solunmasıyla ya da giysilere dokunulmasıyla ya da veba mağdurunun diğer etkileriyle yayıldığından sık sık söz eden veba vakanameleri bunu onaylar görünmektedir.

Son bir olasılık Kara Ölüm sırasında iki veba türünün iş başında olmasıdır. Böyle kombinasyonlar Üçüncü Salgın sırasında, meselâ 1921'de pnömonik vebanın bubonik çeşidinin yanı sıra ortaya çıktığı Mançurya'da meydana gelmiştir. Kurbanların ortalama yaşam beklentisi şiddetli halinde ortaçağdaki gibiydi: iki günün altında. Çin, bir başka ili septisemik veba yaşadığı zaman daha da kötü bir kombinasyonla sarsılmıştı. Orada kurbanların ortalama yaşam beklentisi on iki saatin biraz üzerindeydi.

Kara Ölüm'ün yapısını araştırılmasına ek olarak, bilim adamları bunun geri dönmesi olanağını da düşünmüşlerdir. Eylül 1999'da vebanın Britanya'da muhtemel yeniden ortaya çıkışına karşı strateji oluşturulması için ir konferans yapıldı. Kuşatılmış bir Ulusal Sağlık Hizmetleri bununla nasıl başa çıkabilir? Özel sağlık şirketleri dâhil olacak mıdır? Öyleyse, nasıl? Ordunun rolü ne olacaktır? Belki de fazla zoraki değildir: konferanstan iki ay önce esas veba taşıyıcılarından biri olan kara fare iki yüz yıldan beri İngiltere'de ilk kez yeniden ortaya çıkmıştır. Birleşik Krallık'ın 2001'de yok olmuş sayılan iki hastalığın -şap ve verem- dönüşünü yaşaması, hastalık bir kez şişeden çıktıktan sonra tüm en belalı, kötü haberler gibi asla tam olarak geriye doldurulamayacağını belirtmektedir.

Ebola gibi hastalıklar ortaya çıktığı gibi, insanlığa yeni biyolojik tehditler her zaman olabilir; veba gerçekten dönmeye hazır, zamanını kolluyor, Vahiy Kitabı'ndaki Son Yedi Veba halâ serbest kalmayı bekliyor olabilir.

Ek:
Veba Salgınları Kronolojisi

M.Ö. 2000'den eski – Eksodus [Hicret] ve 1 Samuel [İsmail]'de kaydedilen İncil vebaları.

M.Ö. 430 – Büyük Atina vebası kendisi de hayatta kalmış olan Tukidides tarafından anlatılmıştır. Tarif edilen belirtiler çeşitli şekillerde çiçek, tifüs, bubonik veba ya da en son Ebola şeklinde yorumlanmıştır. Atina vebasının en kayda değer kurbanı büyük devlet adamı Perikles idi.

M.S. 1. yüzyıl – Akdeniz'deki en eski anlaşılır bubonik veba salgını Libya, Mısır ve Suriye'de oldu. Bilgilerini birinci elden almış olmayabilse de, Efesli Rufus tarafından anlatılmıştır.

542 – Jüstinyen Vebası, ilk bubonik veba salgını. İlk yılda yalnızca Konstantinopolis'te yaklaşık 300,000 kişi öldü. Bizans İmparatoru Jüstinyen de yakalandı ama iyileşti; yine de hastalık onun eski Roma imparatorluğunun tamamını yeni-

den kapsama heveslerini yok etti. Ticaret gemileri hastalığı Akdeniz'in geri kalanına taşıdı ve sonraki 150 yıl defalarca alevlendi.

590 – Bubonik veba, yerine reformcu Büyük Gregory geçen Papa II. Pelagius'u öldürdü.

627 – Şiraveyh Vebası, Müslüman çağının ilk vebası. Orta Doğudaki bu ve sonraki salgınlar ikl salgının parçalarıydı.

634 – Yezdigird Vebası, Amvas Vebasının bir başka adı olabilir.

638 – Amvas Vebası, Peygamberin birkaç sahabesiyle birlikte tüm bir Arap ordusunu öldürmüştür.

664 – Cadwallader Vebası, ilk salgının Britanya Adalarına vardığındaki adı.

680 – Veba Roma ve İtalya'yı tekrar vurdu ve kemikleri Roma'dan, Pavia'nın, Vincoli kentindeki Aziz Pietro kilisesine taşındıktan sonra salgın yatıştığı için hastalığa karşı koruyucu olarak görülen üçüncü yüzyıl şehidi Aziz Sebastian tarikatının doğuşuyla itibar elde etti.

688 – Basra'yı 'sel gibi' silip süpüren Şiddetli Veba.

706 – Yine Basra'daki Bakireler Vebası.

716 – Irak ve Suriye'yi vuran Seçkinler Vebası.

746-748 – Konstantinopolis'e yine veba vurdu.

1056 – Semerkant ve Balkh'da (muhtemelen pnömonik) veba.

1063 – Bir salgın, muhtemelen veba Mısır'ı vurdu.

1076 – Suriye'de menşei belirsiz bir salgın.

1143 – Yine Suriye'de menşei belirsiz ve Mısır'a yayılan bir salgın.

1148 – Anadolu kıyısında Adalia [Antalya]'yı İkinci Haçlı Seferi askerlerini ve hacılarını silip süpüren ve Türkler tarafından yenilmelerini kolaylaştıran menşei belirsiz bir salgın vurdu.

1157 – Yemen'de veba.

1163 – Yine Suriye'de hastalık, muhtemelen veba.

1167 – Kızılsakal Frederick'in ordusu başarıyla Roma'yı aldıktan sonra vebadan neredeyse yok oldu.

1200 – Mısır'da muhtemel bir salgın.

1217 – Eski Kahire'nin Yahudi mahallesinden bir mektup bir veba salgınından bahsediyor.

1230 – Roma'da veba tekrarlıyor.

1244 – Veba Floransa'ya saldırıyor.

1258 – Yine Suriye. Bu defa veba (muhtemelen).

1273 – Mısır.

1284 – Orta Almanya'daki Hameln'in farelerle ilgili efsanevi tahliyesi. Çocuklar mı veba oldu? Kavalcı Pied figürü doğal güçlerin bir kişileştirmesi miydi? Başka teoriler onların Çocuk Haçlı Seferi'ne katıldıklarını, Huntington Kolerası salgınına tutulduklarını (çocuklar uzaklaştırılırkenki 'dansın' açıklaması olabilir), çocukların 1260'daki Sedemuender savaşında ölen gençleri sembolleştirdiğini, köprü çökünce toplu halde nehre düştüklerini, ya da Bohemya, Transilvanya ya da Berlin'de yaşamak üzere gittiklerini iddia etmektedir.

1295 – Yine Mısır.

1328-1352 – Kara Ölüm.

1361-62 – Kurşuni Ölüm ya da Çocuk Vebası. 1348-49 kadar şiddetli olmasa da çok zayıflamış ve halâ ilk salgının şoku içersinde olan bir toplumu vurduğu için onun kadar felâketti. 15 Ocak 1361 büyük kasırgasının felâket habercisi olduğu düşünülmüştür. Prenses Margaret ve Mary vebaya yenilince III. Edward iki kız kardeşini daha yitirmiştir. *Ralph Higden Vakanamesinin Devamı* ikinci salgının kadınlardan çok erkekleri etkilediğini belirtmektedir: 'Onların dulları ... yabancıları ve diğer ahmakları koca diye aldı.' Reading'li John ekliyor, 'utanmadan piç doğurdular'.

1369-1371 – *Anonimalle Vakanamesi*'ne göre Üçüncü Salgın 'ölçüsüz büyüktü, uzun sürdü ve özellikle çocuklar için öldürücüydü'.

1375 – Dördüncü Salgın. *Historia Anglicana*'da [İngiliz Tarihi] Thomas Walsingham 'ani ölüm sonsuz sayıda erkek ve kadını yalayıp yuttu' diye not ediyor. Ayrıca İskoçların tuhaf bir şekilde bağışıklı olduklarını ve 'kendilerini insanlık düşmanı

göstererek', bunu etkilenmiş olan İngilizleri yağmalamakla kendi lehlerine kullandıklarını da belirtmektedir.

1390 – Walsingham Beşinci Salgını 'büyük salgın [Kara Ölüm] kadar kötü olduğu düşünüldü' şeklinde tarif etmiştir. York'ta 11,000 kişinin 'kısa bir zaman aralığı içersinde' öldüğüne inanmaktadır.

1405 – Beşinci Salgın.

1450-59 – Hollanda'da 1455 hariç her yıl veba.

1499 – Veba Binlerce ölüme neden olarak Londra'yı tekrar vurdu. Vakanüvisler artık salgınları numaralandırmayı bırakmışlardı.

1563 – Nüfusun tahminen dörtte biriyle üçte birini öldüren veba Londra'yı yeniden vurdu, muhtemelen o zamana kadarki en kötü salgındı. Daha sonra 1578, 1593, 1603, 1625, 1636 ve 1665'te her defasında binlerce kişiyi öldüren salgınlar oldu. Yok olan toplam nüfus oranı bakımından 1563 ve 1665 salgınları en kötüleriydi.

1590-1610 – Veba bir çok Avrupa kentini yeniden kasıp kavurdu. Doktorların giydikleri ayırt edici 'kuş maskeli' cübbeler bu zamanlara denk gelir. Vebadan koruma sağlayacağı düşünülen cübbeleri balmumuyla astarlanmış olup maskenin de aromatik bitkilerle doldurulmuş öne çıkan bir gagası vardı.

1618-1648 – Almanya'daki Otuz Yıl Savaşları dönemine diğer Avrupa ülkelerine yayılan tifüs, veba ve dizanteri dahil tekrarlanan salgınlar damga vurmuştur. Vebanın en önde gelen kurbanları arasında hastalığa 1632'de yenilen Bohemya

Kralı V. Frederick vardır.

1625-1640 – Bubonik veba Fransa'ya yayıldı. En kötüsü muhtemelen 1628'deki Lyon idi.

1629-1631 – Büyük Milano Vebası.

1664-66 – Büyük Veba. Londra nüfusunun en az %20'sini, belki de 100,000 kişiyi yitirdi. Samuel Pepys, terk edilmiş Drury Patikasında kapılarına 'Efendimiz Bize Merhamet Et' sözleriyle birlikte kırmızı haçlar çizilmiş evler görmüştür. Simyacı George Starkey vebaya tedavi bulmak için yiğitçe çalışır ama bir veba kurbanı üzerinde otopsi yaptıktan sonra ölür. Isaac Newton, yerçekimi teorisini formülleştirmenin ilk adımını attığı Lincolnshire'deki mülkünde inzivaya çekilir.

1679 – Büyük Viyana Vebası. Özellikle Viyana'da binlerce kişiyi öldüren veba Avusturya'ya Osmanlı İmparatorluğundan yayılır.

1720 – Fransa'da, muhtemelen nüfusun üçte biri ila yarısını öldüren Marsilya merkezli bir başka veba salgını.

1771 – Moskova Vebası. İkinci Salgının son önemli patlak verişi.

1855 – Üçüncü Salgın Çin'de başlar ve 1890'ların başında şehirlere ve limanlara erişinceye kadar yavaş yavaş yayılır, sonra Hindistan, Mısır, Kuzey Afrika ve Güney Amerika'ya özellikle sert vurarak dünyanın her yerine daha da hızla yayılır. Kıta ABD'si büyük ölçüde kurtulur ama Hawaii 1899-1900'de şiddetli bir salgın yaşar, San Fransisco 1900-04'te ve 1907-09'da yeniden etkilenir. Tek tük salgınlar yıllarca dün-

yanın her tarafında sürer ve Üçüncü Salgın 1959'a kadar resmen bitmiş sayılmaz.

1899-1901 Üçüncü Salgın esas olarak Glasgow, Cardiff, Liverpool, Hull ve Londra gibi limanlarda defalarca patlak vererek Britanya'yı vurur.

1910 – Suffolk'da veba.

1918 – Veba Suffolk'a Haziran'da iki kişiyi öldürerek geri döner.

1921 – Mançurya salgını. Pnömonik veba kurbanlarının yaşam beklentisi yalnızca 1.8 gündür.

1952 – Soğuk Savaş'ın en tuhaf olaylarından birinde Amerikalılar veba bulaşmış tarla farelerini Çin'e salarlar.

1967 – Vietnam savaşı sırasında esas olarak yerli nüfusu etkileyen veba salgınları.

1994 – Hindistan'da veba yeniden ortaya çıkar.

1997 – Veba Mozambik ve Malawi'yi vurur.

1998 – Uganda'da veba.

1999 – Malawi'ye Namibya gibi yine hastalık yayıldı.

2001 – Zambiya'da veba; ABD'de vebadan bir ölüm.

2002 – ABD'de veba.

2002-06 – Afrika'da 2004 hariç her sene veba raporları.

Bu liste halen artmaktadır. Şu anda vebanın nereyi etkilediğini öğrenmek için Dünya Sağlık Örgütü web sitesine bakınız: www.who.int./disease-outbreaks-news.

İlâve Okuma Önerileri

Baillie, Mike *New Light on the Black Death: The Cosmic Connection*, Stroud: Tempus Publishing, 2006.

Önde gelen bir dendrokronolog* olan Baillie göktaşı çarpmalarının on dördüncü yüzyıl başındaki sert havayla ilgili rolünü incelemekte ve bunların salgının doğrudan sebebi olduğuna inanmaktadır.

Benedictow, Ole Jørgen *Plague in Late Medieval Nordic Countries*, Oslo: Middelalderforlaget, 1992

The Black Death 1346-1353: The Complete History, Woodbridge, Suffolk: Boydell, 2004.

İlk kitapta Benedictow esas olarak İskandinav ülkelerinin en iyi belgelenmişi olan Norveç üzerinde yoğunlaşmakta ve (1402'ye kadar etkilenmeyen) İzlanda'daki vebanın az sayıdaki derinlemesine incelemesinden birini de içermektedir. Sonraki cilt Avrupa'daki tüm salgını kapsamına almaktadır.

* Geçmişteki olayların tarihini kesik ağaç gövdesindeki halkalardan bulan tabiat bilimcisi – ç.n.

Cohn, Samuel K., *The Black Death Transformed: Disease and Culture in Early Renaissance Europe*, Londra: Hodder Arnold, 2002.
'Kara Ölüm X-Hastalığıydı' teorisini ileri sürmektedir.

Dols, Michael W., *The Black Death in the Middle East*, Princeton, NJ: Princeton University Pres, 1977.
Dols'un pek az Avrupa dışı veba kitabından birisi olan bu çalışma en iyi kayıtlara sahip olan Mısır ve Suriye'ye odaklanmaktadır.

Gottfried, Robert, *The Black Death: Natural and Human Disaster in Medieval Europe*, New York: The Free Pres, 1997.
İyi bir genel veba araştırması.

Herlihy, David, *The Black Death and the Transformation of the West*, Cambridge, Mass: Harvard University Press
1985'te Herlihy tarafından vebanın ilk modern Avrupa'nın biçimlenmesindeki önemi üzerine verilen dersler.

Horrox, Rosemary, *The Black Death*, Manchester: Manchester Medieval Sources Series: Manchester University Press, 1994.
Avrupa'da vebanın on dördüncü yüzyıl görgü şahidi anlatımlarının paha biçilmez bir koleksiyonu.

Kelly, John, *The Great Mortality: An Intimate History of the Black Death*, Londra: Forth Estate, 2005.
Hastalığın genel ve iyi bir araştırması ve Kara Ölüm'ün yapısı hakkındaki son düşünceler. Kelly sağlam şekilde 'Kara Ölüm Vebaydı' kampındandır.

Kelly, Maria, *A History of the Black Death in Ireland*, Stro-

ud,Tempus Publishing, 2001
Tamamen İrlanda'daki hastalığa ayrılmış olan ilk kitap. Kelly sonradan Dublin'de vebayla ilgili bir kitap olan *The Great Dying*'i yazmıştır.

Mate, Mavis E., *Daughters,Wives and Widows After the Black Death*,Woodbridge, Suffolk: Boydell, 1998
1350 ile 1355 yılları arasında Sussex'te yaşayan kadınların vaka incelemelerini kullanan bir vebadan sonra kadınların durumu incelemesi.

Orent,Wendy, *Plague:The Mysterious Past and Terrifying Future of the World's Most Dangerous Disease*, New York: Simon & Schuster, 2004
Sovyet bilim adamlarının vebayı biyolojik silah olarak kullanma teşebbüslerini de detaylandıran iyi, güncel bir inceleme.

Ormrod, Mark & Lindley, Phillip, (ed.), *The Black Death in England*, Stamford: Paul Watkins, 1996
İngiltere'de vebanın çeşitli yönleri hakkında dört güncel deneme koleksiyonu.

Platt, Colin, *King Death*, Londra: UCL Press, 1996
İngiltere'de vebanın sonraki etkileri.

Scott, Susan ve Duncan, Christopher, *The Return of the Black Death: The World's Greatest Serial Killer*, New Jersey: John Wiley, 2004
'Kara Ölüm Kanlı Hummaydı' teorisini ileri sürmektedir ve Orent gibi vebanın gelecekte geri gelebileceğini öngörmektedir.

Tuchman, Barbara W., *A Distant Mirror:The Calamitous Fo-*

urteenth Century, New York: Knopf, 1978

Tuchman'ın klasik çalışması, elbette veba dâhil genel bir on dördüncü yüzyıl incelemesidir. O çağla bizimki arasında paralellikler görmektedir.

Twigg, Graham, *The Black Death: A Biological Reappraisal*, Londra: Batsford Academic & Educational, 1984

Kara Ölüm'ün veba olup olmadığı hakkındaki tartışmayı fiilen başlatan kitap. Twigg Kara Ölüm'ün sadece bubonik veba olmayıp muhtemelen şarbon gibi bir tür sığır hastalığından yardım gördüğünü iddia etmektedir. Ayrıca 1910 Suffolk salgını dâhil Birleşik Krallık'taki yirminci yüzyıl salgınları hakkında bir bölüm de içermektedir.

Ziegler, Philip, *The Black Death*, Londra: Penguin, 1969; Illustrated Edition Alan Sutton 1997

Ziegler'in kitabı bir klasik ve halâ hastalığın en iyi genel anlatımlarından birisidir. İkinci baskı Kara Ölüm araştırmasının güncel (1998) durumu hakkında (Ziegler'in olmayan) bir bölüm içermektedir.

İlgili Okumalar

Boccaccio, Giovanni, *The Decameron*, Oxford: Oxford World's Classics ve Londra: Penguin Classics
Vebadan bahis esas olarak girişte dir. Bu Kara Ölüm'ün, kendi çağının belki de en iyi bilinen anlatımıdır.

Campbell, Bruce MS (ed.), *Before the Black Death: Studies in the 'Crisis' of the Early Fourteenth Century,* Manchester: Manchester University Press, 1991
1347 öncesi Avrupa şartlarına bir bakış.

Camus, Albert, *The Plague* (1947), Londra: Penguin Classics
Camus'nun İkinci Dünya Savaşı sırasında vebanın vurduğu bir kuzey Afrika kasabası hakkındaki klasik romanı.

Cantor, Norman F., *The Sacred Chain: A History of the Jews*, Londra: Fontana, 1996
Kara Ölüm sırasında Yahudilere yapılan zulmü incelemektedir.

Defoe, Daniel, *A Journal of the Plague Year* (1722), Oxford: Oxford World's Classics ve Londra: Penguin Classics
1665 Büyük Vebasının romanlaştırılmış klasik anlatımı. Görgü tanığı anlatımı değildir: Defoe bunu çağının raporlarına dayandırmıştır; kendisi o zaman çocuktu.

Evelyn, John, *The Diary of John Evelyn*, Londra: Routledge/Thoemmes Press, 1996
Pepys gibi Evelyn'de vebaya Londra'da 1665 yaz ve sonbaharında şahit olmuştur.

Foster, Robert ve Ranum, Orest (ed.), *Biology of Man in History*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975
Jean-Noël Biraben ve Jacques Le Goff'un Birinci Salgın hakkındaki 'Orta Çağ Başında Veba' tezini ihtiva etmektedir.

Garrett, Laurie, *The Coming Plague: Newly Emerging Diseases in a World Out of Balance*, Londra: Penguin Books, 1985
AIDS ve Ebola gibi yeni hastalıkların ortaya çıkışını araştıran klasik çalışma.

Gregg, Charles T., *Plague: An Ancient Disease in the Twentieth Century*, Albuquerque, NM: University of New Mexico Press, 1985
Üçüncü ve sonrasındaki salgınlara özel vurgu yapan bir veba incelemesi.

Hermann Hesse, *Narcissus and Goldmund* (1930), Londra: Peter Owen
Hesse'nin gezgin bir keşişle ilgili romanı veba ortamında geçer.

Huppert, George, *After the Black Death: A Social History of*

Early Modern Europe, Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 1998

McNeill,William H., *Plagues and Peoples*, New York: Anchor Press, 1998
Salgın hastalıkların toplumsal tarihine genel bir bakış.

Pepys, Samuel, *The Diary of Samuel Pepys*, Londra, Penguin Classics
Defoe gibi olmayan Pepys Büyük Vebaya ilk elden şahit olmuştur.

Porter, Stephen, *The Great Plague*, Stroud: Alan Sutton, 1999
1665 Büyük Vebası'nın bir incelemesi. Resimli.

KARA ÖLÜM

ORTA ÇAĞ'DA VEBA

SEAN MARTIN

Ekim 1347 başlarında on iki Ceneviz kalyonu Sicilya'daki Messina limanına girdi. Kent Eski İpek Yolu boyunca Kırım'dan Karadeniz'i geçerek Avrupa'ya Doğu'dan ipek ve baharat getiren kârlı ticaret rotası üzerindeki ana durak noktalarından birisiydi. Oysa bu defasında Cenova'nın Karadeniz'in kuzey kıyısında elinde tuttuğu Tana ve Kaffa ticaret istasyonlarından gelmiş olan gemilerden hiç ipek ya da baharat boşaltılmayacaktı. Liman yetkilileri on iki kalyonun bordosunda pek az kimsenin canlı kaldığını ve bunların da bariz bir uyuşukluk ve 'iliklerine kadar yapışmış' tuhaf bir hastalık sergilediklerini dehşetle anladılar. Kara çıbanlardan ıstırap çekmekteydiler ve vücutlarından çıkan her şey -nefes, kan, irin- berbat kokmaktaydı. Kalyonların varlığı birinci dereceden halk sağlığı tehlikesi olarak kabul edildi ve yaklaşık bir gün içerisinde kalyonlar limandan çıkarıldılar, Messinalılar Ceneviz gemilerinin bordosunda buldukları şeyden çok korkmuşlardı. Önlemler makul biçimde koruyucu olduğu halde çok geçti: Cenevizli gemicilerin getirdiği hastalık birkaç gün içersinde kenti ele geçirdi. Lânetli kalyonlar temas eden herkese hastalık bulaştırarak sürüklendiler.

Avrupa'ya Kara Ölüm gelmişti.

9 786055 679866